

Mali

OBČNI ZEMLJEPIS

Spisal in založil

JANEZ JESENKO

profesor v Terstu.

V GORICI

Natisnila Mailingova tiskarna

1876.

N (216) 25-
Mali

OBČNI ZEMLJEPIS

Spisal in založil

JANEZ JESENKO

profesor v Terstu.

V GORICI

Natisnila Mailingova tiskarna

1876.

OBČINA KEMENJEPIS

OBČINA KEMENJEPIS

Čao N 604.320 / 2016

Vvod.

Geografija ali zemljepis popisuje zemljo, kakor tudi naravine prikazni in žive in nežive stvari na njej, kolikor so določene po zemeljskih razmerah in kolikor same zemeljsko površje preuarejajo. Loči se navadno v zvezdoznanski (matematični), prirodoznanski (fizični) in deržavoznanski (politični) zemljepis.

1. Zvezdoznanski zemljepis razkazuje zemljo kot zvezdo med zvezdami, kot del vesoljnega sosvetja, njene razmere k solncu in luni, njeno tekanje in vertenje, njeno podobo in velikost. Imenuje se tudi matematični zemljepis, ker posebno matematika razjasnuje omenjene splošne lastnosti naše zemlje.

2. Prirodoznanski zemljepis popisuje površje zemlje, nje tekoče in trde dele po prirodoznanskih lastnostih in njih vplivu na žive stvari, potem tudi, kako so razne stvari po njej razstavljene.

3. Deržavoznanski zemljepis govori o ljudstvih in družbah, t. j. o narodih in deržavah, kako so narodje zemljo med seboj razdelili in se izobrazili.

Pervi oddelek.

Nektere začetne vednosti iz zvezdoznan- skega zemljepisa.

Razdelitev nebesnih teles.

Neštevilna svetla telesa, ki v neizmernem svetovnem prostoru plavajo, se imenujejo zvezde ali svetovi. Iz vseh skup je složeno sosvetje. Le svetloba, ki pride do očesa opazovalca, ga prepriča, da je ali da je bilo neko nebesno telo tam, od koder svetloba prihaja. Pa s tem ni rečeno, da bi moralo vsaktero svetiti z lastno svetlobo, ampak zamore tudi samo razsvetljeno biti in tujo t. j. odbito svetlobo na zemljo pošiljati. Zato ločimo zvezde samosvetilke in pa razsvetljenke. Navadno jih pa po raznih prikaznih in lastnostih delimo v

1) nepremičnice ali stalnice, ki z lastno (le-sketajočo) svetlobo svetijo in zmerom enako vsaksebi stojé ali se vsaj vidno ne premikajo druga od druge; zaradi njih lastne svetlobe jim pravijo tudi solnea;

2) premičnice ali planete, ki okoli nepremičnic tekajo in od njih tudi svetlobo dobivajo. Te zopet ločimo v

a) glavne premičnice, ki se naravnost okoli nepremičnice pomikajo, in v

b) sopremičnice, ki najprej okoli glavnih premičnic in s temi vred okoli nepremičnice tekajo; ker glavne premičnice spremljajo, pravimo jim tudi spremnice, — meseci;

3) repatice ali komete, ki se z lepo bliščečim jedrom in posebno z večim ali manjšim svetlim repom odlikujejo.

Naše solnce je nepremičnica, naša zemlja glavna premičnica, naš mesec ali luna pa spremnica.

Nepremičnice.

Nepremičnic, med katerimi se naše solnce najbolj odlikuje, je brezštevilno veliko. Z golimi očmi se jih vidi na celem nebu okoli 5000 do 5500, ki se po svojej veči ali manjši svetlobi v 6 redov delé; le posebno ostro oko razloči še kacic 1000 do 2000 več, ki se po svoji svetlobi prištevajo k 7. redu.

Ker se vse druge vidijo le z velikimi daljnogledi, jim pravimo daljnogledne zvezde; po svetlobi zvezdoslovci ločijo te v 12, drugi celó v 14 redov. Število vseh cenijo nekteri na 20 do 30 milijonov, nekteri pa na več sto in celó na mnogo tisoč milijonov.

Da se med mnogobrojnimi nepremičnicami vsaj najnavadniša in najimenitniša lažje na nebu poiščejo, ločijo se v več skupin. Vsaka občertana skupina primerno vsaksebi stoječih nepremičnic se imenuje sozvezdje.

Imena so jim dajali po podobnosti s pozemeljskimi reči, pa vendar je večino sozvezdij samovoljno občertala človeška domišljija, ker se le redkokrat posreči med obrisom kake zvezdne skupine in tem, kar njeno ime izrazuje, najti kako podobnost.

Že starodavniki so poznali 48 sozvezdij, katerih imena spominjajo na tedanjo vero ali na slavne zgodovinske osebe. Poznejši zvezdoznanci so pa še mnogo drugih zaznamovali, ker so obe polovici neba natančneje preiskali. Sedaj jih štejejo že dosta čez sto, katerih se mnogo na zvezdokazih vidi. Med vsemi so ta-le najbolj znamenita: 1. oven, 2. junec, 3. dvojčiči, 4. rak, 5. lev, 6. devica, 7. tehtnica, 8. škorpion, 9. strelec, 10. divji kozel, 11. vodnar in 12. ribe. Latinci so ta sozvezdja sverstili v sledečih verstah:

Sunt aries, taurus, gemini, cancer, leo, virgo.

Libraque, scorpius, arcitenens, caper, amphora, pisces.

Ta dvanajstera sozvezdija vkup se imenujejo zverski krog ali zodiak, ker se nam zdi, da hodi solnce ravno po tem krogu, ki ga ona na nebu zaznamujejo.— Posebno lepo sozvezdje je tudi véliki ali koroški voz: kolesa so mu 4 svetle zvezde, oje pa tri. Blizo srede ojesa mu stoji konjiček, zvezda 5. reda, na kateri se bistro oči skušajo. Od zadnjih koles naravnost proti severu petkrat tako daleč, ko ste ti kolesi vsak sebi, se blizo tečaja blišči zvezda 2. reda—tečajnica, ki spada v sozvezdje malega voza. Imenitni sozvezdji ste tudi labud in jakobova ali rimska palica.

Lepi belkasti pas, ki na nebu od severa do juga drži, je rimska cesta (via lactea). Pred ostrim daljnogledom se razkropi v brezštevilo množico nepremičnic; že Herschel (oče) je je cenil na 18 milijonov, če tudi najbolj južnih še opazoval ni.

Osolnčje ali sestava premičnic.

Solnce z vsemi premičnicami in spremnicami, ki okoli njega tekajo, se imenuje osolnčje ali sestava premičnic. Naše osolnčje—in le to, kateremu je naša zemlja vverstena, nam je po večem znano—obsega 167 premičnic (do $\frac{1}{2}$ 1876) pa nekaj (21) sopremičnic.

Premičnice so same na sebi temna telesa, stisnena oble podoba, ki v pakrožnih potih okoli solnca tekajo in od njega svetlobo in toploto dobivajo. Vse se verté okrog svoje osi, ki je več ali manj nagnena k pakrožni ravni njihove poti. Nekatere tudi meseci spremljajo. Z golimi očmi jih vidimo le 5, namreč Merkurija, Venero, Zemljo, Marta, Jupitra in Saturna; vsi drugi so daljnogledni planeti, ker se le z daljnogledi vidijo.

Oziraje se na njih prirode lastnosti delimo glavne premičnice po njih velikosti v velike (8) in male (159), po oddaljenosti od solnca pa v 1) prisolnčnice ali znotranjice, 2) srednje in 3) odsolnčnice ali zunanjice.

Znotranjice so:

1) Merkurij z belkasto bliščečo svetlobo; golim očem se le malokedaj pokaže in sicer zato, ker je jako blizu pri solnci.

2) Venera sveti z zelo močno belo svetlobo, časi tako, da jo lahko celo z golimi očmi po dnevu vidimo. Kedar se prikaže malo pred solničnim vzhodom, nam je prijazna jutranjica ali zgodnja danica, kedar pa kimalu po solničnem zahodu—večernica.

3) Naša zemlja z enim mesecem—luno (o obeh več poslej).

4) Mart (Mars), svetla, motno-rudečkasta zvezda, ki jo oko hitro zapazi.

Za Martom se verstijo srednje ali male premičnice (planetoidi), ki se tudi zvezdice (asteroidi) zovejo.

Vse se vidijo le skoz daljnogled in se po svoji svetlobi prištevajo zvezdam 9. do 13. reda. Cerero (Ceres), Palado (Pallas),

Junono (Juno) in Vesto so zvezdoznanci zasledili že v začetku tega stoletja (1801 — 1807); vse druge so pa bile zapažene od leta 1845 naprej. Sedaj štejemo vseh 159.

Zunanjice so :

1) Jupiter, zraven Venere najsvetlejša, rumenkasto bliščeča zvezda s 4 meseci. Jupiter je trikrat veči ko vse druge premičnice skupaj in še le 1470 zemelj bi naredilo njegovo velikansko, na tečajih zelo naploskano oblo.

2) Saturn sveti z zamodrelo svetlobo in ima dva obroča pa 8 mesecev.

3) Uran se brez daljnogleda ne vidi, zato ga starodavniki niso poznali. Herschel ga je leta 1781. zagledal in 6 njegovih mesecev opazoval, poslej so pa le 4 zasledili. Svetlosti je zelo medle, ker ga sonce zaradi prevelike oddaljenosti 360 krat manj razsvetljuje nego zemljo.

4) Neptun je sedaj skrajna zvezda v našem osolnčji. Znan je še le od leta 1846. Skoz daljnogled se vidi kakor zvezda 7. do 8. reda. Ni čuda, da tako slabo odseva solčno svetlobo, kajti sonce ga 900 krat manj razsvetljuje nego našo zemljo. Ima blezo en sam mesec. Koliko velike so zvezde naše sestave, kako daleč so premičnice od solca in v katerem času je enkrat obhodi-jo in se okoli lastne osi zaverté, in koliko spremnic ali mesecev imajo, kaže to-le kazalo.

Telesa našega osolnčja	Sred. dalja od solca na milijone miriam.	Velikost po meri : zemlja = 1	Koliko časa potrebujejo		Število spremnic mesecev
			za obhod okoli solca	da se okoli osi zaverté	
Solnce .	—	1409725	—	25 dni 8 ur	—
Merkurij .	6	$\frac{1}{16}$	87 dni 23 ur	24 ur 5'	—
Venera .	11.1	1	224 dni 15 ur	23 ur 21 $\frac{1}{2}$ '	—
Zemlja .	15.345	1	1 leto 6 ur 9 $\frac{1}{6}$ '	24 ur	1
Mart .	23.3	$\frac{1}{7}$	1 leto 321 dni	24 ur 37 $\frac{1}{3}$ '	—
Planetoidi .	33—54	—	3 $\frac{1}{3}$ —6 $\frac{2}{3}$ leta	?	—
Jupiter .	80	1469	11 let 314 dni	9 ur 55 $\frac{1}{3}$ '	4
Saturn .	144	772	29 let 166 dni	10 $\frac{1}{2}$ ure	8 (2 obr.)
Uran .	294	81	84 let 5 dni	?	4 (6 ?)
Neptun .	460	94	164 let 216 dni	?	1 (2 ?)

Vse premičnice se po podolgasto-okroglih potih—po elipsah ali pakrogih — okoli solca pomikajo. V starejših časih ljudje tega še niso vedeli in mislili so, da je zemlja središče vsega sveta. Tako je Klavdij Ptolomej, zelo učen mož 2. stoletja po K., učil nov nauk o osvetji in ga v zelo slavni knjigi „velika sestava“ priobčil celemu svetu. (Zemlja, mala pičica, stoji pri miru sredi sveta; okoli nje teka nebo, luna, sonce, premičnice in neprimičnice.)

16. stoletja je učeni Poljak Nikolaj Kopernik iz Toruna (roj. 1472, † 1543) sestavljal nov nauk o osvetji. (Zemlja naša je premičnica, sonce pa nepremičnica, ki stoji sredi našega osolnčja. Okoli njega tekajo po pakrožnih [„okroglih“] potih premičnice: Merkurij, Venera, Zemlja, Mart, Jupiter in Saturn. Zemlja se zavrti v enem dnevu okrog svoje osi in prehodi v enem letu pot okoli solnca. Luna se pomika okoli zemlje in ž njo okoli solnca. Dnevno premikovanje nebesnih teles je le videzno, in sicer vsled vertenja naše zemlje okrog svoje osi.) Poslej sta ta nauk razvila in z novimi pravili obogatila posebno Nемеc Ivan Kepler (roj. l. 1571, † 1631.) in Anglež Izak Newton (izg. Njutn — roj. l. 1647., † 1727.) Kepler je na podlagi vseh do tistihmal znanih, sosebnop a od svojega verstnika Danca Tycho de Brahe-a storjenih opazeb razvil znamenite zakone o premičničnih dragah in kako da po njih tekajo. Newton je dokazal, da je eden glavni vzrok premikovanja nebesnih teles njih medsebojna privlačnost, katero je imenoval težo.

Solnce.

Med neštevilnimi nepremičnicami najznamenitniša za nas pozemeljske prebivalce je solnce, serce mnogobrojne sstave premičnic in pravi izvir svetlobe in toplote na zemlji. Očem se kaže kot svetel krog lunine velikosti. V resnici pa je solnce velikansko oblo telo, ktereга premer meri črez 137300 miriametrov; in le zato se vidi nam tako malo, ker je nad 14741000 miriametrov daleč od zemlje. Hitra svetloba potrebuje celó 8 minut, da pride od solnca do zemlje; topovska krogla, ki preteče vsako sekundo 325 metrov daljave, bi potrebovala za to pot celih 12 let, železnični berzovlak pa celo črez 300 let.

Prave lastnosti solnca še niso znane, ampak se zvezdoznanecm le dozdevajo. Nekteri mislijo da ima solnce temno jedro, katero nepotekljiva svetlina v podobi svetlokroga obdaja; nekteri pa učé, da je solnčno telo samo po sebi silno razbeljeno sveteče jedro, ki je obdano s plamenastim ozračjem na tisoče miriametrov debelim. V tem ozračji gori mnogo takih tvarin, kakoršne nahajamo na zemlji, posebno železo, titan, mangan, kalcium, nikel i.d.

Solnce na videz prav mirno stoji v sredi našega osolnčja, vendar so zvezdoslovci opazili, da se z vsem osolnčjem pomika proti sredi sozvezdja Herkula. Da se pa okoli svoje osi verti, kažejo solnčne pege (priže). Z daljnogledom se vidi, da solnčno lice ni povsodi enako svetlo, ampak da ima več temnih, semtertje raztre-

senih peg, med katerimi se navadno svetlejši deli—lučnice imenovani—bliščijo. Ker se te pege blizo v 13 dneh pomaknejo od vzhodnega roba do zahodnega, kjer se zgube, čez ravno toliko dni se pa na vzhodni strani zopet prikažejo, nam pričajo, da se solnce okrog svoje osi verti in sicer da se v 25 $\frac{1}{2}$ dneh enkrat zaverti.

Obzor in strani neba ali sveta.

Kjer koli na zemlji stojimo, zdi se nam, da se nebo na kraji v velikem okrogu z zemljo stika. Ta krog je dozdnevni obzor ali horizont. Od dozdevnega obzora se loči pravi, ki ima z votlim nebesnim oblom tisto središče in je z dozdevnim obzorom vštric, toda za zemeljski polomer od njega, oddaljen.

Vsako mesto na zemlji ima svoj posebni obzor; dozdevni pa se tudi spreminja po visokosti opazevalčevega stališča,—čim višje je stališče, tem večji je obzor. — Čerta, ki si jo mislimo petegneno skozi noge in glavo navpik do neba in spodaj skozi središče zemeljsko podaljšano tudi na onem kraji do neba, se zove temenska navpičnica; nje končna točka nad nami je nadglavišče ali zenit, nasprotna pod nami pa podnožišče ali nadir.

Kjerkoli stojimo, mislimo si lahko brez števila čert proti robu našega obzora potegnenih; strani, kamor merijo, se imenujejo strani neba ali sveta. Stran, kjer se nam zdi, da solnce—prav 21. sušca in 23. kimovca—vzhaja, se zove vzhodna stran, vzhod ali jutro, kjer pa zahaja,—zahodna stran, zahod ali večer. Če se obrnemo proti vzhodu, nam je na desno, kjer solnce opoldne stoji južna stran, jug ali poldan, na levo pa, kamor je opoldne senca obrnena, — severna stran, sever ali polnoč. Vzhod, zahod, jug in sever so glavne strani sveta ali neba.

Kdor koli strani sveta natanko pozna, pravimo, da se zaveda kje da je. Na zemljevidih je na desno vzhodna, na levo zahodna, zgoraj severna, spodaj pa južna stran. Sredi glavnih strani sveta so pa postranske pravega reda, namreč sredi juga in vzhoda je jugovzhod, sredi severa in vzhoda severovzhod, sredi severa in zahoda severozahod in sredi juga in zahoda jugozahod. Če se te strani zopet razdelé, se nove strani imenu-

jejo postranske drugega reda in sicer: severoseverovzhod, jugojugovzhod i. t. d. Tako se lahko zaznamuje 8 ali 16 ali 32 in celó 64 strani sveta.

Magnetna jeklena igla tako postavljena, da se da verteti okrog svoje navpične osi, se zove magnetnica; ker z enim koncem skorej naravnost proti severu kaže, se ž njo lahko določijo strani neba. V 32 strani neba razdeljenemu krogu z magnetnico pravijo kompas (severnica). Ž njim se morejo določiti strani sveta v okoliščinah, kjer ni zato nobenih drugih pripomočkov, kakor na morji, v rudnikih, sredi velikih gozdov. Veter na roža je krog, razdeljen v 32 strani neba, ki kaže, od kod veter vleče.

Luna (mesec).

Med prisolnčnicami ima le zemlja sama spremnico, ki jo navadno luno ali mesec imenujemo. To nebesno telo je skoro 50 krat manje od zemlje. (Premer lunin meri namreč le 3427 kilometrov in njeno poveršje je tedaj skoro 14 krat manjše od zemeljskega; zato njej zemlja 14krat močnejše sveti kakor luna zemlji.) Ali je luna ob tečajih naploskana ali ne, zvezdoslovci še celó z najostrejšimi daljnogledi niso opazili; vendar so jej izračunili malo naploskanost ob tečajih in drugoverstno celó ob ravniku. Ker ni daleč od nas (srednja nje daljava meri 38407 miriametrov) so zvezdoslovci k nam obrneno poloblo natančneje popisali ko katerokoli drugo nebesno telo. Voda se nikjer na luni ne nahaja, ravno tako natančne opazbe izpričujejo, da vzduha (zraka) nima, tedaj tudi ne ognja.

Luna je prava pohajalka v našem osolnčji, ker se naj bolj počasi okoli svoje osi verti in naprej pomika. Zemlja jo na se vleče in sili ž njo hoditi. Ker je njena pot dobro za 5° k ekliptiki nagnena, zdi se nam, da tudi luna zverokrog obhaja. Da vsega obhodi, potrebuje 27 dni, 7 ur, 43 minut in 11 sekund; ta čas se zove periodični ali zvezdni mesec. Ker se zemlja med tem dalje pomika, je luna še le v 29 dneh, 12 urah, 44 minutah in 3 sekundah po polnem obhodi; ta čas je lunin ali sinodični mesec. 12 luninih mesecev t. j. nekaj čez 354 dni je lunino leto.

Luna je sama na sebi temno telo, ki nam le tujo, namreč solnčno svetlobo odseva. Ker se pa okoli zemlje in z zemljo vred okoli solнца pomika, se vedno spreminja stanje teh teles enega proti drugemu; iz tega sledé razni lunini

obrazi, tako imenovane lunine spremembe. Včasih se je nič ne vidi (ali je vsaj le blede, nerazsvetljena polovica proti nam obrnena) — mlaj; včasih je kakor na levo roge kažoč polukrog prvi krajec; včasih cel razsvetljen krog — ščip (polna luna); včasih pa na levo izbočen polukrog — zadnji krajec.

Stara in mlada luna.

Kadar luna pride tako med sonce in zemljo, da tej zakrije sveteče sonce, pravimo solnce mrkne; ko pride pa zemlja med sonce in luno, tako da tej zakrije sveteče sonce, pa luna mrkne. Kraji, katerim luna pokrije vse sonce, imajo polni solnčni mrk; ta nikjer na zemlji ne trpi dalje ko 5 minut. Časi pa ob solnčnem mrku luna ne pokrije celega solnca, ampak ob njej se vidi še ozek svetel obroč solnca: ta prikazen je obročasti solnčni mrk. Kraji, katerim luna le nekoliko, ali več ali manj solnca zakrije, imajo delni solnčni mrk. — Pri luninem mrku se zaradi majhne njene oddaljenosti od zemlje in zaradi prostorne zemeljske sence loči le polni od delnega.

Podoba zemlje.

Zemlja je oble ali prav za prav stisneno oble (sferoidne) podobe, ker je na dveh nasprotnih straneh malo naploskana krogla; zaradi oblosti jej pravimo tudi zemeljska obla.

Oblost njeno kažejo te-le prikazni na zemlji in na nebu:

1. Na suhem in na morji zagledavamo, bližaje se visokim rečem, najprej njih verhove, potem srednje, na zadnje pa spodnje dele. Zapustivšim je nam pa njihovi spodnji deli pred zgornjimi spred očij izginjajo. Najlažje se to izkusi na morji.

2. Reči bi nam ne smele tako hitroizginiti spred očij, ko bi bila zemlja neizmerna ravan — plošča.

3. Naš obzor je zmeraj okrogel in čim više stojimo, tem večji krog okoli sebe vidimo.

4. Večkrat so zemljo že objadrili in tudi nekoliko po suhem, nekoliko po mokrem obpotovali. Prvi jo je obja-

dral Portugalec Ferd. Magelhaens s španskimi ladjami leta 1519 — 1522, za njim mnogo drugih, pred nekaj leti tudi avstrijska fregata Novara od $30/4$ 1857 do $26/8$ 1859.

5. Vsaka zvezda vzhodnim krajem prej vzhaja in zahaja ko zahodnim.

6. Na potu od severa proti jugu zagledavamo zmeraj nove zvezde, stare se nam pa znižujejo in izginjajo. Tako tudi na poti od juga proti severu.

7. Le malo je treba iti (n. pr. od severa proti jugu), da nam je bližnja zvezda res navpik nad glavo.

8. O luninem mrku je zemeljska senca, ki luno zakriva, vselej okrogla.

9. Vse druge premičnice so oble.

Zemljepisci zemljo mnogoverstno upodabljajo. Oblo iz platničevine ali iz kake druge snovine umetno napravljeno, na katerem je zemeljsko lice narisano, se imenuje globus. Planiglobi kažejo oblo zemljo na ravni. Zemljevidi predočujejo ali poveršje vse zemlje na ravni, pa ne v okrogli podobi, ali pa le nekatere njene dele in sicer v skrčeni meri narisane. Če kažejo le dele morja, jim pravimo morske mape. Krajepisni zemljevidi kažejo le majhne dele zemlje v precej obširni podobi, krajepisne mape pa še manjše, posebno posamezna mesta. Znanstveno sestavljena zbirka raznih zemljevidov se zove zemljepisni atlant. Zemljevidi, ki le nekatere stvari n. pr. prirodo, gorovje, vodovje, razne zemlje ali prsti, narode, razdelitev obertnij i. d. prav živo predočujejo, se zovejo prirodopisni, goropisni, vodopisni, zemljeznanski, narodopisni, obertnjiški i. t. d.

Razne točke in čerte na zemlji.

Zemlja ima kakor vsaka krogla svoje središče. Ravna čerta, ki si jo mislimo od poveršja skozi zemeljsko središče petegneno, se zove zemeljski premer. Zemeljska os je oni premer od severa proti jugu potegnen, okoli kterega se zemlja verti. Na obeh koncih do neba podaljšana se zove ta os svetovna os, ker se na videz nebo okoli nje verti. Skrajni točki zemeljske osi se imenujete tečajja in sicer severni (arktični) in južni (antarktični) tečaj. Enako se zaznamujeta nebesna tečajja.

Res da so pri vsaki obli vsi premeri tiste dolgosti; ker pa je zemlja na tečajih nekoliko naploskana, meri zemeljska os le 1271 miriametrov t. j. dobro 4 miriametre manj ko najdaljši zemeljski premer (1275 mir.).

Čerta enako daleč od obeh tečajev okoli zemlje potegnena, je ravnik ali aequator, ktereга ravan deli zemljo v dve polobli ali hemisferi — v južno in severno.

Ravnik se kakor vsak krog deli v 360 stopinj (°), vsaka stopinja v 60 minut (′) in vsaka minuta v 60 sekund (″); te minute in sekunde je treba ločiti od časovnih. — Vsaka stopinja na ravniku se tudi deli v 11130 metrov t. j. 11 miriametrov ali 111 kilometrov. V raznih deželah imajo razno dolgostno mero, navadno dosta krajšo od miriametra. Tako meri

10	na ravnika	14.67	avstrijskih milj	(à 0.758 miriamet),
		25	francoskih	" (lieues,)
		20	francosko-angl. morsko. milj	(sea-league),
		60	angleških nautical mile,	
		60	italijanskih milj,	
		10433	ruskih verst,	
		6916	severno-amerikanskih milj.	

Ravnik kaže, kolik da je obseg zemlje in meri 4006 miriametrov.

Premer zemeljski pomnožen z obsegom kaže velikost zemeljskega poveršja t. j. $1275.4 \times 4006.8 = 5110272 \square$ miriametrov. Ker pa je zemlja na tečajih naploskana, znaša nje poveršje le $5101880 \square$ miriametrov.

Poldnevnik i so oni krogi na zemeljskem poveršji, ki skozi tečaja deržé in ravnik kakor tudi vsak vzporednik dvakrat navpik prerežejo.

Že v starih časih so zvezdoznanci na obnebji plava-joče solnce opazovaje, spoznali, da imajo vsi ljudje, ki ob istem poldnevniku stanujejo, ob enem poldne; zato so tudi omenjene kroge poldnevnik i ali meridijane (meridies) imenovali. Ravan vsakega poldnevnik a deli zemljo v vzhodno in zahodno poloblo.

Navadno šteje mo 360 poldnevnikov, ki se na ravniku od stopinje do stopinje versté. Sploh si jih pa lahko mislimo brez števila potegnenih in po stopinjah, minutah, in sekundah zaznamovanih.

Izmed vseh poldnevnikov štejejo pri nas in na Nemškem še navadno tistega za glavuega, ki je po zahodnem nosu kanarskega otoka Ferro (na severozahodni strani Afrike) potegnen. Ker le

malo suhega prereže, loči prav primerno zemljo v vzhodno in zahodno poloblo; zaradi tega ne štejemo poldnevnikov od prvega do 360-ega, ampak navadno od glavnega do 180-ega proti vzhodu in zahodu.

Drugi narodje, zlasti jih astronomi, štejejo za glavni poldnevnik tistega, ki je čez zvezdarnico njih glavnega mesta potegnjen; in sicer

Angleži greenwichskega	17° 39' 46"	od Ferro	proti vzhodu,
Francozi pariškega	20°	" "	" "
Rusi petrogradskega	47° 59' 26"	" "	" "
Amerikanci washingtonskega	59° 22' 46"	" "	" zahodu.

V znanstvenih knjigah in spisih so se učenjaki že zelo privadili pariškega. Ktere čerte so na planiglobih in zemljevidih poldnevnik?

Vzporedniki so krogi, ki si jih mislimo z ravnikom vstric okoli zemlje potegnene.

Ravnik in tečaja delé vsak poldnevnik v štiri loke, ki se kvadranti ali četvertniki imenujejo; četvertnik meri tedaj 90°. Res da si brez števila vzporednikov lahko mislimo okoli zemlje potegnjenih, vendar jih na zemljevidih in globusu na obeh poloblih od ravnika do tečajev zaznamujemo le po 90, ki se na četvertniku od stopinje do stopinje versté. Ravnik kot ločilni vzporednik je na sredi in ima število 0; med vsakima dvema takima vzporednikoma se pa drugi, po minutah in sekundah šteti, versté.

Izmed brezštevilnih vzporednikov naj se ti-le posebno zapomnijo:

1. dva od ravnika $23\frac{1}{2}^{\circ}$ oddaljena, sploh povratnika imenovana; severni povratnik naseverni polobli se zove tudi rakov, južni (na južni polobli) pa kozorožčev.

2. dva od tečajev po $23\frac{1}{2}^{\circ}$ oddaljena, sploh tečajnika imenovana; severni (arktični) tečajnik $23\frac{1}{2}^{\circ}$ od severnega tečaja, južni (antarktični) pa ravno tako daleč od južnega.

Med vzporednimi krogi je ravnik največi, vsi drugi so manjši in sicer, čim bliže so tečajema, tem manjši so.

Tudi na obnebj si lahko mislimo poldnevniko in vzporednike potegnene.

Ker se vsaka stopinja bodi si od ravnika proti jugu ali severu, bodi si od glavnega poldnevnika proti vzhodu deli v 60' in vsaka minuta v 60", in ker se lahko skozi vsako točko vzporednik in poldnevnik potegne, si mislimo zemljo kakor z mrežo prevlečeno, ki jo imenujemo stopinjsko mrežo. Po tej stopinjski mreži se da od vsakega kraja na zemlji lahko določno povedati, kje je, ako se namreč naznani, kako daleč je od ravnika in glavnega poldnevnika.

Dalja vsakterega mesta od ravnika je njegova zemljepisna širjava; loči se severna in južna širjava po tem, ali leži mesto na severni ali na južni polobli.

Dalja vsakterega mesta od glavnega poldnevnika je njegova zemljepisna dolgost, ki je navadno dvojna: vzhodna ali zahodna, kakor leži mesto, ali na vzhodni ali na zahodni polobli.

Zemljepisno lego kakega kraja na zemlji zaznamovati se pravi določiti njegovo zemljepisno širjavo in dolgost. — Imata li dva kraja na zemlji oba severno ali pa oba južno širjavo, sta iste širjave; če pa je eden toliko nad ravnikom, kolikor drugi pod njim, sta nasprotni širjave.

Na globusu in zemljevidih merimo zemljepisno širjavo po poldnevniku (kvadrantu), razdeljenem v stopinje, minute in sekunde, zemljepisno dolgost pa po ravniku (primeroma po vzporednikih). — Tudi zvezdoznanci si mislijo obnebje prepreženo s stopinjsko mrežo, po kateri lego raznih zvezd določujejo.

Gibanje zemlje.

Zemlja kakor vsaka premičnica ima dvojno gibanje, namreč 1) vrtenje okrog svoje osi in 2) tekanje okoli solнца.

1) Razne prikazni pričajo, da se zemlja od zahoda proti vzhodu zmerom enako hitro vrti okoli svoje osi. Da se enkrat zasučje okoli sebe, potrebuje en dan. Pri vr-

tenji obrača zmerom druge kraje proti solncu in sicer vzhodne prej nego zahodne. K solncu obrnena polóvica nje ima svetli dan, nasprotna pa temno noč. Mi imamo jutro, ko se nam solnce na obzoru prikaže, poldne, ko v naš poldnevnik stopi, večer, ko z obzora izgine, in polnoč, ko je v nasprotnem od nas 180° oddaljenem poldnevniku.

Ker se vse redno versti, imajo kraji na raznih poldnevnikih v raznih časih poldne, namreč na vsakih 15° oddaljenih poldnevnikih za eno uro pozneje. — Zvezdni dan se loči od solnčnega. Solnčna ura.

2) Da zemlja enkrat obhodi solnce, potrebuje, 365 dni, 5 ur, 48' in 48"; ta čas imenujemo leto in sicer solnčno leto nasproti luninemu. Prestopno leto.

Pot po kateri se zemlja z različno hitrostjo—po čez $3\frac{1}{3}$ miriametra v sekundi—okoli solnca pomika, je podolgasto-okrogla ali pakrožna; pravi se jej sploh zemeljska draga. Izbočena je prav malo, tako da je skoro po polnem enaka krogu. Ker ne čutimo, da teka zemlja okoli solnca, je njena draga dozdevna solnčna pot, ki jo navadno imenujemo ekliptiko (solnčnico). Ekliptika se deli kakor vsak krog na 360° , pa tudi na 12 enakih delov; po teh dvanajsterih delih je po 30° narazen razstavljen dvanajstorica zgoraj omenjenih sozvezdij—zverokrog.

Dnevni in letni časi.

Zemeljska os ne stoji navpik na ekliptični ravni, niti je vanjo položena, ampak k njej je tako naklonjena, da jo reže v poševnem kotu $66\frac{1}{2}^\circ$ (do navpičnosti je tedaj manjka še $23\frac{1}{2}^\circ$). Tekaje okoli solnca pa zemeljska os obderži zmerom ne le isto mer v svetovnem prostoru t. j. nje lege so na raznih krajih zemeljske drage vzporedne. Vsled tega stoji zemlja vsak trenotek drugače proti solncu in zato imajo kraji v različnih letnih časih različno dolge dni in noči, in kraji različne zemljepisne širjave imajo celó v enakih letnih časih različno dolge dni in noči.

Vsled tega na severni polobli dan raste od 21. decembra do 21. junija, naslednih 6 mesecev se pa skerčuje. Le ob ravniku in na tečajih so si dnevi in noči zmerom enaki, ob ravniku po 12 ur, ob tečajih pa po 6 mesecev.

Iz naklonjenosti zemeljske osi proti ekliptični ravni izvira za kraje enake zemljepisne širjave različnost letnih časov; njih verstenje in dolgost se pa ravna po tekanji zemlje okoli solnca. Bolj navpik ko solnčni žarki na zemljo padajo, tem bolj jo ogrevajo. Zato nimate le nasprotni polobli nasprotnih letnih časov, ampak kraji na isti polobli imajo po razni zemljepisni širjavi tudi različne, ti daljše in toplejše, oni krajše in hladnejše.

Prebivalci, ki z nami ob istem vzporedniku toda 180° zemljepisne dolgosti od nas stanujejo, so naši vŕtričniki (perioeci); oni, ki stanujejo ob tistem poldnevniku, pa toliko stopinj pod ravnikom kolikor mi nad njim, so naši protidomci (antoeeci); oni pa, ki stanujejo toliko stopinj pod ravnikom kolikor mi nad njim, toda na poldnevniku 180° oddaljenem, so naši protinožci (antipodes).

Po prednjem odstavku imajo kraji tiste zemljepisne širjave tiste letne čase; kraji tiste zemljepisne dolgosti tiste dnevne čase. Kraji tiste širjave, pa za 180° zemljepisne dolgosti med seboj oddaljeni, imajo tedaj tiste letne, pa nasprotne dnevne čase. Kraji tiste dolgosti pa nasprotne zemljepisne širjave imajo tiste dnevne pa nasprotne letne čase; in kraji za 180° različne zemljepisne dolgosti in nasprotne širjave—t. j. ravno na nasprotnih koncih poprečnika—imajo nasprotne dnevne in letne čase.

Kje so in kake dnevne in letne čase imajo vŕtričniki, protidomci in protinožci Teržanov, Goričanov, Ljubljčanov, Celjanov, Celovčanov i.t.d., ker so njih mesta

Mesto	Dolgost od poldnevnik (Ferro)	Zemljepisna širjava	Mesto	Zemljepisna dolgost (Ferro)	Zemljepisna širjava
Terst . .	31° 26' 37"	45° 38' 37"	Olomuc .	34° 56' 43"	49° 35' 43"
Gorica .	31° 17' 21"	45° 56' 25"	Pariz . .	20° 0' 0"	48° 50' 13"
Celje .	32° 55' 20"	46° 14' 30"	London .	17° 30' 21"	51° 31' 30"
Celovec .	31° 58' 24"	46° 37' 36"	Berlin .	31° 3' 24"	52° 30' 17"
Ljubljana	32° 10' 10"	46° 3' 0"	Rim .	30° 8' 30"	41° 53' 52"
Gradec .	33° 6' 26"	47° 4' 20"	Carjigrad	46° 35' 15"	41° 1' 27"
Dunaj .	34° 2' 40"	48° 12' 36"	Moskva	56° 13' 51"	55° 45' 20"
Praga .	32° 5' 39"	50° 5' 19"	Petrograd	47° 58' 1"	59° 56' 30"

Pri deželah zaznamujemo zemljepisno lego s skrajnimi mejnimi točkami, n. pr. Avstrijsko cesarstvo leži med 26° 14' in 44° 8' vzhodne dolgosti pa 42° 10' in 51° 3' severne širjave.

Drugi oddelek.

Nektere začetne vednosti iz prirodznanskega zemljepisa.

Tri reči narejajo posebne lastnosti naše zemlje in so vsem živim stvarim za življenje neobhodno potrebne: suhi ali terdi del njenega poveršja, skratka suha zemlja ali le zemlja imenovan, — kapljiva tekočina ali voda in raztegljiva tekočina ali zrak.

a) Vzduh ali zrak.

Zrak ali vzduh je zelo tenka in lahka, prozorna in raztegljiva tekočina, ki krog in krog zemljo obdaja; tako nareja krog nje votlo oblo, ki se ozračje ali vzdušnica imenuje.

Natanko še ni znano, koliko miriametrov na debelo je ozračje okrog zemlje; navadno mislijo učenjaki, da 7 do 8 miriam. Gotovo pa je, da je pri tleh skoro za miriameter na debelost zelo sopara navzeto in ravno zato se te pritalne plasti skup zovejo parokrog; zgornje pa čisteje in tanje plasti činijo ohlipje (hlip = aether.) Ker se zračni delki vsled njim lastne raztegljivosti neprestano prizadevajo oddaljiti se drug od drugega, bi se zrak hitro razgubil v brezkončni svetski prostor, ko ne bi privlačnost zemlj-ska temu nasprotovala in celo ozračje vkup držala.

Bliže ko je vzduh zemlji, teži je, ker zgornje plasti spodnje tlačijo in gosteje delajo. Očitno nam to kaže barometer ali tlakomer (t. j. orodje, s katerim merimo zračni tlak): tlakomer redno pada, če ga kvišku, n. pr. na kakov hrib nesemo; nasproti pa redno kvišku gre, če z višine gremo v nižino. Ravno zato je tlakomer posebno pripraven za merjenje raznih visočin.

Zrak ima kakor vsaktera stvar na zemlji neko, navadno zelo premenljivo toploto. Vsakokratna toplota kake stvari je njena temperatura (toplina); ona je lahko velika ali majhna; zato ločimo razne stopinje temperature, v obče pa toploto in merzloto. Po pravilu, da toplota vsako stvar raztegne, merzlota pa skerči ali zmanjša, je napravljen termometer ali toplomer, t. j. orodje, s kte-

rim merimo temperaturo raznih teles. (Reaumur [r. Reomir], Celsius, Fahrenheit.)

Zrak dobiva skoro vso toploto le od solnca. Njegovi žarki niži, gostejši zrak bolj ogrevajo nego viši in tanjši. Oni pa tudi zemljo in ozračje tem bolj ogrevajo, pod večim kotom in več časa ko na njo padajo; zato se temperatura kakega kraja ravna po različnih njegovih dnevni in letnih časih.

1) Podnebje ali klima kakega kraja so vse spremembe v ozračji skup, ki imajo količkaj vpliva na nas; ozira se tedaj na to, ali je zrak miren ali nemiren (vetern), čist ali bolj ali manj navzet škodljivih snovin, prozoren ali soparen in temačen, gost in težek ali redek in lehek, merzel ali topel i. t. d. Med mnogobrojnimi vzroki, po katerih se razna podnebja drugo od drugega ločijo, je temperatura zraka najvažniša; kajti vsaktero podnebje se zlasti po tem ravna, kolika da je ona in kako je med letne čase razdeljena. Tudi druge vsakteremu podnebjem lastne spremembe izvirajo po večem iz različno razdeljene toplote.

Toplina zraka se posebno ravna po solnčnih žarkih—ali ti navpik ali na pošev na zemljo padajo in koliko časa jo obsevajo—, ravna se tedaj po zemljepisni širjavi. Spremembe v ozračji kakega kraja, ki izvirajo le iz solnčnega obsevanja, so njegovo matematično ali solnčno podnebje. To podnebje je po zemljepisni širjavi in po dnevni in letni časih jako različno.—Po njem delimo zemljo v 5 podnebnih pasov: 1) med povratnikoma, kjer je najtoplejše, je topli ali vroči pas; 2) med povratnikoma in tečajnikoma sta zmerno topla, ali zmerna pasa in sicer severni in južni zmerni pas; 3) med tečajnikoma in tečajema sta pa merzla pasa—severni in južni merzli pas.

Vroči pas obsega	504300	□ mir. suhe zemlje	pa	1525000	□ mir. morja.
Severni zmerno topli pas	647500	”	”	668000	”
Južni ” ” ”	115600	”	”	1210000	”
Severni merzli pas	88700	”	”	121000	”
Južni ” ” ”	?	”	”	209000	”

Zarad naravnih vzrokov pa kraji ob istem vzporedniku, nimajo nikjer, niti na severni, niti na južni poluti, medseboj enakega podnebjem, in tudi vsakteri kraj posebej nima

tacega, kakoršno bi po zemljepisni širjavi moral imeti. Povsodi se podnebje še ravna po zemljepisni dolgosti in po raznih krajnih razmerah,—in to se imenuje lastno ali fizično o (prirodno) podnebje.

Fizično podnebje vsacega kraja se povsodi naj bolj ravna po solnčnem podnebju, razen tega pa še po tem, kako visoko nad morjem je ta kraj, ali stoji na zahodnem ali vzhodnem morskem obrežji, na pretergani ali celotni, zelo mokri ali suhi zemlji, pod jasnimi ali oblačnim nebom, na gorki ali merzli sapi, v zavetji i.t.d.

Po razdelitvi toplote čez celo leto se podnebje lahko loči 1. v stanovitno, ktereга razloček med najvišo in najnižo temperaturo je prav majhen, 2. brez merno, ktereга razloček med toploto in merzloto je zelo velik in 3. spremenljivo, ktereга razloček je sicer majhen pa vendar očiten; pri tem tudi največa merzlota in toplota ne nastopi zmeraj ob istem času.

Podnebje vsaktere otoške ali zelo členovite dežele, ktere temperaturo bližnje morje po leti znižuje, po zimi pa zvišuje t. j. preveliko vročino in merzloto tako poravnava, da ima hladno poletje in toplo zimo, se zove namorsko (otoško) ali oceansko. Temu nasprotno je celinsko po sredini obširnih, nečlenovitih celin s kaj vročim poletjem in zelo merzlo zimo. Morsko je po večem vlažno in stanovitno, celinsko pa suho in brez merno,

2) Vsled različne temperature zračnih plasti se zaganja zrak semtertje ter se zenačuje: toplejši in težji se neprestano vzdiguje in zgoraj na stran odteka, na njegov prostor spodaj pa merzli in težji zrak od strani vleče. To premikanje zraka se zove veter.

Loči se veter po straneh sveta, od kterih vleče: v zahodnik, vzhodnik, poldnevnik, in polnočnik, potem v severozahodnik (navadno „sever“ imenovan), jugozahodnik (navadni „jug“), jugovzhodnik (navadni „krivec“), severovzhodnik (navadna „burja“).

Po moči in hitrosti, s katero vleče, se loči v sapico ali vetrič, sapo ali veter, močni veter, piš ali vihar, na morji nevihta imenovan, in pa silno močni vihar, tudi orkan imenovan.

Če se ne gleda le od kod, ampak tudi kdaj da pihajo, se zovejo vetrovi 1. stanovitni, ki stanovitno iz ene strani vlečejo; 2. začasni, ki iz naravnih vzrokov v določenih časih iz druge ali ravno iz nasprotne strani pihajo. Zarad njih pravilnosti

jim pravimo tudi redni vetrovi; njim nasproti so 3) neredni ali nestanovitni, o katerih še ne vemo natanko, zakaj neredno zdaj od te, zdaj od one strani hlidijo. Redni vetrovi so mornik in sušnik, pasatni ali stalni (živi) veter, monsun ali poluletni veter i. d. Nestanovitnih nikoder ne manjka. Ker se zrak zenači, se tudi spokoji, kar se pa na zemlji nikjer ne zgodi razen ob ravnika. Tu nastaja na širokih morjih iz čisto naravnih vzrokov med pasatnima vetrovoma tako zvana tišina (pas brez vetra); vendar se meje tega pasa brez vetra gori in doli premikajo, zdaj širijo, zdaj ožijo in pogostoma nereden silen vihar in močno deževje po njih razsaja.

b) Voda.

Voda je prozorna, kapljiva tekočina; prav čista je brez duha in okusa. Nahaja se po celi zemlji kot tekoča voda, ali kot led, ali kot sopar. Po suhi zemlji se raztaka v studencih, potocih in rekah, ali pa stoji v jezerih. Iz ozračja se sceja na zemljo iz sopara in oblakov, po rosi, dežji, snegu, toči.

Voda, ki v veliki množini suho zemljo obdaja, se zove ocean ali vesoljno morje. To polni naj globokejše nižine okrog zemlje (zato mu pravijo tudi obzemeljsko morje) in ima porazno (horizontalno) poveršje, ki se v obče morská gladina imenuje.

Globokost vesoljnega morja je zelo različna; v obče so odperta morja globokejša od obkrajnih in sredozemskih in ta zopet dosta globokejša od zalivov in pristanišč. Največo globočino so merili v Indijskem oceanu in sicer čez 16000 metrov; avstrijska fregata Novara je onde merila čez 12000 metrov velike globočine. — Mirno morje je navadno modro—zeleno, v velikih globočinah in pod oblačnim nebom celo černo. — Tudi je prozornejše nego sladka voda, zlasti daleč od kraja in ob merzlem pasu tudi bolj nego ob gorkem. — Toplina poveršnjega morja se ravna kakor pri vzduhu po zemljišni širjavi in po letnih časih, le da se pri morski vodi še rednejše zmanjšuje in zvišuje. — Posebna lastnost morske vode je slano želtavi okus, tako zopern, da je ni mogoče piti. Izvira pa odtod, da je v morji raztopljenih dosti raznih solij, in sicer največ naše kuhinjske soli, potem nekaj grenke in glauberjeve soli in še nekoliko drugih. Slanost ni različna samo v raznih morjih, ampak tudi po razni zemljišni širjavi in dolgosti. Počez pridejo na kilogram morske vode dobro 3 dgr. soli. — Morje ima zelo svetla mesta, posebno med povratnikoma, zlasti pa ob ravniku. Ponekodi se svetijo posamezna mesta, ponekodi veliki pro-

trivoglati in se ob podstavni strani druge zemlje tiščé.

Stegna zemeljska so manjši in posebno ozki polotoki; zelo dolga in neprimerno ozka stegna se imenujejo zemeljske kose.

Nosi ali rti so visoke v morje segajoče šterline polotokov in sploh vsa v morje moleča berda.

Medmorje ali zemeljska ožina (isthmus) je prav ozka pokrajina med dvema morjema, sklepajoča dve večí celini, obširni pokrajini ali pa dva polotoka.

Tretji oddelek.

Zemlja pa morje in njuni deli.

Suha zemlja in morje po velikosti in razširu po poloblah.

Morje pokriva večino zemeljske oble; le ena dobra četert je suhega sveta, skoré tri četerti pa je mokrega [0·8 : 2·2 — 1356000 □miriam. 3742000 □miriam.]. Vse vodovje vkup (morja, jezera, reke) obsega 4 petine, suhi svet pa le eno petino zemeljskega poveršja.

Po poloblah je suhi svet sila neenako razdeljen. Na vzhodnem je veliko več suhega nego na zahodnem; na tem je le $\frac{1}{4}$, na onem pa $\frac{3}{4}$ vsega suhega; na vzhodnem ima suhi svet $2\frac{1}{2}$ krat večí prostor nego na zahodnem.

Tudi so na severni obli celine dosti bolj obširne nego na južni. Tako se imate suho in morje na severni polobli med sabo kakor števili 1 : $1\frac{1}{2}$, na južnem pa kakor 1 : 6. Vse celine so proti severu raztegnene in široke, proti jugu so pa krajše, ožje in klinom podobne; le ob južnem tečajju je skoro gotovo razširjena skupna, velika pokrajina, za sedaj v obče imenovana antarktična celina. Ves suhi svet meri na severni polobli 1005000 □miriam.; na južni pa le 351000 □mirim. ali: severna polobla ima 3 krat toliko suhega kakor južno.

Zato se vse celine proti severu ena drugi bližajo ali se še celó dotikajo, proti jugu pa narazen gredó.

Severna polobla se tedaj primerno imenuje celinska, ker se na njej največe celine nahajajo. Južna polobla pa je oceanska ali morska, ker jo po večem vesoljno morje pokriva; na tej se nahaja le dobra tretjina vsega suhega sveta.

Po zemljevidnih zbirkah pa narisujejo še planokrožno severovzhodno in jugozahodno poloblo zemlje; na tej je avstralski otok Auckland (= Oklend), na onej pa London skoro v sredi in te zlasti zaznamujete imeni morska in celinska polobla. Severovzhodna polobla ima le za 10% več morja nego suhega, pa vendar 3krat toliko suhega sveta kakor jugozahodna, ki ima $1\frac{1}{4}$ krat toliko morja kakor zemlje in $1\frac{1}{7}$ krat toliko vode kakor ona.

Deli suhe zemlje in vesoljnega morja.

Posamezne manjše celine ali pa njih veliki kosi se imenujejo v obče deli zemlje ali zemljine; je jih petero:

a) na vzhodni polobli.

1) Evropa ali večerna dežela je razprosterta med 36° in 71° severne širjave, pa 8° in 82° vzhodne dolgosti.

2) Azija ali jutrova dežela med 1° in 78° severne širjave, pa 44° in 188° vzhodne dolgosti.

3) Afrika med 35° južne in 37° severne širjave, pa 1° in 69° vzhodne dolgosti.

4) Avstralija med 11° in 39° južne širjave pa 131 in 171° vzhodne dolgosti.

b) na zahodni polobli

5) Amerika med 54° južne in 74° severne širjave, pa 17° in 150° zahodne dolgosti.

Široko morje loči vse zemljine drugo od druge, le na vzhodni polobli se Azija ob dolgi meji drži Evrope, Afrike pa z ozkim sedaj prekopanim medmorjem.

Evropa, Azija in Afrika činijo eno celino in sicer gledè na nje lego vzhodno celino, ker se prostira skoro le po vzhodni polobli; raztegnena je posebno v mer vzporednikov. Dosti manjša zahodna ali ameriška celina je posebno v mer poldnevnikov raztegnena in v dve različni polovici (Severno in Južno Ameriko) razdeljena, ki ležite le na zahodni poluti. Ta navadno novi svet imenovana celina je dolge in blizu srede zelo stisnene podobe, ona—stari svet—pa je stlačena v velikansko gručo. Tretja in najmanjša celina je jugovzhodna; v primeri z drugimi je le velikansk otok, vendar ima z otoki vred vse lastnosti, ki iz nje samostalno zemljino delajo. Ona sama leži le na južni polobli. Ob južnem tečaj se prostira južnotečajna celina — Antarktika —, ktere z večnim ledom in snegom pokrita obrežja so mornarji le malo preiskali.

Prostora ima

Azija . . .	438000	□	miriametrov,
Afrika . . .	300000	"	" "
Severna Amerika	231000	"	" "
Južna Amerika	180000	"	" "
Evropa .	100000	"	" "
Avstralija	99000	"	" "

Po bolj enomernem ali bolj razvitem obrežji so tudi obrazi posameznih zemljin in dežel zelo različni. Deblo je tisti del suhe zemlje, v ktere ga se morje ne zajeda in ga nikakor ne razkosava. Skoro zmerom se da primeriti kakim geometričnim podobi. Od debela se ločijo njegovi členovi, t. j. polotoci, ktere je razjedno morje izrezalo.

Južna Amerika, Afrika in Nova Holandija so podobne nerazrasenim čokom, ker nimajo skoro nikakoršnih členov. Izmed ostalih ima

Evropa	za 21100	□	miriam. polotoškega sveta,
Azija	" 78500	"	" "
Severna Amerika	" 18100	"	" "

Tudi otoci se kot odtergani kosi zemljin prištevajo njim členovom. Po številu in velikosti so kaj različno razdeljeni med posamezne dele zemlje. Ves otoški svet meri 87000 □ miriametrov t. j. dobro $\frac{1}{15}$ vse suhe zemlje.

Tudi vesoljno morje se po celinah, poldnevnikih in vzporednikih loči v 5 velikih morij ali oceanov.

1) Severno ledeno morje je razprostrto krog severnega tečaja ter obliva severno obrežje Evrope, Azije in Severne Amerike. Drugodi je tečajnik loči od drugih morij.

2) Južno ledeno morje je okoli južnega tečaja in seže do južnega tečajnika, kjer se meša z naslednjimi oceani.

3) Atlantsko morje je veleširoka struga med Evropo, Azijo in Afriko in pa Ameriko.

4) Veliko ali Tiho morje, tudi le Vzhodni ocean imenovano, seže ob tečajnikih do Ledenih morij; na zahodu mu je Azija in Avstralija ograja, na vzhodu pa Amerika. Kje se sosedi z Atlantskim morjem?

5) Indijsko morje se drži na jugu Ledenege morja, na severji pa obliva Azijo, vzhodno Afriko in zahodno Avstralijo. Ob kterih poldnevnikih se družijo z Atlantskim in Tihim oceanom?

Po obširu se tako-le verstè:

1) Veliko morje	meri 1815000	□	miriametrov
2) Atlantsko morje	" 900000	"	" "
3) Indijsko morje	" 720000	"	" "
4) Južno ledeno morje	" 190000	"	" "
5) Severno ledeno morje	" 110000	"	" "

Obraz in razdelitev zemljin.

I. Evropa.

Obraz zemlje, imenovan tudi porazna ali horizontalna razredba, je njen razšir po zemljepisni širokosti in dolgosti ali deblo s členovjem, kako je na poveršji zemeljske oble raztegneno.

Stari narodje, zlasti Feničani, so ločili zahodno deželo od vzhodne ter jo po svojem jeziku imenovali Evropa. Na vzhodni strani meji z Azijo, s katero je 270 miriametrov vzdolž tako zrasena, da se nam zdi na prvi pogled le velik med Ledeno pa Atlantsko in Sredozemsko morje zategnjen polotok velikanske Azije. Vendar jo razne lastnije ločijo od azijskih polotokov in jo činijo samosvoj del zemlje. Evropa je, kar nobeden azijski polotok ni, proti zahodu če dalje bolj razderta in členovita. Leži sicer sredi celinske polute, vendar je od severovzhoda proti jugozahodu čez 560 miriam. daleč na vse strani raztegnena, da je med vsemi zemljinami po morji najlaže do nje priti. Po členovitosti je v sredi med celinsko Afriko in preraztreseno povodno Avstralijo, pa vendar se morje od severa, zahoda in juga različno vanjo zajeda in obliva mnogo velikih in majhnih otokov in polotokov. Ker je Evropa naj bolj členovita, tudi nje obrežje primerno največ meri (3300 miriam.).

Ne oziraje se na otoke so v Evropi te-le skrajne točke—rti in nosi: najbolj severna točka je Nordkunn, 710 6' severne širjave, (Nordkap je na otoku Mageroe), najbolj južna pa nos Matapan, 36° 22' s. š.; poteza med njima meri 385 miriam. ter drži čez 35° zemljepisne širjave. Najbolj vzhodna točka je na Uralu, naj bolj zahodna pa nos

la Roca, 80 9' vzhodne dolgosti; čerta med njima potegnena drži čez 69 dolgostnih stopinj ter meri okoli 520 miriam.

Evropski polotoci molé vsi od trikotu pedobnoga debela na severno, zahodno in južno stran. Vsi skup merijo 21100 □ miriametrov.

Naj imenitnejši so:

- a) na severni strani: 1) Kauin, 2) Kola ali Laponski polotok (990 □ miriam.).
- b) na severozahodni strani: 1) Skandinavija (7600 □ miriam.), 2) Jutlandija s Šlezvigom (845 □ miriam.), 3) Čuhonski polotok.
- c) na zahodni strani: 1) Holandski polotok (26 □ miriam.), 2) Normanski in Bretanjski (Bretagne).
- d) na južni strani: 1) Pirenejski ali Hesperijski (7540 □ miriam.), 2) Italski ali Apeninski (1600 □ miriam.), 3) Isterski (50 □ miriam.), 4) Slovansko-gerški ali Zabalkanski (3965 □ miriam.), ki se v več malih polotokov kroji, tako v pripolotok ali stranski polotok Moreo (Peloponez); 5) Krim (Tavrija, 250 □ miriam.)

Majhne pokrajine, na katerih le po eden narod stanuje ali je pa naravne meje ločijo od drugih, se sploh imenujejo dežele.

V Evropi so naj imenitnejše te-le dežele:

- a) na zahodu: 1) Švedija in Norvegija na Skandinavskem polotoku; meji ju skoro povsodi voda;
- 2) Dansko na Jutlandiji in bližnjih otocih;
- 3) Nizozemlje ločeno v Belgijo in Holandijo;
- 4) Francija ali Francosko;
- 5) Velika Britanija z Irskim, obsegajoča dva velika otoka in mnogo otočij;
- b) na jugu: 1) Portugalsko } na Pirenejskem polotoku;
- 2) Spansko }
- 3) Italija na Apeninskem polotoku;
- 4) Turčija in Gerško na Balkanskem polotoku;
- c) na severovzhodu: Rusija, obsegajoča vso severovzhodno Evropo;
- d) v sredi 1) Švajca med Italijo in Nemčijo;
- 2) Nemčija;
- 3) Avstrija.

Kako ležè te dežele druga proti drugi? Ktere morje obli-va? Kakova je njih zemljepisna lega?

II. Azija.

Azija je po legi in velikosti prav za prav jedro vzhodne celinske poloble. Največa ta zemljina je starodavna zibelka človeškega rodu in praveška „sveta“ domačija njegove omike. Ker je od Evrope proti vzhodu razpeta, imenuje se navadno vzhodna ali jutrova dežela.

Ne treh straneh jo po polnem obliva veliko obzemeljsko morje. Na severni strani jo obdaja Severno ledeno morje, ki se sicer na mnogih krajih v dolgih zanožinah in zalivih vanjo zajeda, vendar je za človeštvo le malo važno, ker je celó po leti po večem zamerzveno. Novosibirski otoci in Medvedji ostrovi so najjimenitnejši otoci v tem morji. Na južni jo obliva Indijski ocean, ki se v velikanskih zalivih zajeda v veliko zemljino ter nareja največe njene polotoke. Na jugovzhodu pa je morje posejano z neštevilnimi otoki in otočiči, ostalimi kosovi nekdanje celinske zemlje, ki je Azijo vezala z Avstralijo. Na zahodni strani se derži Afrike po ozkem medmorji Sueškem, ki pa je sedaj prekopano s široko in globoko za morske ladije plovno strugo „Sueški kanal“ imenovano (164 kilometrov). Dalje jo od kanala Sueškega noter do stare Kolhide (Kavkazije) obliva Sredozemsko in Černo-morje. Ne oziraje se na otoke so v Aziji te-le skrajne točke — rti in nosi: Naj bolj severna točka je nos Čeljuskin ($77^{\circ} 50'$ sev. širj.), blizu njega stoji nos Tajmirski, najbolj južna pa je nos Baro ($1^{\circ} 15'$ severn. širj.); zahodna skrajna točka je nos Babo ($23^{\circ} 45'$ vzhodn. dolg. od Par.), vzhodna pa nos Čukotski $188^{\circ} 9'$ vzhodn. dolg.).

Azija, širja od ktere koli zemljine, meri od zahoda proti vzhodu še čez 970 miriam., od severa proti jugu pa 850. Res je dosta bolj členovita od Afrike, vendar je deblo njeno tako velikansko, da se v tem oziru nikakor ne more meriti z manjšo in bolj členovito Evropo. Pa veliki polotoci in otoci niso le majhni v primeri z velikansko celino, ampak so od nje tudi po neprehodnih gorah in prostornih puščavah ločeni in skoro po polnem osamljeni. Nje obrežje meri 5700 miriametrov.

Deblo njeno je namreč podobno nepravilnemu četverokotu s sledečimi stranicami: zahodna od karskega morja do ustja Šatel-Araba, meri 450 miriam.; južna meri od tod do ustja Sikianga pri Kantonu 630 miriam.; vzhodna od tod do ustja reke Kolime 570 miriam.; severna pa 385 miriam. Zunaj teh stranic so azijski členovi, polotoci in otoci: obojih je največ na vzhodni strani; polotokov je tudi veliko ob severni stranici; vendar so ti zaradi neugodnega podnebja in nepristopnega ledenega morja le malo imenitni. Dosta manj jih je na jugu, a ti so ravno najobširniši.

Azija ima čez 78000□ miriametrov polotoškega sveta.

Naj imenitniši polotoki so:

- a) na zahodni strani: 1) Anatolija ali Mala Azija (5340□ miriam.);
- b) na južni strani: 1) Arabija (26400□ miriam.), obširni štirooglata jugovzhodni krajec azijski, 2) Prednja Indija (11000□ miriam.), trioglata in malo razdrt kos velikanske Azije 3) Gudžerat, 4) Zadnja Indija, z iztegnenim pripotokom Malaka (14300 miriam.). Zadnjim polotokom s Hindostanom in z mnogimi otočji pravijo navadno Vzhodna Indija.
- c) na vzhodni strani: 1) Kitajska polotoka, v Rumeno morje moleča, 2) Korea (2260□ miriam.), 3) Kamčatka (5000□ miriam.) in 4) Čukotski polotok na severo vzhodni strani.

Najimenitnejše azijske dežele so:

- a) na severi: 1) Sibirija, ki obsega vso severno Azijo;
- b) na zahodu: 1) Kavkazija, zelo gorata dežela;
- 2) Turška Azija, ki obsega Natolijo, Sirijo s Palestino, Mezopotamijo, Armenijo in nekaj Arabije;
- c) na jugu: 1) Arabija, velikansk polotok;
- 2) Iran, ki obsega Perzijo, Afganistan in Beludžistan;
- 3) Indostan (Hindostan) s polotokom Dekan, tudi Prednja Indija imenovan;
- 4) Zadnja Jndija; dolnji tek reke Bramaputre jo loči od Prednje Jndije;
- 5) Indijski arhipel, ki obsega mnogo otočij z zelo velikimi otoki;
- d) na vzhodu: 1) Kitajsko ali Sina (China), ena največjih in najrodovitnejših azijskih dežel;

2) **Korea**, gorata dežela na enako imenovanem polotoku;

3) **Mandžurija** ali Tunguzija;

4) **Japonsko** na dotičnih otocih;

e) v sredi: 1) **Turan** ali Nizka Tatarija med Iranom in Sibirijo;

2) **Buharija** ali Turfan, tudi Visoka Tatarija imenovana;

3) **Mongolija** in

4) **Tibetansko**.

Kako leže druga proti drugi? Ktere ob morji? Po katerih podnebnih paseh so razprostrate?

Afrika.

Afrikó od vseh strani morje obliva in bila bi po polnem velikansk otek, ko bi jo na severovzhodnem oglu 12 miriametrov široko Sueško medmorje ne vezalo z Azijo; a tudi prek tega sedaj derži globoki prekop, po katerom velike morske ladije prehajajo iz enega morja v drugo. Na severu jo obliva Sredozemsko morje, ki se v dveh večih za kupčijo vendar zeló nevarnih zanožinah vanjo vriva. Gibraltarski preliv sklepa to morje z Atlantskim oceanom, ki obliva vso zahodno stran Afrike in razen Guinejskega zaliva, bolj odpertemu morju primernege, ne dela nikakoršnih zalivov ob ravnomernem obrežji. Na jugu se Atlantski ocean neposredno meša z Indijskim, ki obliva vso vzhodno stran do Sueškega prekopa. Sredi rečenih morij se raztega od juga proti severu tako, da ravnik loči nje južni kos od dvakrat večega severnega.

Afrika je skoro toliko široka kakor dolga. Meri namreč na ravnost od južnega skrajnika do severnega še čez 70 zemljepisnih stopinj — blizu 795 miriametrov, od zahodnega ogla do nasprotnega vzhodnega pa dobro 68 zemljepisnih stopinj ali 745 miriametrov. Ne oziraje se na njene otoke so v Afriki te-le skrajne točke: Naj bolj severna točka je nos Blanco, $37^{\circ} 19' 40''$ severne širjave; nasprotna naj bolj južna točka je rt Iglica ali cap Agulhas (lh=lj) $34^{\circ} 51' 12''$ južne širjave in blizu njega je imeniti rt Dobre nade, ki ga je Jernej Diaz našel in „viharni

nos" (Cabo tormentoso) imenoval. Zahodni ogel se imenuje Zeleni rt (Cap verde) $0^{\circ} 6' 53''$ vzhodne dolgosti, vzhodni skrajnik pa nos Guardafui, $68^{\circ} 54' 14''$ vzhodne dolgosti (od Ferro).

Pravih polotokov Afrika nima; kajti Somal na vzhodni strani je pri svojej majhnej dolgosti preširok, da bi ga prištevali polotoškim členovom; zato bi primerili vso celinsko Afriko kratkemu pa zelò debelemu deblu brez vej. Kos afriškega debla, ki je nad ravnikom razprostrt, je podoben nepravilnemu trapecu, kterega se ob naj daljši južni stranici derži kos pod ravnikom; ta je primeren enakokrakemu trikotu, kterega podstavnica na severji meri okoli 445 miriametrov, nasprotni verh pri Kaplandiji mu je pa odbit. Tudi otokov ima primeroma jako malo; vsi stojé le ob zahodni in vzhodni strani. Obrežje njeno meri le 2600 miriametrov, primeroma naj manj med vsemi zemljina.

Le primorske pokrajine te nerazderte celine so nam po večem znane, od srednjih njenih dežel še sedaj prav malo vemo. Imenujejo se takole:

a) na severni strani: 1) Egipet z Barke; 2) Berberija, v kateri se od vzhoda proti zahoduversté dežele: Tripoljsko, Tuniško, Algerija, Maroko in Fez;

b) na zahodni strani: 1) Senegambija ob rekah Senegal in Gambija; 2) Gorenja Guineja, dolgo primorje od 10° vzhodne dolgosti do ravnika; njeni deli so: Sierra Leone, Poprovo z republiko Liberijo, Slonokosteno, Zlatonosno in Sužniško primorje in pa Ambrozija.

3) Dolenja Guineja, od ravnika do 18° južne širjave; deli tega znotraj po polnem neznanega primorja so: Zomba, Konga, Angola in Benguela.

c) na južni strani: Kaplandija z Natalom;

d) na vzhodni strani: 1) Kafrija s Sofalo;

2) Savahilska dežela (Suaheli) z Zanzibarom;

3) Somalska dežela z Adžanom;

4) Habeš ali Abisinija;

5) Nubija med Abisinijo in Egiptom;

e) v sredi: 1) Sahara, neizmerna puščava. Semtertje se nahajajo med puščobnim peskom vrelci, in okoli njih obraseni zeleni kraji, oaze ali zelenice imenovane, lepi otoci sredi peščenega morja.

2) Fezzan se kot polotok od Tripoljskega iztega v puščobno Saharo.

3) Sudan ali Nigracija; tako se imenuje vsa zemlja med Saharo in Guinejo od Senegambije do Abisinije in Nubije.

5) Notranja južna Afrika, le malo znani svet ob ravniku in pod njim.

Avstralija.

V 16. stoletju so španski pomorščaki iskali neko izmišljeno „južno deželo“, tako zvano terra australis, ki bi imela biti okoli južnega tečaja enako razširjena kakor je stari svet okoli severnega tečaja. Našli so peto ali jugovzhodno zemljino ter jo po onej izmišljeni južni deželi imenovali Avstralijo. Ta je naj manjša med vsemi zemljini, vendar je po novejših zanimivih poizvedbah o srednji Afriki naj bolj neznana.

Avstralija je razen nekaj otočij vsa razprostrta na južni poluti. Kakor Evropa sredi celinske polute, tako leži Avstralija sredi povodne ali oceanske in se primerno tudi Oceanija imenuje. Morebiti bode kedaj tako prevladala bližnja morja in otočja, kakor je Evropa prevladala bližnje zemljine. Obliva jo krog in krog Veliki ocean, le na zahodni strani sega Indijsko morje do njene celine, imenovane Nova Holandija.

Deli se v celino (76000□ miriametrov) in 12430□ miriam. obsegajoča otočja. Njena celina ali Nova Holandija je primerna šesterokotu, katerega skrajni ogli so rt Jork (na severovzhodu), rt Sandy (na vzhodu), rt Wilson (na jugovzhodu), ert Vlaming (na zahodu) in skrajnik polotoka Koburg. Raztegnena je najbolj od zahoda proti vzhodu. Nje največa dolgost med nasprotnima rtoma Steep in Sandy meri namreč 415 miriametrov; poprek t. j. od golega nosa Jorka do granitnega Wilsona pa le 320.

Nova Holandija je skoro po polnem celinska; vanjo se vri-va le malo zalivov, zato ima le malo polotokov. Med temi členovi je naj znamenitnejši polotok Karpentarija. Na prvi pogled se zdi, kakor da bi bila ponarejena Afrika, vendar je nje obrežje primeroma daljše, meri namreč 1410 miriametrov. Sredina te nerazdrte celine — dobro tri četertine Nove Holandije — je še skoro popolnem neznana; znana so le nekatera primorja. Naj bolj znane pokrajine

nju ni moglo po polnem pretrgati, ampak je napravilo le mnogo otokov in medmorje je stisnilo na malo miriametrov.

Otoci v Severnem ledenem morji.

a) evropski:

- 1) Vajgač, majhen otok, ki ga Vajgačev preliv loči od celine;
- 2) Nova zemlja obsega dva pusta in gorata otoka; Karski preliv ju loči od Vajgača;
- 3) Kaljev in
- 4) Spizbergi, zelo puščobni triotoki.

b) ameriški:

- 1) Grönland (Zelena zemlja) z južnim rtom Farewell („srečna pot“).
- 2) Otoki v morji Severnih prebrodov: Banksland, Eglintonov in Melville'ov otok, Kornvalis, North Devon, Bafinova zemlja i. t. d.

c) azijski:

- 1) Sibirski otoci so brez vseh rastlin in prebivalcev in le znameniti zaradi izkopanih mamutovih, bivolovih, nosorogovih zob in kosti; naj imenitnejši so: Katelnij, Fadajevsky, Ljahovsky in Nova Sibirija.

Otoci v Južnem ledenem morji.

Kakor celinsko Antarktijo tako tudi otoke v tem morji še premalo poznamo; med drugimi se nahajajo: Južni Orknejevi in Južni Sandwichovi otoci pa Shetland.

Otoci v Atlantskem oceanu.

a) evropski:

- 1) Izlandija; razen nekoliko obrežja pokriva strašna puščoba ves otok, goli, z večnim snegom pokriti hribi, ognjeniki in ledniki derže celo do morja;
- 2) Faroersko otočje, skaloviti ognjeniški otoci.
- 3) Britanski otoci, ktere obliva na vzhodu Nemško morje, na jugu pa Canal la Manche; med njimi sta dva zelo velika in členovita:

a) Velika Britanija s kraljestvom Anglijo in Škotijo;

b) Irlandija, ki je po Irskem morji ločena od Velike Britanije. V tem morji stojita otoka Man in Anglesèy;

- 4) Hebridski otoci od Irlandije proti severu;
- 5) Oknejsko otočje na severnem obrežju Škotije;
- 6) Shetlandsko otočje;
- 7) Danski otoci med Iutlandijo in Skandinavijo; med temi mnogobrojnimi otoki so največi: Seeland, Fünnen in Laaland.
- 8) Rana ali Rujana (Rügen), zeló členovit otok v Baltiškem morji;
- 9) Gotland, švedski otok v Baltiškem morji;
- 10) Osel in Dagen, ruska otoka " " " "
- 11) Normanski otoci v Normanskem zalivu med Normandijo in Bretanijo;
 - v Sredozemskem morji:
 - 12) Pitiuzi t. j. Smrečijski otoci: Iviza in Formentera;
 - 13) Baleari t. j. fračarski otoci: Majorka in Minorka;
 - 14) Korzika, velik francosk otok pred Ligurskim zalivom;
 - 15) Elba, katero Korziški preliv loči od Korzike;
 - 16) Sardinija, katero preliv sv. Bonifacija loči od Korzike;
 - 17) Sicilija, trioglati otok na jugozahodni strani Italije; na severni strani od nje stoji Liparsko otočje, pred zahodnim oglom pa Egadsko;
 - 18) Maltsko otočje: Malta, Gozzo in Komino;
 - 19) Jonski otoci v Jonskem morji: Med 7 večimi in mnogimi manjšimi sta najznamenitejša Kerf (Korfu) in Kefalonija;
 - 20) Dalmatinski otoci ob dalmatinskem obrežju;
 - 21) Isterski otoci v Kvarnerskem zalivu: Črez, Kerk, Losinj;
 - 22) Kandija (Kreta), predolg gorat otok, ki na jugu Egejsko morje zagraja;
 - 23) Kikladi ali v krogu stoječi otoci v Egejskem morji; najimejitnejši so: Paros, Antiparos, Delos, Naksos i.t.d.;
 - 24) Negroponte ali Evbea, podolgovat otok ob gerškem obrežju;
 - 25) Severni Sporadi: Taz, Samotrake, Lemnos i.t.d. v severnem kotu Egejskega morja.

b) azijski:

- 1) Metelin pa Skios, ktera tudi k Severnim Sporadam prištevajo;
- 2) Južni Sporadi t. j. raztreseni otoci: Samos, Kos, Rodos, eden najlepših otokov v Sredozemskem morji;
- 3) Kipros ali Ciper, največi in najlepši otok v Sredozemskem morji:

c) afriški:

- 1) Azori, med njimi je st. Miguel največi. Nekteri jih štejejo še k evropskemu svetu, ker so bliži Evropi ko Afriki ter po podnebju in rastlinah spominjajo na Portugalsko.
- 2) Madejra t. j. Lesovje s prekrasnim podnebjem in bujnim rastlinjem.

- 3) Kanari; te lepe otoke, 11 na število, so uže starodavniki poznali in insulae fortunatae imenovali. Razen Tenerife je posebno zanimiv otok Ferro;
- 4) Otoci Zelenega rta ali Kapverdsko otočje, gorati in zelo rodovitni otoci terpe le po gostem preveliko sušo;
- 5) Guinejski otoci v ondešnjem zalivu; najiminitnejša sta: Fernando in St. Tomaz;
- 6) Ascension t. j. Vnebohodni otok in sv. Helena sta neznatna otoka v širokem Južnem Atlantskem morji.

d) ameriški:

- 1) Newfoundland (r. Njufavndlend, t. j. novo najdena zemlja) zapira na vzhodu zaliv sv. Lovrenca. Ta silno razdrti otok je le ob morji obdelan, v sredi ima dosta gozdov, jezer, močvirij in nepotekljive zaklade premoga.
- 2) Bahamski ali Lukajski otoci; med temi nizkimi in skalovitimi otoki (500—600) je skoro največi Cat-Island (r. Ket Ajlend, od drugih Guanahana ali San Salvador imenovan, kterege je Krištof Kolumb 12. oktobra 1492 po dolgem plovu čez Atlantsko morje blizo prvega našel.)
- 3) Veliki Antilje; vsi so od zahoda proti vzhodu potegnjeni, gorati in zelo rodovitni: Kuba, Haiti, Jamajka in Portorika.
- 4) Mali Antilje stojè v velikem loku od Portorike do Južne Amerike in od tod poleg obrežja do Marakajbijskega zaliva. Delè se v otoke na vetru (Islas barle viento) in otoke za vetrom (Islas so viento): Trinidad, Guadeloupe, Martinque i.t.d.—Vsi Antilje in Bahamski otoci skup se zovejo Zahodna Indija.
- 4) Ognjena zemlja (Tierra di fuego) obsega več goratih otokov onostran Magelhauove ožine morske;
- 5) Falklandski otoci stojè 50 miriametrov proti vzhodu od Patagonije. Vsi so gorati, dobro močeni in z gosto travo zaraščeni.
- 6) Otoci Aurora in Južna Georgija so goli skaloviti otoci.

Otoci v Velikem oceanu.

a) azijski:

- 1) Aleuti ali Lesičji otoci stojè v dolgi versti od Kamčatke do Aljaške in ločijo Beringovo morje od Velikega oceana. Vzhodni teh goratih in ognjeniških otokov se Ameriki prištevajo.
- 2) Kurili se verstè od Kamčatke do japonskega otoka Jezo. Ti zelo visoki in ognjeniški otoci zapirajo Ohotsko morje.
- 3) Sahalin ali Krafto, tik tunguskega obrežja.
- 4) Japonski otoci (Nipon, Jezo, Kjusiu in Sikok) činijo državo Japonijo.
- 5) Kitajska otoka Hainan in Formoza.

b) avstralski :

I. nad ravnikom:

- 1) Sandwichski otoci; štirinajstotica teh goratih otokov je ob severnem povratniku na 145° vzhodne dolgosti. Največi je Havaii.
- 2) Marijani ali Ladroni so gorati in ognjeniški otoci, ki jih pokriva kaj rodovitna zemlja.
- 3) Karolini; 47 koralskih grebenov oklepa blizu 400 otokov.
- 4) Mulgravovo otočje obsega dva velika kupa otokov: Maršalske in Gilbertske. Maršalski otoci se zopet delè v dve otoški versti: Radiki in Raliki.

II. pod ravnikom :

- 5) Družbinsko otočje ali Tahitski arhipel; največi med njimi je otok Tahiti (10□ miriam.).
- 6) Paumatuvsko otočje obsega 80 precej velikih in mnogo malih otokov; pravijo jim tudi Biserni otoci ali pa Nizki, kajti najviši stoji komaj 6 metrov nad morsko gladino.
- 7) Mendanovo ali Markeško otočje obsega več malih otokov in dva velika.
- 8) Tonga ali Prijateljsko otočje (Friendly islands) šteje 150 raznih otokov.
- 9) Fidžijsko otočje šteje 154 otokov, ki merijo skup 110□ miriametrov.
- 10) Cookovo otočje, tako imenovano po slavnem angleškem pomorščaku Cooku, ki jih je leta 1777. našel.
- 11) Novi Hebridi, visoki in z lesom zaraščeni otoci.
- 12) Nova Kaledonija je podolgovat otok v Francoski oblasti.
- 13) Sv. Križki otoci, med katerimi sta Nitendi in St. Cruz (sv. Križ) največa.
- 14) Salamonovi otoci, med katerimi ima Gvanalkanal kajlepo nakupičen ognjenik Lamos.
- 15) Nova Britanija se imenuje kaj hribovito otočje, v katerem sta Birara (Nova Britanija) in Tombara (Nova Irlandija) največa.
- 16) Nova Guineja, največi in še kaj malo znan avstralski otok (7100□ miriam.), kterege Torreski preliv loči od Nove Holandije.
- 17) Tazmanija, ktero Bassov preliv loči od Nove Holandije.
- 18) Nova Zelandija, dva velika otoka, ktera loči Cookov preliv.

c) ameriški :

- 1) Prince-Walesovo otočje z imenitnim ostrovom Sitko.
- 2) Charlotte in Quadra, precej velika otoka ob obrežji angleške Kolumbije.
- 3) Otoki Galapagos (10 večih in mnogo manjših) stojè ob ravniku; tu lovè velikanske želve.
- 4) Chiloe, 62□ miriametrov velik zelò rodoviten otok tik čiljskega obrežja.

Otoci v Indijskem oceanu.

a) azijski :

- 1) Filipini ali Manilski otoci (z otočjem Sulu) štejejo 12 velikih in čez 100 manjih. Najimenitnejša sta Manila ali Luzon in Magindanao.
- 2) Moluki, imenovani tudi Dišavinski otoci, ker so domačija dragih dišav. Razdeljeni so v 3 večja otočja : 1) Bandski otoci, ki dajo posebno muškatove orehe in muškato cvetje ; 2) Amboinski otoci, ki dajo kavo, indijo, nagelnove žebice ; 3) Pravi Moluki, katerih največi je Džilolo.
- 3) Sundski otoci, ki se po obširu ločijo v velike in male.

I. Veliki sundski otoci so: Sumatra (4217□ miriam.), Java (1280□ miriam.), Borneo (7500□ miriam.) (poleg Madagaskara in Nove Guineje največi otok na zemlji) in Celebes (1825□ miriam.). Okoli teh vseh indijskih pridelkov zelo bogatih otokov je razstavljeno mnogo malih.

II. Mali sundski otoci (15 po številu) stojé v dveh verstah med Javo in Novo Guinejo. Najimenitnejši so : Bali, Lombok, Sumbava, Tjindana, Flores, Sunda in Timor.— Otoci vseh teh treh otočij (Filipini, Moluki in Sundski otoki) se zoveje skup Vzhodno-indijsko otočje.

- 4) Nikobari in Andamani ste dve mnogobrojni otočji pred Martabanskim zalivom.
- 5) Ceilon (640□ miriam.), po večem gorat otok pred južnim oglom Prednje Indije; Palkov preliv ga loči od celine.
- 6) Lakadivi in Maledivi so nizki koralski otoci, po katerih kokosova palma posebno rada rase.

b) afriški :

- 1) Sokotora, gorat in po večem puščoben otok pred rtom Džard-Hafunom.
- 2) Madagaskar, največi otok afriški (5920□ miriam.), kterege preliv Mosambiqueski loči od Afrike. Nekoliko je prav rodoviten, nekoliko pa puščoben in gol.
- 3) Okoli Madagaskara stoji več otočij ni posameznih otokov : Komori, Amiranti, Maskareni in Sešeli.

Nekteri otoci po obširu razversteni.

Grenlandija	meri 19680	miriam.	Tazmanija	meri 680	miriamet.
Borneo	" 7500	"	Sicilija	" 292	" "
Nova Guineja	" 7110	"	Sardinija	" 242	" "
Madagaskar	" 5920	"	Jamajka	" 110	" "
Sumatra	" 4217	"	Ciper	" 95	" "
Nipon	" 2300	"	Puerto-rico	" 93	" "
Velika Britanija	" 2150	"	Korzika	" 87	" "
Celebes	" 1825	"	Kandija	" 84	" "
Nova Zelandija	" 2752	"	Danski Zeland	" 70	" "
Java	" 1280	"	Evbea	" 33	" "
Luzon	" 1100	"	Majorka	" 33	" "
Kuba	" 1188	"	Kefalonija	" 9	" "
Newfoundland	" 1040	"	Kerf	" 5	" "
Izlandija	" 1020	"	Čres in Kerk	" 4	" "
Irlandija	" 822	"	Citera	" $2\frac{2}{3}$	" "
Haiti	" 726	"	Lošinj	" $1\frac{1}{5}$	" "
			Itaka	" 1	" "

Poveršina suhe zemlje.

Vvodni pojmovi.

Poveršina suhe zemlje ni kakor morska povsodi enaka, ravna in gladka, ampak nekod je viša, nekod pa niža, ravno tako kakor morsko dno, ki je prav za prav le velikanska vdrtnina v zemeljsko skorjo. Da moremo te različne višine in nižine zmeriti in med seboj primerjati, nam je treba stanovitne, — pravilne ravni. Taka stalna, pravilna ravan je morska gladina, tudi niveau (r. nivó) imenovana, ker je od središča zemeljske oble povsodi enako oddaljena. Vzpetost kakega kraja (kake dežele ali celine) nad morjem se imenuje njegova vertikalna ali navpična izobrazba ali njegovo obličje.

Ker je suha zemlja razen nekterih malih vsedov (n. pr. zemeljskega vseda ob severnem Hvalinskem morji in globoke razpokline jordanske doline v Palestini) povsodi nad morje vzdignena, mislimo si lahko morje pod trdnino podaljšano, navpična vzvišenost nekega kraja nadmorsko gladino je njegova nadmorska ali absolutna (neozirna) visokost. — Njegova vzvišenost nad katerim drugim krajem — nad katero bližnjo dolino ali ravnino, deželo ali re-

ko, nad katerim bližnjim jezerom ali hribom, ne pa nad morjem —, je njegova primerna ali relativna (ozirna) visokost.

Višine merimo z dolgotno mero. V našem cesarstvu je merimo z metersko mero, ki se je vsled posebne postave v obče vpeljala 1. prosenca 1876.

Povsodi na trdnini se loči 1) suha zemlja od 2) sladke vode.

1. Suha zemlja:

Suha zemlja je po razni nadmorski visokosti in po različnem poveršji zelo različna. — Če je podobna poveršju mirnega morja ali ima vsaj precej porazno poveršino, je ravan. Semtertje stoje na ravni posamezne višine (verhi in berda).

Po razni nadmorski visokosti se suha zemlja loči v nižavje in višavje. — Nižavje je vsa zemlja, ki se poprek ne vzdiguje dosti čez 200 m. nad morje; če je ravno, imenuje se nižina. Ta pa je globoka nižina, če se nič ali komaj vidno nad morsko gladino vzdiguje. — Valovita nižina je tista, na kterej so male višine semtertje tako raztrešene, da je valovitemu morju podobna. Po nekterih zemljinah se nahajajo obširne nižine, ki se polagoma vzdigujejo od morja, drugodi so pa po velikih prostorih vzpete 250 — 330 m. nad morsko gladino. Še dosta bolj ko po nadmorski visokosti se ravnajo zanimive lastnosti obširnih nižin po njih prsti in podnebji. Tudi imajo po raznih deželah različna imena. Take, ktere po večem enakomerno pokriva le malo različnih rastlin, se imenujejo v severni, zahodni in srednji Evropi goljave, na Ogerskem, južnem Ruskem in po zahodni Aziji pustine (puste) ali stepi, v Afriki, koder so po večem peščene, puščave, v južni Ameriki „pampas“ in „ljanos“ v severni pa savane in prerije (travniki). Nižinska tla so ali premokra — močvirje (močava), ali polna mahu — mahovje, ali presuha — puščava, ali pa kmetijstvu ugodna rodovitna tla.

Taka zemlja, ktera je 200 ali več metrov nad morjem, se zove višavje ali višavina; ta je ali nizka

(200 — 650 m. nad morjem), ali srednja (650 — 1600 m.) ali pa visoka — alpska (čez 1600 m.). — Plane višavine ali ravni na hribih imenujemo gorske planote ali visoke ravnice.

Brda, brdje pravimo taki zemlji, po kateri se zelo po gostem manj ko 330 metrov visoke višine: holmci, gorice, brda z malimi ravninami in dolinami vrste. Če je poveršje takega sveta podobno zelo valovitemu morju, ga imenujemo valovito brdje.

Če se višine vzpenjajo nad 330 metrov, imenujejo se gore, hribje, in taka zemlja hribovita zemlja. Višavina ali nižavina le malo kje druga drugo mejite, po večem ju med seboj veže stopnjevina, t. j. taka ravna ali gorata zemlja, ktera po širjih ali ožjih stopnjah v nižino prehaja ali se pa polagoma k morju spušča.

Na vsakem hribu se ločijo teme, vznožje in boki. Teme je naj viši del hriba in se navadno imenuje vrh, vrhunec, vršac. Ostrim vrhovom pravimo po rtasti podobi rti ali ščiti, rogovi, zobovi, igle i. t. d., gladkim pa po obliki podobi: koki, kope, glave, stožci i. t. d. Semtertje zlasti v Afriki nimajo hribje niti gladkega niti ostrega vrha, ampak na njih se prostira bolj ali manj ravna goličava (mala nezaraščena gorska planota); imenujejo se goliči.

Vznožje je spodnji del hriba; pravijo mu tudi podgorje; bok, pobočje, rebro, stran, brežina so pa srednji deli.

Rebro je strmo (strmec), propadno (robasto) in položno. Hribom z zelo strmim pa gladkim širokim rebrom pravimo plazovina. Dolgo hribovje ima le malo kje na obeh straneh enako poševna rebra. Hribje, ki se od severa proti jugu vlečejo, so po večem na zahodni strani strmejši, ko na vzhodni (ameriški Andi), od vzhoda proti zahodu držeči pa imajo posebno strmo južno pobočje.

Samci ali samski hribje se po samem iz ravnih vzdigujejo ali vsaj niso skleneni z nobenim hribovjem.

Gorstva (pogorja) so sklenene gore, ki se podol-goma vlečejo. Če stoji več takih vrst druga z drugo vstric,

so vstrična (vzporedna) gorstva. Prav dolga gorstva, ki vlečejo od zahoda proti zahodu z vzporedniki vstriči, so vzporedniška gorstva. Poldnevniška pa drže v mer poldnevnikov od severa proti jugu.

Obgorja ali ohribja so gore, ki se po večem bolj ali manj somerno okoli osredja — semtertje zelo visokega hriba — kupičijo in če ravno sklenene na nobeno stran ne merijo. — Gorine ali gorske gromade so po polnem zraščena ogorja — gore, ki tudi na nobeno stran ne merijo, ampak so le bolj na široko razraščene.

Oklepna (obkrajna ali obrobna) gorstva so ob kraji visokih planot ter se strmo ali pa postopnjema v bližnje nižavine ali k morju spuščajo. S planote so le malo visoka videti, morje ali globoko nižino pa zagrajajo kot visoka stena, prek katere pelje po večem le malo težavnih potov.

Ločilna (mejilna) gorstva z golimi, semtertje zelo razdrtimi, dolgimi hrbti stojè na planotah, katere v razne predele ločijo; po večem nimajo posebno visokih verhov.

Pogorski hrbet je prav za prav raztegneno gorsko teme; imenuje se greben ali sleme, če pa je posebno razdrt in oster, tudi ostro; prav zato pravimo gorstvom tudi grebeni ali grebenaste gore, (Španci pa siera, cordillera). Iz grebena se vzdigujejo razni vrhi in rti. Male nižine prek gorstvenega slemena so jarmi, sedla in presedi; prehodi in prelazi, če pot po njih pelje; predele je teme prehodnega sedla.

Po gostem se glavno gorstvo deli v dve enaki veji (panogi), ali pa sa razhaja v več stranskih razrastkov ali odraslekov. Oni vrh, na katerem se gorstvo v več razrastkov ali ramen cepi, se imenuje sklop, razgorje ali voz el.

Gorstvo, ki se po večem v eno mer vleče in je med drugimi tudi najvišje, je glavno gorstvo. S tem v primeri so odrasleki in vzporedne gore dosta nižje; pravi se jim podružena ali stranska gorstva. Po nadmorski visokosti ločimo hribe zelo tako kakor višavje sploh v visoke, srednje in nizke gore. Visoke gore se vzdigujejo vsaj čez 1600 m. — če so čez 2600 m. visoke, se v obče imenujejo goline, bele gore, golci ali alpe. Njih vrhi in hrbti so po večem ostri oglati in roglati; le iz tde tvarine primerno zloženi hribje imajo svoji visočini vkljubo gladko-

oblaste ali stožkaste vrhove. — Srednje gore ali sredogorja se kupičijo 650 do 1600 m. nad morjem; po večem imajo precej gladke hrbte in okrogle, kuplaste ali celo široke — plane vrhe pa izbočene, položne brežine. — Nizke gore, pred- in prigorja so že manj ko 650 m. visoke ter se še bolj polagoma iz ravnin vzdigujejo. — Poleg visokih gora se po večem nahajajo srednje in nizke.

Hribovje ali gorovje je več v veliko celoto sklenenih gorstev. Morja, doline (reke), nižavine pa tudi obširne planote je ločijo od družega sveta.

Če se svota visočin posameznih presedov kakega gorstva ali hribovja deli z njihovim številom, kaže količnik srednjo visokost gorskega grebena.

Tudi nižine med gorami imajo po svojej različnosti razna imena.

Doli ali doline ločijo gorstva (brda in hribe). Po svoji razvitosti se ločijo v glavne in stranske doline.

Glavne ali velike doline ločijo večja hribovja ali pa dolga gorstva, stranske se pa iz glavne doline med posamezne pogorske odrasleke vrivajo.

Po svojej legi med gorami se doline ločijo v podolnice in preseke. Podolnice ali podolžne doline se vlečejo podolgoma med grebenoma dveh glavnih ali sploh dveh velikih gorstev in so torej vzporedne z gorstveno osjo. Po večem so zelo široke, ob straneh imajo zložno zagrajo (bregove), navzdolje in njih dolinska ravan le malo visi. — Preseke ali poprečne doline segajo poprek proti gorskemu grebenu ter režejo bolj ali manj navpik gorstveno os. V njih se precej široke ravnice, kotlom podobne, vrsté s soseskami in razpokljinami, na straneh jih oklepajo strmi, povečem neenaki bregovi in jih (dolinska) ravan zeló visi.

Zeló ozke in kratke doline s strmo ograjo so grape in debri. — Razpoke, prepadi in brezdna; soteske in vrata so še bolj ozke nižine med hribi in gorstvi.

Rupe, kodunje ali nečke, logi, kotli in bokaline, krnice in ponikve ali ponore so od vseh stranij z višinami ograjene. Prav male ponikve se zo-vejo livki.

Ognjena moč je porinila neskladno kamenje iz zemeljskega njedra; ona je tudi na mnogo krajih predrila trdo skorjo zemeljsko in bljuje skoz velike in majhne luknje razno raztopljeno in plinasto zmes. Take luknje se nahajajo po večem le vrh stožkastih in kopastih hribov, ki se imenujejo vulkani ali ognjeniki; izbljuvani kameni in ognjena zmes kakor bazalt, trahit, dolerit, zelenjak, plovec i. d. pa razne lave so vulkanski ali ognjeniški kameni. Ona ognjena zmes, lava imenovana, je črna, rujava ali siva, ohlajena tudi mehurnata in zelo trda. Livkasta luknja vrh ognjenika se zove žrelo ali žepno.

Med ognjeniki se ločijo goreči ugasnjeni in prenehujoči; po razni izbljuvani snovini pa blatobljuvni ali salzi, plinobljuvni (čadobljuvni) ali fumaroli žveplobljuvni ali solfatori in navadni ognjeniki.

2. Kopnozemeljsko vodovje.

Vsa voda po suhi zemlji — kopnozemeljsko vodovje — je razen malih izjem sladka; vsa se skuša tudi tako vseliti, da horizontalno stoji. Če torej uže na trdnini dobi tako mesto, da se more prazno vseliti, se ustavi in ondi ostane, — stoječa voda; če pa ne najde tacega mesta, leze in hiti v porazno morje, — tekoča voda.

a) Stoječa voda.

Stoječa voda se po različni velikosti prostora, ki ga pokriva, različno imenuje. Veče stoječe vode so jezera, manjše pa jezerca in kali, ribniki in vodnjaki pa, če so jih ljudje izkopali; med temi se le semtertje nahajajo tako obširni, da se primerno jezera imenujejo. Močvirje ali močarine so plitve kaluže na popolnoma ravnih tleh; voda namreč z njih ne more odtekat, ampak zemljo le močvirni in nerodovitno dela. Močvirje se po gostem nahaja, zlasti pa poleg rek, v ravnih nižinah tekočih, na njihovem obustji, ob jezerih in nizkem morskem obrežji, semtertje tudi v visokih gorah.

Po legi in nadmorski visokosti ločimo nižinska in gorska jezera. Ta so po svoji različni legi na višavini ali prava gor-

ska in dolinska jezera, če na podnožji gorá in v dolinah stojé, ali pa mala gorska in planinska jezera, če so visoko na gorah in med ledniki.

Gledé na jih dotok in odtok ločimo reška, studenčna, izlivna in brezreška jezera.

Po okusu jih vode so jezera ali sladka ali slana.

Večina jezer ima sladko vodo; ostala manjšina (in med temi je tudi največe jezero na zemlji: Hvalinsko morje) pa je slanega ali celó grenkega okusa (Mrtvo morje v Palestini). Bolj majhna slana jezera se nahajajo tudi kraj morja — pomorska jezera; velika in majhna pa na visokih nepovežnih planotah, zlasti v zaprtih zemeljskih vsedih, v pustah ali pustinjah, zato jim pravijo tudi pustinjska jezera.

b) Tekoča voda.

Kakor kri po človeškem telesu, tako se voda pretaka po zemlji. Morje bi lahko imenovali studenec vseh studencev, veliko vodoshrambo potokov, rek in veletokov. Zmeraj in povsodi, po leti in po zimi, ob gorkem ravniku in ob merzlih tečajih, se sopari ter zrak z megliami in oblaki napolnuje. Ti oblaci in sploh soparni zrak v različnih podobah — dežja in snega, toče in sodre, rose in slane — zemlji dajó vodo, ki se po nekoliko pod rahlo zemljo izgublja, v neznanih kotlih nabira in po raznih razpoklinah in cevih dalje leze.

Izpod zemlje izvirajoča voda se imenuje studenec, vrelec, vir, izvir. Stanovitni studenci; sušci ali hūdourniki pa presihajoči studenci.

Po toplini jih vode so merzli, mlačni in topli vrelci (toplice). Studenci, v katerih je posebno veliko rudnin ali solij raztopljenih, so rudnice, in sicer kislice ali slatine, grenke vode ali grenčice, slane vode ali slanice, žvepleni vrelci, i. t. d.

Studenci se zbirajo v potoke, ki pa tudi lahko naravnost iz kalov ali ribnikov in jezer tečejo. Potoci, ki le nekaj časa, zlasti ob deževji, tekó, so lijaci, suhe. Kraj, po katerem si potok — (reka) le studence nabira, se imenuje njegovo povirje.

Potoci se zbirajo v reke in pa v veletoke ali

velike reke, ki se po večem izlivajo v morje ali pa vsaj v kako morju enako jezero.

Žleb, po katerem potoci, reke in veletoci tečejo, se zove njih pretoka ali vodotoč in koder v pretoci navadno naj globokejša voda teče, struga, korito.

Pretoko mejita bregova, katerih je gledé na tek vode eden vodi na levo, eden na desno — levi, desni breg. Naraznost enega brega od drugega se imenuje reška širina; globokost jena se meri od vodne gladine do dna. Širokost in globokost ste pri posameznih rekah v raznih časih zeló različni, v obče pa ste si v nasprotnem omeru. V zoženi pretoci si je semtertje kaka reka pod zemljo izstružila strugo, ktero po večem skalovje pokriva (Katabothren). Več vode ko je — v ožji pretoci ko je — in bolj ko je zemlja nagnena, hitrejše teče vsaka voda. Razložek med absolutno visokostjo vira in izliva kake vode se imenuje nje pad. Enako se določi pad reke med dvema krajema, vendar se med njima tudi po hitrošti reke vsaj poprek lahko presodi, koliko eden više leži od drugega. O reci z velikim padom pravimo, da je deročega teka, da se vali in dere — bistrice; nasproti pa pravimo, da je lenega teka, da leno teče ali leze.

Mesto v največkrat zeló stisnenem vodotoči — reški tesnini —, kjer reka silno hitro dere, se zove brzica. Krnica in vrtinec nastajata na takih mestih reke, kjer se v strugi nahajajo gerbavine, zlasti pa kleči, ki vodo nekoliko pregrajajo. Plitva mesta v pretoci, kjer se voda lahko prebrede, so prebrodi (pregazi).

Kjer se voda spušča naravnost z visočine v globočino, dela slap. Majhen slap je skakalec; ti se nahajajo zlasti tam, kjer se voda po več odstavkih ali pragovih navzdol spušča.

Tam, kjer se voda v kako drugo reko, v jezero ali v morje izteka, je nje izliv (iztok) ali ustje. Razen usihajočih pustinskih rek ima vsaka tekoča voda svoje ustje. Bližnja suha zemlja se imenuje obustje. Če se reka pred ustjem deli v več ramen ali panog ter se po teh v morje ali jezero izliva, pravimo, da ima deltast ali vilast

izliv; zemlja med takimi strugami — največkrat trioglata — se po podobi grške čerke imenuje „delta“. Če je ustje široko in globoko in proti morju kakor velik zaton sladke vode odprto, se zove plimujoče ustje, ker se v njem kaže plima in oseka in je iztrebita vsega nanesenega blata in brebirja. Če dolgo pa ozko stegno — zemeljska kosa — morju tako zapira široki zatonu podobni izliv, da se le na enem ozkem kraji ali le na nekterih družita, zove se lokva; mesto kose jo semtertje zagrajajo veliki otoci. Če pred izlivnim zatonom stojé le majhni otoci ter ga nikakor ne zagrajajo, je liman.

Ves tek reke od vira do izliva z vsemi ovinki (zavoji), tedaj vsa njena dolgost se zove nje zaresna dolgost ali razvoj.

Reška dolgost od vira naravnost do izliva se imenuje nje poprečna ali ravnočertna dolgost; po njej se določuje na katero stran voda teče. Prav za prav bi se razvoj reke le ceniti smel po primeri jene zaresne dolgosti z naraznostjo ustja in vira.

Reka, ktera več drugih v se sprejmlje ter se naravnost v morje ali v kako veliko jezero izliva, je velika ali glavna reka. Razen malih izjem dobivajo glavne reke in veletoci svoja imena po vodi, ki je najmočnejša in ima najdaljši ravnočertni tek. Vode, ki vanjo teko, so stranske reke ali dotoci; še manjše vode, ki dotokom pritekajo, so pritoci in sicer 1. 2. 3. reda.

Celi tek popolnoma razvitih rek in veletokov se deli: v zgornji, srednji in spodnji tek.

Razvite reke se po dolgem razvitem teku v morje izlivajo. — Reke brežnice se po prekratku in največ zelo hitrem teku v morje izlivajo. Razen onih, ki so v nižavinah, je njihov pad v primeri s kratkim razvojem silno velik.

Pustinjske ali celinske reke se ne izlivajo v morje, ne v druge take reke, ki v morje tekó, ampak izlivajo se v pustinjska jezera, ali se pa po daljšem ali krajšem teku v kakovi pustinji izgublajo. Tem nasproti so morske reke, ki tedaj razvite reke in brežnice obsegajo.

Ponikvenice ali ponornice so po največ majhne reke in potoci, ki se po daljšem ali krajšem teku v ponikvah (Hrvatje in Srbi je ponore imenujejo) izgubljajo ter se na drugem po celó več miriam. dolgem podzemeljskem teku zopet prikazujejo, ali se pa po neznanih luknjah, po temnih — podzemeljskih — strugah v bližnja morja izlivajo.

Brežnice, pustinjaške reke in ponikvenice se imenujejo skup nerazvite reke, to pa nenatančno, ker glede na razvoj se tudi pri nekterih pustinjaških rekah razen jih izliva v celinska jezera nahajajo vse lastnosti razvitih rek.

Sotočnica ali sovodnica (sosedna reka) se imenuje vsaka od dveh rek, ki ne predaleč vsaksebi vzporedno tečete po zelo enaki zemlji ter se pred ustjem zedinite ali se vsaj druga blizu druge iztekate.

Rečje je glavna reka z vsemi svojimi dotoki in pritoki.

Porečje se zove vsa zemlja vkup, s ktere vode v kako reko odteka — t. j. ves svet med njenim razvodjem. Vrhovina ali gorenjsko je sploh zgornji del porečja, sosebo gorski; in povirje je tedaj le mal kos vrhovine. Spodnji, zlasti nižinski del porečja se zove dolensko, ktereга mali kos je obustje.

Pomorje je vkup vsa tista zemlja, s ktere vode v kako morje iztekajo.

Razvodje je meja med vodami, ki teko v različne večje reke ali pa v različna morja — t. j. vodna meja med porečji in pomorji. Vodna meja se ne vleče zmeraj poleg najvišega gorskega grebena, ampak po večem poleg malih gerbavin in nižinskih višin; tudi prek ravne nižine se razvodje semtertje vije ter v nekterih primerljajih drži celó prek velikega jezera. Oni kraji razvodja, kjer se dve plovni reki tako bližate, da ribiči ali lovci svoje čolnice lahko iz druge v drugo prenašajo, se zovejo prenos (portage). Če se mesto vidnega razvodja kaka reka deli v dva ramena, ki v različne veletoke ali morja tečeta, se to viličenje imenuje bifurkacija.

Kanali ali prekopi, preplavi so nalašč narejeni široki vodotoči, ki vode in morja po naravi ločena sklepajo.

Razdelitev vodá, gorá, visokih planot in nižav na zemlji.

A.) Kakšna je poveršina suhe zemlje sploh?

Poveršina suhe zemlje se od kraja do kraja vedno spreminja; tu so visoke gore in planote, tam samski hribje in rodovitna brda, tam nižavine, tam gredovine, vse prerite od jezer in rek.

Gore in visoke planote so pravo jedro celin; teh se naj več nahaja na starem svetu in sicer na južnih in srednjih straneh jegovih zemljin. Na severni strani so po večem razprostrte neizmerne nižave, ki so le tu pa tam po velikih gorstvih ločene. V Ameriki so velika gorstva skoro le po zahodni strani razstavljeni in sicer od južnega skrajnika do severnega; pred vzhodnem vnožjem teh gora so zelo prostrane nižave, ki so na vzhodnem obrežju po večem po visokih in nizkih gorah obrobjene.

Višavina in nižavina ste po posameznih zemljivah nekako tako - le razdeljeni:

Evropa ima	32000	□	miriam. višavine in	67600	□	m. nižavine,
Azija	"	278000	"	"	"	160000 " "
Afrika	"	200000	"	"	"	100000 " "
S. Amerika	"	135000	"	"	"	95000 " "
J. Amerika	"	40000	"	"	"	14000 " "

Koliko je v Novi Holandiji višavine in koliko nižavine, še ni prav natanko znano; vendar se sme po sedaj znanih razmerah sklepati, da ima ta zemljina primeroma kaj veliko nižavine.

B.) Poveršina posameznih zemljin.

I. E v r o p a

1) Vode.

J e z e r a.

Evropa ima kaj veliko jezer, ki so pa le majhna v primeri z jezeri drugih zemljin. Največ jih stoji okoli Baltiškega morja, potem pa v Švajci in po bližnjih italških in avstrijskih deželah. Najznamenitnejša so:

- 1) Ladoško jezero (178□ miriam.),
- 2) Oaežko " (126 " ")
- 3) Čudsko " (v Estoniji),
- 4) Ilmensko " (9□ miriam.)
- 5) Sajmsko " okoli tega stoji premnogo malih,
- 6) Eñarsko " (32□ miriam.)
- 7) Imandersko " (16 " ")
- 8) Venersko " (60 " ")
- 9) Vetersko " (20 " ")
- 10) Melarsko " (8 " ")
- 11) Hjelmarsko " (5 " ")
- 12) Bodemsko " (5 " ")
- 13) Tigursko " (0.8 " ")
- 14) Genevsko " (6 " ")
- 15) Neufchatelsko " (2.3 " ")

} v Laponiji,

} na Švedskem,

} v Švajci,

- 16) Lago maggiore
- 17) Lago di Como
- 18) Lago di Lugano
- 19) Lago di Iseo
- 20) Lago di Garda
- 21) Lago di Perugia
- 22) Lago di Bolseno
- 23) Lago di Celano
- 24) Blatno jezero (6.5□ miriam.)
- 25) Nežidersko " (4.4 " ")
- 26) Travnsko " }
- 27) Atersko " } v Gorenji Avstriji,
- 28) Moudsko " }
- 29) Milstatsko " }
- 30) Osojansko " } na Koroškem
- 31) Celovško " }
- 32) Cirkniško " }
- 33) Bohinjsko " } na Kranjskem.
- 34) Blejsko " }

Reke.

Vode evropske tekó v 3 morja: v Severno ledeno morje, v Atlantski ocean in v Hvalinsko jezero; a svet je kaj različno razdeljen med rečna pomorja: največi del Evrope visi namreč k Atlantskemu oceanu, najmanjši pa k Severnemu ledenemu morju. Najimnitnejše reke evropske so:

a. Krog Severnega ledenega morja :

1. Pečora izvira ob azijski meji; velika ta plovna reka teče po Ruskem med zapuščenimi bregovi proti severu.
2. Mezenj prihaja iz pečorske tundre ter se izliva v Mezenski zaliv.
3. Severna Dvina, nastajoča iz rek Suhona in Jug, teče proti severozahodu ter se izliva v Belo morje; Dvinski zaliv.
4. Onega je kakor Mezenj reka brežnica, ki teče skoz gozdnato in močvirnato puščobo v Onežki zaliv.

b. Krog Atlantskega oceana:

α. v Baltiško morje tekó:

1. Neva na Ruskem, ki po svojem kratkem teku veže Ladoško jezero s Finskim zalivom.
2. Zahodna Dvina izvira iz malih jezer blizu Volhonskega lesa. Nje dotok Ula je s prekopom zvezan z Berezino, velikim dotokom Dnepra, ki teče v Černo morje.
3. Njemen se izliva po zahodnem teku na Ruskem in Pruskem v Kursko lokvo.
4. Visla izvira iz gore Jablunke v Karpatih, teče proti severu in ima deltasto ustje v Novo lokvo. Desni dotoci so jej: Dunajec, San, Bug.
5. Odra izvira na Moravskem v Oderskem lesu, teče po Avstrijskem in Pruskem ter se v razdeljenih panogah izliva v Malo in Veliko lokvo. Varta z Notečem jej je desni dotok, na levi so pa: Kladska Nisa, Bobrova in Lužinska Nisa.

β. v Nemško morje tekó:

1. Laba izvira iz Kerkonošev na Českem ter teče po Českem, Saskem in Pruskem proti severozahodu; ob ustji je skoro en miriameter široka ter do Hamburga navzgor nosi še največe morske ladije. Desna dotoka sta jej: Izera in Havola s Sprevo; levi pa: Orlica, plovna Veltava s pritoki Lužico, Sazavo, Votavo in Berovnko; Ogra, Moldava in Sala.
2. Vezra postaja pri Mündenu iz izvirnih rek Fulde in Vere sredi Nemčije; od desne z Alero pomnožena se skozi široko plimujuče ustje spušča v morje.
3. Emza, nižinska reka brežnica se izliva v Dolertski zaliv.
4. Ren se v oserčji Švajce nabira iz 3 večih potokov: iz Prednjega, Srednjega in Zadnjega Rena. Od Kura teče proti severu, spira avstrijsko mejo ter se spušča v Bodemsko jezero. Potem dela mejo med Švajco in Nemčijo ter se od Bazila navzdol počasi vali skozi zahodno Nemčijo in Holandijo, kjer se po mnogih plitvih panogah izteka v morje. Slap pri Schaffhausnu. Desni dotoci so mu: Nekars Kcherjem in Jakstom, Men ali Mogan, Lana, Siga, Rura in Lipa; levi pa: Ara z Rajso, Ila in Mozela.

5. M o z a izvira na Langerski planoti v Franciji, teče proti severu skozi Belgijo v Holandijo, kjer se z Renom združena izliva v morje.
6. S k a l d a izvira v severnofrancozki nižavi in je plovna skoro precej od izvira; v morje se izliva v več zelo širokih rokavih.
7. T e m z a je najmenitniša reka na Angležkem ter nosi na dolnjem teku največe morske ladije.
8. H u m b e r, največa reka britanska.
9. T w e e d (r. Tvid) je tudi na Angležkem.

γ. v Kanal la Manche in Biskajski zaliv tekò:

1. S e n a izvira skoro sredi Francije na planoti langerski in teče po večem po nižini. Desni dotoci so jej: Oba (Aube) Marna in Oaza (Oise), levi pa Jona z Armançonom.
2. L o a r a (Loire), prvi francoski veletok, izvira v oserčji Francije in se po severozahodnem in zahodnem teku izliva v plimujuče ustje. Levi dotoci: Allier (r. Aljé), Cher (r. Šer), Indre (r. Endr.), Vienne; desni: Mayenne (r. Mején) z Malo Loaro.
3. G a r o n a izvira v srednjih Pirenejih; tekoč proti severozahodu sprejemlje desne dotoke: Tarn, Lot in Dordogne. Plimujući je izliv se od Dordogne navzdol zove Gironda.
4. A d u r a (Adoure) je jugozahodna brežnica francoska, izvirajoča na severozahodnih Pirenejih.

δ. v odperiti Atlantski ocean teko:

1. M i n h o (r. Minjo), mala dereča reka, izvira na Španskem.
2. D u e r o, se zbira sredi Španije, teče po Starokastilski planoti naravnost proti zahodu. Ob plimujučem ustji na Portugalskem nosi morske ladije.
3. T a j o (r. Taho) izvira tudi sredi Španije; ta najdaljši pirenejski veletok ima le malo vode, zlasti po leti tako malo, da ga pri Santaremu lahko prebreds; ustje njegovo je pri Lizboni 10 do 14 kilometrov široko.
4. G u a d i a n a moči tudi notranjo planoto špansko in spira južno mejo portugalsko.
5. G u a d a l q u i v i r izvira v vzhodni Andaluziji ter se po široki in nizki dolini počasi vali proti morju. Najvažniša ta reka španska, ki ima obilo vode, se daleč pred ustjem deli v več panog, ki se pa pred iztokom zopet zedinijo.

ε. v Sredozemsko morje tekò:

1. S e g u r a, J u c a r (r. Hukar) in G u a d a l a v i a r, tri španske brežnice zelo vzporedno v morje tekoče.
2. E b r o izvira na Reynoški stopnjevinu ter teče prek odprte nižine Aragonske proti jugovzhodu; blizu morja se deli v rokava,—delta.
3. R o d a n (Rhone) izvira v oserčji Švajce iz lednika na gorskem sklopu sv. Gotarda; gredoč proti zahodu pretoka Genevsko je-

zero ter se pri Lyonu v Franciji oberne naravnost proti jugu, kjer se po več strugah v morje izliva. Dotoci: Sona (Saone) z Dubom (Doubs) na desni, Izéra in Durance (ce=s) pa na levi.

4. Arno, Tibera, Garigliano in Volturno so primeroma male brežnice na zahodni strani italskega polotoka.
5. Pad, največa reka v Italiji izvira na Monte Visu ter teče prek rodovitne nižine severoitalske proti vzhodu. 9 miriametrov pred Jadranskem morjem se začneja cepiti v mnogo panog (14), med katerimi so razprostrte lepo zelene in močvirnate ravnine. Levi dotoci: Ticino, Adda, Oglio in Mincio.
6. Adiža izvira na Reschenskem predelu v Tirolah. Gorenji je tek drži do Bolzana, srednji pa do Verone, od koder teče do ustja po Beneški nižavi. Izaki z Rienzo je je najimenitniši dotok.—Razen zadnjih dveh rek se v Jadransko morje še izliva mnogo malih brežnic in sicer
 - a) Bakiljon, Brenta, Plava, Livenca, Taljment ob zahodni—beneški strani.
 - b) Soča izvira na Triglavu in teče po globoko rezanem vodotoči skozi naj daljšo preseko v vzhodnih Alpah v severni kot Jadranskega morja.
 - c) Mirna, Zermanja, Krka, Cetina, Neretva in Drina so reke brežnice, ki na vzhodni strani po večem iz Kraškega sveta v Jadransko morje tekó.

§. v Černo morje tekó:

1. Donava postaja v Črnem lesu na jugozahodnem Nemškem iz izvirnih potokov Brigach in Brege. Najprej teče v raztegnenem loku prek južne Nemčije do meje avstrijske, v Avstriji teče sprva še dalje proti vzhodu, potem se pa oberne proti jugu. Pri Belgradu se zopet oberne proti vzhodu ter dela mejo sprva med Avstrijo in Srbijo, poslej pa med Valahijo in Bulgarijo ter se ob ruski meji v mnogih rokavih spušča v morje. Dotoci njeni so na desni: Ilera, Lik (Lech), Izara, Ina s Salico, Travna, Aniža, Litava, Raba, z Ziloin Muró zedinjena Drava, z zanimivo Ljubljaničo, Kolpo, Uno, Bosno in Drino združena Sava in pa Serbska Morava;—na levi pa: Altmül, Naba, Rezna (Regen), z Dijo zedinjena Morava, Vag, Nitra, Grou, Ipolj, Tisa s pritekajočim Samošem, Krišem in Morišem, pa Olta, Seret in Prut.
2. Dnester izvira na severnem pobočju Karpatov ne daleč od vira Vislinega dotoka Sana. V srednjem teku ima v zelo globokem vodotoči več brzic in malih slapov; potem pa počasi teče čez nizke podolske in besarabske goljave.
3. Bug izvira blizu gališke meje.

4. D ne per se začinja v močvirnatem lesu na jugu od Valdaja ter teče proti jugu. Dotoci: Berezina in Pripet na desni, Sož in Desna pa na levi.
 5. D on prihaja iz Ivanovega jezera na jugu od Tule; struga njegova je globoko čez Uralo—karpatski hrbet vrezana; ob dolenjem teku redoma stopa čez nizke bregove ter namaka bližnjo okolico. Hoper, Medvedica in Donec so njegovi največi dotoci; naj zanimiviši pa je Manič, ki se na levi strani blizu Cerkaska vanj izliva. Ta prihaja od vzhoda iz globokega, po njem imenovanega razora (640 verst, t. j. 675 kilometrov dolgega), po katerem je bilo enkrat Hvalinsko jezero skleneno z Azovskim morjem.
- c. Krog Hvalinskega morja:
1. Volga, največi veletok evropski, izvira iz jezera Selizarskega v Volhouskem lesu; sperva teče med visokimi gozdnatimi bregovi, potem pa skoro nepretrogoma prek globoke valovite nižave. Pred izlivom se raznoverstno razcepi, tako da šteje okoli 60 raznih rokavov, med katerimi je eden čez 7 kilometrov širok. Kama na levi in Oka z Moskvo na desni sta njegova največa dotoka, drugim samostalnim rekam evropskim primerna.
 2. Ural ali Jaik izvira v gozdnatem Uralu ter proti jugu tekoč dela mejo med Evropo in Azijo.

2. Suha zemlja.

Navpična izobrazba Evrope sploh.

Skoro 2 tretjini evropske celine spadate k nižavju; le manjši južni in severozahodni del je gorat svet. Pa še ta primeroma mali hriboviti krajec je razkosan nekaj z morjem, ki sploh Evropo razdira, nekaj pa z nižinami, ki od raznih strani segajo celó do srede goratega njenega ohrodja. Kako enolični v primeri z Evropo ste Avstralija in Amerika! Ta kaže na vzhodni in zahodni strani dve veliki nasprotji v navpični izobrazbi, preobširne nižine in pa visoko le malo razderto poldnevniško gorovje, katero je na severni polovici promet še le zdaj čez 300 let z onimi zvezal; ona pa ima poleg neprehodnih prostornih ravnin le neznatno gorovje. Zarad raznih nižin in mnogih med gorami se raztegajočih dolin se nikjer v Evropi niso mogle vzdigniti obširnejše visoke planote. Nikjer se ne nahajajo tu velike

zaprte planote, kakor so n. pr. po osrednji Afriki in Aziji razširjene. Višavino imajo vsi od severa proti jugu stegnjeni polotoci, zlasti Skandinavski, Pirenejski, Italski, Turško-gerški in Krimski, pa dežele sredoevropske: vzhodna in severovzhodna Francija, Švajca, Avstrija, južna in srednja Nemčija. Črta, potegnena od Calais-skega preliva ob ustji turinjske Sale do Visle in od todi poleg rusko-avstrijske meje do ustja Dnesterskega, meji južno višavino in severno nižavino. Skandinavski hriboviti svet je razprostrt po sredi in po zahodi strani velicega polotoka do ruske meje. Ob azijski meji pa se kopiči dolgo poldnevniško gorovje Uralsko.—Zadnji gorovji loči od sredoevropskega velika nižina, ki obsega skoro vso vzhodno in severno Evropo; čez severno Nemčijo drži ob prelivu la Manche po zahodnem Francozskem do Pirenejskih gorá. Razen te skupne vzhodno-in sredoevropske nižine ima naša zemljina še več posameznih malih nižin.—Otoci evropski imajo bližnji celini podobno nalíče; po večem so gorati, velika-Britanija pa je le na zahodu in severi hribovita in na Irlandiji je celó nad dve tretjini nižave. V obče se imate v Evropi višina in nižina med seboj kakor števili 2 : 5.

Gore.

1. Alpe ali Bele gore so pravo jedro evropskih visokih gorá. Začenši se nad Genovskim zalivom se vlečejo sprva le malo razrasene okoli 30 miriam. proti severu, pri Montblancu, naj višem jih verhu (4800 metr.) se obrnejo proti vzhodu ter če dalje bolj razrasene držé na eni strani do Donave, na drugi pa skoro do Jadranskega morja, ob katerem se Krasa dotikajo. Dolgost teh proti vzhodu merečih gorá je okoli 90 miriam., vseh Alp pa 120. Širokost tega zeló razrasenega gorovja je v raznih krajih kaj različna; v obče rase od zahoda proti vzhodu od 15 do 35 miriametrov.

Porazno so čez 2700□ miriametrov razširjene ter se navadno ločijo v 1) zahodne na Francoskem in v severozahodni Italiji, 2) osrednje v Švajci, severni Italiji in južni Nemčiji in 3) vzhodne na Avstrijskem.—Po nadmor-

ski visokosti se ločijo v 1) nizke Alpe od 650 do 1600 metrov, 2) srednje od 1600 do 2600 m. in 3) visoke nad 2600 m. — Po snovini se zlasti razrasene osrednje in vzhodne Alpe delé v notranji poglobitvi ali prvotne Alpe in v dva zunanja postranska pasa ali apneniške Alpe in sicer severne in južne.

Njih najviši vrhovi so: Montblanc (na Savojskem) 4804 metrov, Monte-Rosa 4636 m., Monte Cervino 4490 m., Finsterarhorn 4280 m., Jungfrau 4170 m., Ortler 3916 m., najviši hrib v Avstriji (ob meji Tirolski), Veliki Zvonar 3796 m. na severni koroški meji; Dunajski snežnik 2070 m. je jih severovzhodni, Triglav 2865 m. pa njih jugovzhodni ogelni steber.

2. Kras ali Kraševina se začinja pri južnih razraslekih ob reci Idrici in Ljubljanici ter je razprostranjen po svetu poleg vzhodne strani Jadranskega morja po celini kakor po bližnjih otocih. To v obče zelo nerazvito gorovje je podobno kaj razburkanemu pa h kratu okamnelemu morju. Na nerazdrti in po večem goli planoti visoki so razstavljeni ostrorobati apneniški grebeni.

3. Apenini, ktere prelaz Bocchetta in rečica Polcivera ločita od Alp, držé v več vzporednih gorstvih po celnem italskem polotoku; tudi gore na Siciliji so le kos Apeninskega hribovja, ktere je predril ozki Mesinski preliv. Naj oži in najnižji (1000—1600 m.) so Apenini precej v severni končini in v Kalabriji; najširji (25 miriam.), in najviši (1900—2900 m.) so pa v srednji Italiji, kjer vrh Gransasso d' Italia (Velika skala) skoro 3000 m. meri. Po večini so Apenini le srednje visokosti. Na Siciliji stoji Etna (3290 m.), najviši celó nad ločnico večnega snega moleči velik an italski, a ta ognjenik je le samski hrib, kakor tudi ognjebljvni Vezuvij (1186 m.)

Karpati stojé onkraj Morave in srednje in dolnje Donave, ki jih loči od Alp in Balkanskih gorá. Razraseni so ob ogerski moravski in gališki meji in čez vse Erdeljsko. Po porazni razredbi se ločijo v Male Karpate, Beskide (Lisa hora 1320 m.), Visoko Tatro (Krivan 2488 m., Gerlsdorfski ščit 2640 m., Lomniški ščit 2646 m.), Gozd-nate Karpate in Erdeljske Alpe (Negoi 2541 m., Bučéč 2513 m.)

5. Hercinske gore so med srednjim Renom in Odro po južni in srednji Nemčiji razpostavljene. Po visokosti so srednje gore in predgorja. Posamezni jih del so: Čer- ni les ali Schwarzwald, dolgo gorstvo pred donavskim povirjem in vzporedno z Vogezi onostran Rena. Med Ne- karjem in Menom je Odenwald; onkraj Mena pa Spessart. Od tega proti severu stoji gora Rhön, kjer Fulda izvira. Smrečine (Fichtelgebirge, 800 m.) so imenitni gorski sklop, v katerem Men, Nab, Sala in Ogra izvirajo. Turingiski in Frankovski les merita od Smrečin v severovzhod; od teh proti severu stoji rude bogati Harz (Brocken 1140 m.). Tevtonski les je med Vezro in Emso. — Šumava ali Česki les (1300 m.) se začinja na jugovzhodnem konci Smrečin ter se vleče proti jugu med Avstrijo in Bavarijo. Rudne ali Krušne gore držé od Smrečin na severo- vzhodno stran do Labe. Onkraj Labe so pa Sudeti s Kr- konoši (Sněžka 1588 m.) in Jeseniki (1487 m.) ki Če- škemu lesu vstric držé do vira reke Odre.

6. Jura je okoli 30 miriametrov dolgo go- rovje od rodanskega do renskega kolena, med Saono in Aro. Ta visoka in nepresekana gorska zagraja, Kraševini zeló po- dobna, stoji ob francozko-švajcarski meji; največi je verša- ci stojé na jugozahodu ter se vzdigujejo nekaj čez 1600 metrov nad morjem (Reculet (c = k) 1700 m.); nekteri (Dôle 1680 m.) posebno slové po prelepem razgledu čez švajcarsko planoto in v osrednje Alpe.

7. Francozko hribovje pokriva jugovzhodno in severovzhodno Francijo in sega tudi v južno Belgijo, ob le- vem bregu Rena pa v jugozahodno Nemčijo. Rodan, Saona— Doubs (r. Du) in srednji Ren je ločijo od Alp, Jurskih in Nemških gor. Od severa proti jugu je okoli 75 miriamet- rov dolgo; visokosti je kaj različne: najviše je v vzhodnih pogorjih; na te se proti zahodu vrstoma naslanjajo malo visoke planote, stopnjevine in posamna obgorja. Tako fran- cozko hribovje, ki se po nadmorski visokosti le srednjim in niz- kim goram prišteva, le polagoma prehaja v zahodno francozko nižavo. Globoki razor ob Osrednjem — prekopu (canal du centre) in srednji Loari je loči v a) jugo- in b) severofrancoz-

ke gore. Med prvimi so Ševeni in Auvergnske gore (Puy de Sancy 1890 m.) najimenitniše; med drugimi pa Vozezi (Grand ventron 1430 m.); ob severni meji in v Belgiji stoje Ardenske gore,

8. Gore hesperijskega polotoka so sklence vse v pirenejsko gorovje, tako imenovano po visokih Pirenejih na severi stoječih. Sredi polotoka je razprostrta visoka ravan, ki jo nizko gorstvo, od vzhoda proti zahodu potegneno, v dva predela deli. S tem vzporedno oklepate dve obrobni pogorji osrednjo planoto, ki jo široke, nižinam podobne doline na jugu in severi ločijo od najviših iberskih gorá. Te se vverstujejo visokim goram, one na osrednji planoti stoječe pa le sredo- in predgorjem.

Pireneji (t. j. goline) se vlečejo ob špansko-francozki meji od nosa de Creus (C = k) do Biskajskega zaliva. Dolge so 40 miriametrov. Iznad le malo razdrtega grebena njihovega (poprek okoli 2600m. visokega) se le nekteri vrhovi še nekaj čez 600 m. više vzdigujejo (velikanski sklop Maladetta z vršacema Pic de Nethou 3485 m. in Montperdu 3412 m). Od rečice Bidasoe drži proti zahodu tik Biskajskega zaliva Kantabrijsko in Astursko obrobno pogorje, ki se na zahodu v Galicijske gore (Alpe) razcepi. Če ravno so te gore dosta niže od Pirenejskih, vendar se po njih zemljepisni legi lahko štejejo za jih podaljšek. Sierra (pogorje) Guadarama je z drugimi sierrami vred dolgo ločilno gorstvo Kastilsko med rekama Duero in Tajo (j = h); na Portugalskem se imenuje sierra Estrella (ll = lj) ter se semtertje vije in se na konci proti jugu obrnena z nosom de la Roca v morje spusti. Sierra Morena, z drugimi gorami vred Andaluzko obkrajno pogorje imenovana, je med Guadiano in Guadalquivirom. Na jugu od Guadalquivira in brežnice Segure je razprostrta Sierra Nevada (Snežniki), najviše špansko hribovje (Mulahacen 3575 m).

9. Na jugo-vzhodu Kras ob nēizraženi meji polagoma prehaja v Ilirsko-grško hribovje, ki obsega ves Ilirsko-grški polotok. Glavni sklop tega v mnogobrojne pango in obgorja razrasenega hribovja je široka gorina Ril

(Orbelus) in Šardaga na 42° severne širjave in 40° vzhodne dolgosti z 2640 metrov visoko iglasto okroglo Kobiličco. Od teh gorskih gromad drže proti severu do Donave in Save razno imenovane Serbsko-bosenske gore, proti vzhodu do Črnega morja pa razrasena Bolgarska pogorja, ktera so naj bolj znana pod imenoma Veliki in Mali Balkan. Od Šardaga proti jugu je iztegnena panoga Boradag in Pindus z več stranskimi vejami, ki polnijo južnoilirski svet in severno polovico Grškega kraljestva; tudi pripolotok Morea je skoro po polnem hribovit (Tajget ali Pentedaktilon okoli 2400 m.). Vse te gore so večidel srednje gore.

10. Britanske gore so po Veliki-Britaniji raztresene: Cornwalliske gore na jugozahodnem polotoku, Valleske (r. velske) pa na zahodnem (Snowdon, r. Snodn, 1090 m.), nizko-hribovita zemlja Cumberland (r. Kemberlend) in Peakove (r. Pikove) gore; gore Chewiot (r. Čivjet) in Škotska višavina z Grampianskimi (r. grempienskimi) Ben Newis (ew = ju) 1536 m. in Severnokaledonskimi gorami. Vse so le nizke gore.

11. Skandinavsko hribovje je razprostranjeno po zahodni polovici ondešnjega polotoka. Proti vzhodu prehaja v razdrtih stopinjah v nižino; zahodno jegovo pobočje pa kaj strmo propada v Atlantsko in Severno ledeno morje; v zadnjem tem morji stojé Lafotski otoci, ktere tudi le gore pokrivajo. Po visokosti se sicer prišteva le srednjim goram, pa je vendar po večem s snegom in ledniki pokrito, ker je zeló daleč proti severu pomakneno.

Skupnega imena nimajo gore Skandinavskega polotoka, ampak se po različnih delih različno imenujejo. Laponske gore, Džili, Fieldi (Kjöli in Fields). Vršaci: Skagastel 2574 m., Snöhätta (Snežka) 2320 m. i. d. Posebno lastne so jim gorate planote, iz katerih so silno velike nepresekane gorine, velikim nasipom podobne, okrogle kope in igle vzdigujejo.

12. Ural, 185 miriam. dolgo gorovje, loči evropsko nižavo od velike azijsko—sibirske. Vršaci teh poldnevnikih gorá merijo nad 1900 metrov. Delé se v Severni

ali pusti Ural med Vajgaškim prelivom in povirjem reke Pečore; Srednji ali Rudobožati Ural od Pečore do razora pri Jekatarinburgu; Južni Ural ali Uralski les, ki je sestavljen iz raznih vej.

Planote gorske.

Zelo obširnih planot gorskih ni v Evropi. Najznamenitnejše so: 1. Španska planota med Kantabro-asturskim in Andaluzkim pogorjem, ločena v Novo- in Starokastilsko.

2. Južnonemška ali Gorenje donavska med Alpami in sredonemškimi gorami. Dosta manjša je Švajcarska visoka ravan.

Pregled posameznih nižin evropskih.

Veliko skupno nižavje evropsko od Urala do Pirenejev se deli v 1) Vzhodno ali Slovansko nižino od Urala do Odre, 2) Srednjeevropsko in sicer a) v Nemško nižino med Odro in Renom pa b) Francozko med Renom in Pireneji. Prek Slovanske nižine sta potegnena Uralo-baltiški in Uralo karpatski hrbet, ki jo delita v tri kaj različne predele. Manjše nižine so: 1. Dolenje-donavska, ki se ob Črnem morji drži Ruske nižave. 2. Velika Ogerska nižina (60—130 met. visoka) med Karpati in Alpami; ob Dravi in Savi sega nalik jezikom daleč med vzhodne razrastke alpske (Hervaško-slavonska nižava).— Mala Ogerska nižava (90 □ miriam.) 3. Gornje italška nižina ob Padu med Apenini in Alpami. 4. Skandinavška nižava na ondotnem polotoku od vzhodnega podnožja Skandinavskih gor do Baltiškega morja.

Razen naštetih nižav se ob ustjih in spodnjem teku veléto-kov nahaja še več manjih, tako ob Guadalquiviru Andaluzijska, ob Ebru Iberska, ob Rodanu Provenčalska, ki se med Seveni in Pireneji z veliko francozko skup drži, ob Arnu Toskanska, ob Tiberi Rimska, ob srednjem Renu Zgornje-renska, ob Moravi in Donavi pa Pomoravsko polje z Dunajsko kotlino.

II. A z i j a.

1. Vode.

J e z e r a.

Najznamenitnejša so:

1. Hvalinsko jezero (4600 □ miriam.), največe jezero na zemlji, stoji na vzhodu Črnega morja. To slano jezero, velik del

azijsko-evropskega vseda, je še 24 metrov nižje od navadne morske gladine. Če se prav veliko rek, med njimi največa evropska (Volga) vanje izliva, vendar ga ne napolnijo, ker se voda na njegovi veliki poveršini še nekoliko hitreje hlapi nego vanje priteka.

2. Aralsko jezero t. j. Otočnato jezero (698□ miriam.) ima le malo slano vodo in vedno pojema.
2. Balkaško jezero pred po.lnožjem Altajskih gorá.
4. Dzaisangsko jezero v Altajskih gorah.
5. Bajkalsko jezero ali Sveto morje je največe gorsko jezero na zemlji (360□ miriam.)
6. Urmijsko in Vansko jezero v Armeniji dajete mnogo soli.
7. Mrtvo morje v Palestini ima silno grenko-slano vodo; stoji pa v tako globokem podolgovatem vsedu zemeljskem, da je njegova gladina še črez 400 metrov pod gladino vesoljnega (Sredozemskega) morja. Meri okoli 12 miriam., globoko pa je na severi celó 390 metrov.

Največa zemljina ima po tem takem največe jezero, najglobokejše vsede zemeljske z najnižje stoječimi jezери; ima pa tudi najviše jezero, kajti malo jezero Širi-kul v srednji Aziji na višav Pamir stoji 4760 metrov nad morjem.

Reke.

a. Krog Severnega ledenega morja :

1. Ob postaja iz več izvirnih rek v Altajskih gorah ter se po razvitem severnem teku izliva v Obski zaliv. Največi je dotok je 330 miriam. dolgi Irtiš z Išinom in Toboljem.
2. Jenisej izvira na jugovzhodu od Bajkalskega jezera, teče proti severu in z desne sprejemlje Angoro ali verhujo Tungusko, skozi Bajkalsko jezero tekočo, pa Srednjo in Nižjo Tungusko.
3. Lena izvira v Vrholenskem gorstvu, teče v velikih zavojih proti severu ter se v več panog razcepljena skozi plimujoče ustje v morje izliva. Vitim, Olekma in Aldan so jeni največi desni dotoci.
4. Indigirka in 5. Kolima izvirate na Stanovem hrbtu ter imate bolj kratek severni tek.

b. Krog Velikega oceana:

1. Amūr postaja iz Žilke in Keruluna, ki izvirata v Jablanovem hrbtu. Ta okoli 370 miriam. dolga reka se imenuje Sahaljan — Ulu ali Amur od tam, kjer predere Čingganske gore. Ob njegovem zeló zasutem ustji stoji mlado mesto Nikolajevsk.
2. Pe-ho je vode bogata pa kratka brežnica, ki teče blizu Pekinga v Pečelski zaliv.

3. Hoang-ho ali Rumena reka izvira na Zvezdatem morji blizu vzhodne končine Kuenluna, obteka dvakrat pravokotno zaviti gorstvo Juinling ter stopi z derečim tokom v Kitajsko nižavo, kraj ktere se izliva v Rumeno morje.

4. Jang tse kiang ali Modra reka izvira na južnem pobočji Kuenluna, moči Tibet in najrodovitnejše kitajske dežele ter se izliva v Severno Kitajsko morje.

c. Krog Indijskega oceana:

1. Sikiang je 180 miriam. dolga reka, ki se pri Kantonu izliva.
2. Mekhong (Kambodža) se izbira v Tibetu in se proti jugu tekoč v več rokavih spušča v Kitajsko morje.

3. Menam, veletok siamski, izvira na Kitajskem in teče proti jugu po mnogo razcepljeni strugi v Siamski zaliv.

4. Saluen izvira v Tibetu ter se izliva v Mortabanski zaliv.

5. Iravadi teče prejšnjemu skoro po polnem vzporedno in ima deltast izliv.

Vsi ti veletoci (2—5) Zadnje Indije so v svojem gorenjem teku malo znani; jih dolnji tek pa je razvit po širokih dolinah, ki so kakor Kitajska nižava čez in čez obsejane z rajžem; jih ustje je vilasto.

6. Brahmaputra in Ganges sta imenitni sotočnici v Prednji Indiji. — Brahmaputra izvira na severnem pobočji Himalaje, teče po Tibetu 180 miriam. daleč, prodere v strmi preseči Himalajo in stopi v nižavo, kjer se pred izlivom razcepi v neštevilno nestanovitnih panog. Sotočnica njegova.

7. Ganges ima svoje svete studence v lednikih ob južnem pobočji Himalaje. Prišedši s hribovja se vali prek rodovitne Hindostanske nižave do vilastega izliva v Bengalsko morje. Džumna je jen najimenitniši desni dotok.

8. Manahadi, Godaveri in Krišna so imenitne reke brežnice, ki z Dekana teko v Bengalsko morje.

9. Ind ali Sind izvira v Tibetu blizu Brahmaputre in teče sprva proti severozahodu; potem predere v nepristopni preseči Hinduške in Himalajske gore in stopi ob ustji dotoka Kabula v Hindostansko nižavo. Tu sprejmlje v sebe močne leve dotoke, s katerimi nareja veliko pokrajino Pendžab (t. j. petorečje); Šatladž z Džunobo je najimenitniši.

10. Šatel Arab ste zedinjeni sotočnici Evfrat in Tigris v prednji Aziji, ki tečete v Perzijski zaliv. Evfrat, 280 miriam. dolg, postaja v Armenskih gorah, ktere predere tam, kjer Tigris na planoti Diarbekirski zbira svoje studence. Obe reki tečete prek Mezopotamske nižave proti jugu in se na več mestih zeló približate druga drugej; tako ste pri Bagdadu dobro 4 miriam. vsaksebi.

d. Krog Črnega morja:

1. Kizil Irmak (Halys) ali Rudeča reka v Mali Aziji.

Razen naštetih velikih rek ima Azija še več celinskih ali pu-
stinjskih vodá:

1. Jordan izvira v Libanonu ter teče po palestinskem vsédu ze-
meljskem skozi Meromsko in Galilejsko jezero v zeló slano
Mrtvo morje.
2. Hilmed je puštinjska reka na Iranski planoti.
3. Amu-darja ali Gihon (Oxus) izvira na višavini Pamirski
ter se izliva v Aralsko jezero.
4. Sir-darja ali Sihon (Jaxartes) izvira v Tianšanu ter se po
zeló zavitem teku izliva v Aralsko jezero.
5. Kur (Kyros) z Arasom (Araxes) in Terek se izlivata v Hva-
linsko morje.

2. Suha zemlja.

Navpična izobrazba Azije sploh.

V Evropi je velika mnogoličnost med višino in niži-
no; enaka mnogoličnost se nahaja tudi v Aziji, toda v bolj
velikanskih razmerah. Posebno obširne so azijske planote
gorske, ktere so z najvišimi hribi na svetu oklenene in ne-
kodi tudi v več predelov pregrajene. Sploh pa pride okoli
275000 □ miriam. na višavje, 160000 pa na nižavje.

Pravo ohrodje azijske zemljine je celokupna, nikjer
do dna presekana gromada z obširnimi planotami, ki je raz-
peta od Egejskega morja do Velikega oceana, t. j. čez 100
dolgostnih stopinj ali 800 miriam. Ob poldnevniku 90° vz-
hodne dolgosti je to višavje prečudno prešeno; vanje je
namreč vrinena od severa Turanska nižava, od juga pa glo-
boka Hindostanska, in sicer ste 35 do 45 miriam. druga
drugej približani. Tako se prav naravno loči celokupno
azijsko višavje v Prednje- in Zadnjeazijsko.

Gore zadnje Azije.

1. Himalaja t. j. sneženi grad, najbolj velikansko
gorstvo na svetu, se vleče na lok ob meji tibetski in hindo-
stanski od Inda do strmega predora Brahmputre ter meri
240 miriam. na dolgost. Sestavljeno je to obkrajno gorovje
iz več vzporednih pogorij, katerih severno je najviše. Po re-
kah se loči v 3 oddelke: a) Zahodni Himalaja od pre-
seke Inda do njegovega vira (z najnižimi vrhovi in grebedi
in z rodovitnimi podolnicami), b) Srednji Himalaja on

vira reke Inda do Tiste, pritoka gangeškega z visokimi presekami, neizmernimi ledniki in velikanskimi vrhovi), c) Vzhodni Himalaja, dosta nižji od srednjega. V srednjem Himalaji stojé najviši vrhovi na zemlji: Mount Everest ali Gaurisankar 8844 metrov, Kinčin-džinga 8586 m., Davalagiri 8180 m., prava osrednja gora, ki ima 5 velikanskih snežnikov, nad 7000 m. visokih, okrog sebe; Čumulari 7300 m.

2. Belurdag se začenja ob virji reke Gihona ter drži proti severovzhodu do izvira Sira; dela pa zahodno obkrajno gorstvo zadnje - azijske višavine. Vršaci jegovi merijo nad 4880 metrov. Od njega držite proti vzhodu vzporedni gorstvi:

3. Kuenlun, ktereга zadnje končine ob Hoang-hu se zovejo Nanšan. Vrhovi njegovi merijo čez 7150 metr.

4. Tianšan ali Nebeške gore s triglavnim Bokdo-Olom 6500 m.

5. Musdag je ob viru Sira naslonjen na Belurdag ter drži proti severovzhodu silo razkosan do Irliša. Jegova posamezna pogorja so po večem vzporedna ter se polagoma izgubljajo proti zahodni pustinji Kirgižki.

6. Altaj, navadno razdeljen v Mali in Veliki Altaj, obsega vse gore od vira irtiškega do Selenge, Bajkalskega jezera in Dolenje Angore. Te kaj divje Alpe imajo do 3300 metrov visoke vrhove. Odlikujejo se s snežniki in ledniki, zlasti pa z zlata in srebra bogatimi rudniki in vodami.

7. Daurške gore med Leno in Vitimom. Proti severovzhodu so: a) Jablanov hrbet, ki dela razvodje med Amurom in Vitimom ter drži do Ohotskega morja; b) Udske gore ob Ohotskem morji, h kateremu jako strmo propadajo; c) Aldanske gore so razrasene med Vitimom in Aldanom, pa med Aldanom in Indigirko; d) Stanovi hrbet na Čuhotskem polotoku; e) od njega so odcepljene Kamčatske gore, ki se odlikujejo z veliko množico gorečih ognjenikov.

Gore prednje Azije.

1. Hindukuš, široka in dolga gromada med Gihonom in Indom, veže zadnjo in prednjo visoko Azijo. Jegovi vrhovi so nad ločnico večnega snega vzdigneni do 6500 m. nad morjem.

2. Paropamiz je zahodni podaljšek Hindukuša; sestavljen je iz 3 vzporednih gorstev, ki delajo severni rob visoke planote Iranske; čeprav le 1000—1300 metrov visok, vendar zelo strmo propada v globoko Turansko nižavo.

3. Alburs ali Elburs na južni obali Hvalinskega morja; med njegovimi stožki se ognjenik Demavend, najvišji vrh v Prednji Aziji (6115 m.), naj bolj odlikuje.

4. Suristanske in Kurdistanske gore so zvrstene v gredje, prek katerega Iran vendar strmo prehaja v Mezopotamsko nižavo.

5. Farzistanske in Beludžistanske gore, v strmo gredje zvrstene, delajo južni rob Iranske planote; podobne so odkrojeni steni, ktere ne predira nobena reka, le semtertje se čez njo vijejo silno strme steze, primerno lestvice imenovane.

6. Indo-perzijske gore, sestavljene iz pogorij Solejmana in Hale, zagrajajo Iransko planoto na vzhodu od Hindukuša do morja; jih vrhovi merijo do 4200 m.

7. Armenske gore so zelo razrasene; sredi njih je več malih visokih planot (Karska in Erivanska). Iznad Karske planote v nebo kipi ugasneni ognjenik Ararat 5280 metrov.

8. Taurus in Antitaurus sta veliki pogorja na desni strani gorenjega Evfrata in ob južnem obrežji Male Azije. Ob Črnem morji stoji Pontovsko ali Primorsko pogorje.

9. Kavkaz, že davno znane gore med Črnim in Hvalinskim morjem. Sestavljen je iz več vzporednih pogorij in greben glavnega meri okoli 3250 metrov; najvišji vrhovi jegovi so vzpeti nad ločnico večnega snega, Elbrus celo 6820 metrov, Kazbek pa 5380 m.

10. Libanon in Antilibanon držita ob sirske primorji od Taura proti jugu; imata do 2900 metrov visoke vrhove.

Posamezne gore.

1. Ural glej str. 57—12.
2. Gore na polotoku Arabskem in Sinajskem; na tem meri Mozesov hrib 2360 metrov.
3. Razne gore v Prednji Indiji: Zahodni in Vzhodni Gati, ki so na jugu zvezani z gorami Nilgiri.
4. Tudi azijski otoci so razen Novosibirskih čez in čez pokriti z gorami.

Visoke planote azijske.

1. Tibet, največa visoka planota na zemlji, je razpet med Kuenlunom in Himalajo; meri najmanj 14300□ miriam. ter po nekoliko stoji 4500 metrov nad morjem, po nekoliko pa nekaj niže, vendar nikjer ne pod 3200 m. Obsega pa Veliki in Mali Tibet.
2. Visoka Tatarija med Kuenlunom in Tianšanom; srednji in vzhodni del te visoke planjave je pokrit s puščavo Gobi, kterej Kitajci primerno pravijo Šamo t. j. peščeno morje.
3. Songarija med Tianšanom in Altajem je tretji, najnižji predel vzhodno azijske planote; ta je poprek le 650 m. visoka.
4. Iran je 1000—1170 metrov visoka in 11000□ miriam. velika planota gorska v prednji Aziji, ki jo krog in krog gore zagraja. Po večem je puščobna, zlasti po zahodnih straneh, kjer je le malo bogato obdarovanih zelenic.
5. Arabska planjava visoka na enako imenovanem polotoku. Natolija sredi Male Azije.
6. Dekan v Prednji Indiji.

Pregled azijskih nižin.

1. Sibirska nižava, razprostrta čez celo severno Azijo od Urala do Čuhotskega polotoka, obsega okoli 200000□ miriam., vendar je zaradi neugodnega podnebja le na zahodni polovici rodovitna. Če dalje proti severu tem bolj pustotna je po leti, po zimi pa mnogo metrov globoko zamerznena.
2. Turan, okoli 29000□ miriam., je podoben pustinji, ki je po večem s peskom pokrita, vendar ima tudi veliko rodovitnih pokrajin.

3. Nižina ob Evfratu in Tigridu je popolnem ravna ter se zove Mezopotamija („Medvodje“); ponekodi je puščobna, peščena in močvirna, ponekodi pa zelo rodovitna.

4. Hindostan ali Prednje-indijska nižina med Himalajem in visoko planoto Dekansko. Meri okoli 13000□ miriam.; na zahodni strani je deloma peščena puščava, drugodi pa je neizrečeno rodovitna, dobro obdelana in gosto naseljena.

5. Kitajska nižava je nanesena zemlja ob dolenjem teku in ustji ondotnih veletokov. Vsa je zelo dobro močena, izverstno obdelovana in tako gosto naseljena kakor nobeden kos naše zemlje. Meri okoli 6000□ miriam.

III. A f r i k a.

1. Vode.

J e z e r a.

Afrika ima primeroma veliko jezer, a večidel so le malo znana. Najimenitnejša so:

1. Njami ali Ngami-jezero na severnem robu puščave Kalihari (41° vzhod. dolg. in 20° juž. širjave, 13□ miriam.).

2. Njasi-jezero je zelo obširno ter sprejemlje mnogo rek z bližnjih gorá.

3. Viktorija-Njanza ali Ukereve, povirsko jezero belega Nila (1400□ miriam.).

4. Albert-Njanza ali Moutan-jezero (330□ m.), iz kterega teče velik dotok k Belemu Nilu (do tod Tubiri ali Kiti imenovanemu); s tem jezerom je blezo po reki skleneno

5. jezero Tanganjika.

6. Čadsko jezero med Nizkim Sudanom in Saharo meri 420□ miriam. in ima mnogo otokov in pritokov.

7. Dembea ali Tsana (85□ miriam.), največe med abisinskimi gorskimi jezeri, ima mnogo otokov.

Reke.

Afrika ima zlasti v severni polovici primeroma jako malo vodá; mnoga več jih ima južni trikot, vendar te, z visoke osrednje planote prišedši, v slapovih in brzicah tekò prek obrobni gor in stopnjevin v primorsko, Evropejcem po večem silno nezdravo nižavo; zato te reke človeški promet le malo pospešujejo. Najimenitnejše so

a) krog Sredozemskega morja:

1. Nil, postaja pri Kartumu iz izvornih rek Modrega (Bahr el Azrek) in Belega Nila (Bahr el Abjad). Poprej skozi stoletja (od starega veka sem) tako skrivnostne studence belega Nila (Nili caput quaerere) sta imenitna angležka popotnika Speke in Grant l. 1863 človeštvu odkrila. Po njunih poročilih so med Luninimi gorami in onim gorstvom, v katerem snežnika Kilimandžaro in Kenia stojita, velika jezera. Napajajo jih razne reke, ki izvirajo v rečenih gorah. Najimenitnejše jezero je naj manj 1400□ miriam. veliko Viktoria-Njanza ali Ukereve, iz kterege na severnem konci teče mogočna reka, poslej beli Nil imenovana. Proti severu tekoča sprejemlje močni dotok iz drugega jezera, Albert-Njanza ali Moutan zvanega, ki je blezo sklenen s podolgovatim jezerom Tanganjiko. Ko se je ta jezerska reka pomnožila s pritoki Bahr el Gasal in Sobat, jej pravijo Bahr el Abjad ali Beli Nil, ki teče proti severu do Kartuma. Do tod meri nje velikanski tek vsaj 300 miriametrov. Pri tem mestu sprejemlje najimenitnejši svoj dotok, ali drugo izvorno reko Bahr el Azrek — Modri Nil. Ta izvira ob zahodnem robu abisinske višavine in teče na tej skozi 80□ miriam. veliko Tsansko ali Dembejsko jezero. Zedinjeni veletok sprejemlje le dotok Atbaro (v gorenjem teku Takazzo imenovano) in teče v pre mnogih velikih in malih ovinkih po ozki dolini skozi Nubijo in Egipet proti Sredozemskemu morju. Pri Kahiri se popred le 4 ure široko dolina odpre in reka se razcepi v več panog, ki se prek 220□ miriam. velike delte v morje izlivajo. Poglavitni panogi ste pri Rosetti in Damietti. Vsled prevelikih nalivov na tropičnem pasu Nil v Egiptu vsako leto izstopa črez svoje bregove in namaka z mastno vodo vso zemljo, katero njegova povodenj doseže (prim. Jesenko Občn. zgod. I., str. 14 in 15).

2. Medžerda, 3. Šelif in 4. Maluvia so dereče reke brežnice, ki v Atlantskih gorah izvirajo in se v zahodni kotel sredozemskega morja izlivajo.

a) Krog Atlantskega oceana:

1. Senegal, 2. Gambija in 3. Rio grande izvirajo na severozahodnih končinah Kongskih gor, stopajo v slapovih in brzicah v nižavo Senegambijsko ter imajo mnogorazcepljeno deltasto ustje. Kakor Nil tako zatapljajo te reke od julija do oktobra nizko deželo Senegambijo ter jo delajo tako rodovitno, da je nikakor ni treba obdelovati.

2. Niger izvira v Kongskih gorah. Jegov zeló razviti in le nekoliko znani gorenji tek drži proti severozahodu ter se zove Džolibá; srednji jegov tek se zove Kovora (Quorra); na dolenjem teku mu pravijo Niger, v pre mnogih rokavih se izliva v Guinejski zaliv. Benue je najimenitniši jegov plovni dotok.

3. Zaire ali Kongo izvira v neznani višavi južne Afrike ter se kot Nil vsako leto ob dolenjem teku razliva čez nizko primorje Dolenje Guineje:

4. Koanza izvira tudi na južnoafriški višavi.

5. Oranje postaja iz izvirnih rek Nu Gariba (Črne reke) in Kaj Gariba (Rumene reke); vode ima ta dolga reka tako malo, da je popolnem neplovna.

b) Krog Indijskega oceana:

1. Zambezi, največi veletok v južni Afriki, izvira v gorah benguelskih ter so ob gorenjem teku zove Liambej. Pred izlivom sprejmlje dotok Shire (r. Šir.), ki mu priteka iz jezera Njasa. Ob dolenjem teku prek nezdrave primorske nižave ima vsakoletne povodnji.

2. Suha zemlja.

Navpična izobrazba Afrike sploh.

Afrika se deli po svoji navpični izobrazbi v dva glavna dela, v severno in južno polovico. Loči ju črta, potegnena od severne Abisinije do južne Senegambije. Južna Afrika je velika celotna višavina, ktere ne krojijo niti nižine, niti veletoci: pravijo jej visoka Afrika. Skoro vsa, mislijo, je obširna visoka planota in hribje jeni so večidel le obkrajna gorstva, ki so v širokih pragovih znižana do ozkega primorja. Zato reke z nje v velikih slapovih k morju deró; kako pa je jih gorenje porečje, se do sedaj le malo ve: gotovo je samo to, da visoka Afrika po višinah in nižinah kaže dosta več razlik, nego so nekdaj mislili. Severna Afrika pa je po večem velika planjava, le na severozahodni in vzhodni strani ima nektere večje višavine. V obče se vsled sedanjih opazeb afriško poveršje po nadmorski visokosti tako deli, da ga pride $\frac{5}{6}$ na višavje, $\frac{1}{6}$ pa na nižavje.

Gore.

1. Atlant je zeló razraseno visoko gorovje med puščavo Saharo in Sredozemskim morjem. Loči se v Mali in Visoki Atlant. Mali Atlant je razprostrt po severni Berberiji ter semtertje razrasen celo do morja. Puščobna odkrajina ga loči od Velikega Atlanta, kteremu tudi

Idriar in Dêren pravijo. Posamezni vrhovi so mu do 3400 metrov vzpeti (Miltsin 3475 m.) in čez leto snegom pokriti.

2. Arabske in Libijske gore ograjajo v Egiptu ozko dolino Nilsko.

3. Abisinske gore ali Alpe imajo mnogo travnatih planjav, katerih nadmorska visokost iznaša poprek 2000 do 2600 metrov. Posamezni hribi merijo čez 4500 m.

4. Kongske gore se začenjajo ob gorenjem Senegalu in gorenji Gambiji ter držé po primorji Gorenje Guineje proti vzhodu do veletoka Nigra. Jih zahodni vrhovi so vzpeti do ločnice večnega snega.

5. Amboske gore obdajajo zaton Biafaro, mali del velikega zaliva Guinejskega; Niger je loči od Kóngskih gor. Najbolj znane so Kamerunske gore, kup ugasnenih ognjenikov, katerih najviši vrh (Mount Victoria) meri 4200 m.

6. Kaplandske gore na južnem robu Visoke Afrike. Zvrstene so v več gorstev, med katerimi so razprostrte male visoke planote. Gora Kompas 3120 m. je najviši jih vrh.

7. Ob zahodnem robu Visoke Afrike so Lupatske gore, ktere je reka Zambeze tekoča z Visoke Afrike v primorsko nižavo predrla. Jih vrhovi so 4500 do 6000 m. visoki. — Najviše gore južne Afrike pa blezo stojé na zahodni strani od Zangebara: Kilimandžaro 6120 metrov in Kenia. Ob teh proti zahodu so ob ravniku med jezери Viktorija-Njanza in Tanganjika dolgo časa iskane

8. Gore Lupatske.

Planote gorske.

1. Visoka planjava v južni Afriki obsega ves svet med ondešnjimi gorami. Sedaj je še zelo neznana.

2. Visoka planota na polotoku Barki je po večem gola in kamenita, le ob severnem robu dobro močena in zarasena.

Afriško nižavje,

1. Egiptovska nižava je zelo rodovitna ozka dolina ob dolenjem Nilu, ki je ob njegovem vilastem ustju razširjena v precej veliko po polnem ravno delto (primr. Jesenko Občn. zgod. str. 14 in 15).

2. Sáhara, zelo obširna puščava, je ponekodi le malo nad morjem vzpeta, prava nižina, ponekodi pa bolj — poprek 400 do 500 metrov visoka planjava. Ta največa peščina na svetu je razprostrta od Atlantskega oceana do Libijskih gor in od Sudana do Atlanta in do Sirt v Sredozemskem morju. Nje dolgost od vzhoda proti zahodu meri 520 miriam., širokost (od severa proti jugu) pa 75 do 150 miriam. Obsega namreč dobro $\frac{1}{5}$ vse Afrike in ima 10krat več poveršje (65000□ miriam.) nego Avstrija. Vrsta skalnatih višin in gromad pa lepih zelenic ali oaz, ktere so kakor otoci iznad peščenega morja vzpete, se prek nje vleče od Tripolitanskega proti Čadskemu jezeru in jo deli v dve polovici, različni po obširnosti in lastnijah poveršja. Zahodna večja polovica, puščava Sahel imenovana, ima primeroma malo zelenic, malo vodnjakov in studencev in je sploh zelo uboga rastlin in živalij. Skoro povsodi jo sviž pokriva, ki ga močni vetrovi na nje zahodno stran prenašajo in po morskem obrežju nevarne sipine nasipavajo. Manjša vzhodna polovica, prava Sáhara ali Libijska peščina imenovana, ima mnogo manj sviža in na površini se jej vidi mnogo apnenika in strjene ilovice, ostre kremenice in slanice; dalje ima dosta oaz, veliko naravnih studencev in mnogo umetno narejenih vodnjakov. — Sáhara dela z Arabsko-sirsko, Iransko in Mongolsko puščavo velikanski pustotni pas starega sveta, ki je potegnen od Atlantskega morja do Velikega oceana.

3. Ravni Sudan med Sáharo in Visoko Afriko je dobro močena in gosto naseljena planjava.

IV. Avstralija.

1. Vode.

Nova Holandija nima nobenega veletoka, ktereга razvoj bi bil primeren velikosti tega dela zemlje. Ob zunanjem pobočju avstralskih primorskih gorá izvira mnogo brežnic, ki se po kratkem teku izlivajo v morje ter si s prinesenim blatom in peskom ustje zasipavajo. Notranje reke so še premalo znane. Vse se ob deževji navadno zelo napno, potem pa ob suhem letnem času vsahnejo, ali se vsaj deloma v neznatnem vodotoči posušé in tako v več mlakuž in jezere razdelé. Med rekami so najmenitniše:

1. Murray (r. Meré), kterega tek merí 150 miriam.; Murrumbidži z Lachlanom in Darling z Macquariem sta največa jegova dotoka. Darling je sicer 210 miriam. dolg, a jegov tek je večí del leta pretrgan, ker mu na mnogih krajih ob suhem vremenu voda usahne. Murray je sicer tako globok, da sedaj celó parobrodi po njem plavajo; pa prek ustja mu je potegnena pregraja, da je ob njej voda celó za male ladije preplitva.

2. Labudja reka (Swan river), breznica na zahodni strani.
 3. Hawsbury } mali reki brežnici.
 4. Hunter }

2. Navpična izobrazba Avstralije.

Več ko $\frac{3}{4}$ Nove Holandije je še skoro po polnem neznane. Ker pa iz osrednjih krajev nerazdrte celine vlečejo zeló vroči vetrovi, sklepamo iz tega, da so po sredi razporstrte velikanske puščobne planjave; take so najnovjši potnici tudi povsodi našli. Ta osrednja planjava je po nekoliko z nepristopnimi močvirji ali precej slanimi jezери pokrita, po nekoliko pa suha puščava z rudečo glinasto zemljo, izmed ktere trnje in uborno rastlinje poganja. Le po deževji se premeni poprej gola pokrajina: pokrije jo trava, ki se pa v suhem letnem času posuši in v prah razdrobi.

Višavina v Viktoriji in Novem južnem Walesu je najbolj znana. Sestavljena je iz raznih gor, med kterimi so Avstralske Alpe (Warragonski grebeni) najimenitniše. Neznaten razor jih loči od

Modrih gor, ki delajo do 1000 metrov visoko planoto.

Med otoki so nekteri hriboviti (na premnogih stojé ugasneni ali pa še goreči ognjeniki), nekteri pa nizki in s skalovjem pa koralskimi klečeti obdani.

V. A m e r i k a.

1. Vode

J e z e r a.

Severna Amerika ima več jezer nego Južna, ima jih pa tudi več nego vsak drugi del zemlje. Samo sladkovodna jezera Severne Amerike držé več ko polo-

vico vse stoječe sladke vode na svetu. Kakor je v Evropi okoli Baltiškega morja največ jezer, tako se jih v Severni Ameriki nahaja največ okoli Hudsonovega zaliva. Najvažniša so ta-le:

1. Veliko medvedje jezero (215□ miriam.), ki se na zahodni strani odteka v reko Mackenzie.
2. Veliko robsko ali sužniško jezero (310□ miriam.), v katero Athabasca teče iz enako imenovanega jezera; to pa je po reki Tutaune skleneno z jezerom Wollaston in Jelenovim jezerom.
3. Malo pa Veliko Vinipežko jezero (60 in 238□ miriam.), v katero se izliva Saskačavan.
4. Velika jezera v porečji sv. Lavrencija so:
 - a) Gorenje jezero (840□ miriam.), b) Huron (524—miriam.), c) Michigan (630□ miriam.), d) St. Clair, e) Erie (250□ miriam.), f) Ontario (165□ miriam.) in g) Champlain.
5. Slano jezero (82□ miriam.) v Velikem kotlu (Great bassin) na vshodni strani Zedinjenih držav; vanje se izliva iz sladkega jezera Utah reka Jordan.
6. Marakaibsko jezero je skleneno z Marakaibskim zalivom.
7. Titikaka, 130□ miriam. veliko jezero na visoki planoti bolivsko-peruvanski.

R e k e.

Amerika se posebno odlikuje z velikanskimi rekami. Ker so Kordiljere v Severni in Južni Ameriki pomakneno na zahodno stran in je sploh novi svet po večem k vzhodu naklonjen, so na to stran tekoče reke tudi naj bolj razvite. To zlasti velja o Južni Ameriki, kjer v Veliki ocean le male reke in potoci deró.

Največe ameriške reke so:

- a. Krog Severnega ledenega morja:
 1. Mackenzie (r. Mekensi), ob gorenjem teku Athabaska imenovan; med jezerom Athabasko in Sužniškim mu pravijo Sužniška reka. Poslej sprejmlje v sebe Medvedjo reko.
 2. Bakrena reka izvira na severni strani Velikega sužniškega jezera.
 3. Churchill, Nelson in Severn so reke brežnice, ki tekó v Hudsonov zaliv.
- b. Krog Atlantskega oceana:
 1. Reka sv. Lavrencija je velikanski odtok peterih kanadskih jezer; med Erijskim in Ontarijskim jezerom dela sloveči slap Niágara. Ob ustji je 10 miriam. široka.
 2. Misisipi izvira iz malega jezera Itaska. V gorenjem teku ima mnogo slapov in brzic, v dolenjem pa vsakoletne povodnji in

veliko močvirnato delto, z neprehodnim trstjem pokrito. Jegov vodotoč se zelo spreminja; pogostem odtrga velike kosove brega z odraslim drevjem vred; taka drevesa se večkrat z vrhom zarijejo v tla ter so ladijam jako nevarna („snags“). Parobrodi po njem plavajo gor in dol, navzdol pa tudi druge ladije. Misisipi ima velikanske pritoke; na levi so: Wisconsin, Illinois, Ohio (le na pol krajši od Misisipia) z Wabashem, Cumberlandom in Tenesee-jem; na desni pa; Missouri (ki je večji in daljši od Misisipia ter v sebe sprejmlje več velikih pritokov: Yellowstone, Nabraška), Arkansas in Redriver.

3. Rio Bravo ali Rio del Norte, ki se izliva v Mehikanski zaliv.
 4. San Juan izvira v jezeru Nikaraguaskem ter se izliva v Guatemalski zaliv.
 5. Magdalena s Kauko teče med kolumbijskimi Kordiljerami v Karaibsko morje.
 6. Orinoko izvira v sierri Pamiri ter se po zelo zvitem teku v več panogah izliva v Atlantski ocean. Morske ladije po njem plavajo 60 miriametrov navzgor.
 7. Maranon ali Amazonski veletok, največa voda na svetu, izvira iz jezera Ljaurikoče na visoki planoti Bombonski. Stopivši v nižavo se silno počasi vali prek neizmerne ravnine ter se izliva na ravniku v dveh širokih panogah v morje; severna panoga je 9 miriametrov široka, južna, navadno Pará imenovana, pa le 2. Vode toliko izliva v morje, da se 45 miriametrov od ustja še natanko loči od morske vode. Plima sega v njem 90 miriametrov navzgor. Ima tudi vsakoletne povodnji, ob katerih voda narase za 13 metrov ter se razlije čez vso planjavo. Jegovi dotoki so na desni: Huallagu, Ukayali, Madeira, Tapajos, Hingu in Tokantin; na levi pa: Japura, Rio Negro s Kasikiarom, ki je sklenen z Orinoko, Araguaj i. d.
 8. Reka San Francisco ima tudi vsakoletne povodnji.
 9. Rio de la Plata ali Sreberna reka postaja iz velikanskih izvirnih rek Paraguaja in Parane; od izliva jegovega dotoka Uruguaja do morja se mu pravi La Plata; je-no ustje je 15 miriametrov široko, vendar le malo globoko.
 10. Rio Colorado in 11. Rio Negro tečeta zelo vzporedno iz Ciljskih gor prek Patagonske ravnine v morje.
- c. Krog Velikega oceana:
1. Juna se izliva v Beringovo morje.
 2. Frazer se izliva pred otokom Vancouver.
 3. Kolumbia izvira tudi v Skalnih gorah.
 4. Sacramento se izliva s zaton s. Francisco.
 5. Rio Colorado teče v severni kot Kaliforniskega zaliva.

2. Suha zemlja.

Navpična izobrazba Amerike sploh.

Po nadmorski visokosti se veči del ameriškega sveta šteje k nižavju; zato je Amerika zemljina velikanskih rek. Vse nižavje meri $\frac{2}{3}$ vsega novega sveta. Ta globoki svet pa je kaj različno razdeljen med Severno in Južno Ameriko. V Južni Ameriki se imata gorati svet in nižava med seboj kakor številki 2: 5, v Severni Ameriki pa kakor številki 3:2. Ameriško višavje je večidel gorat svet, visoke planjave je primeroma zelo malo. Na zahodni strani je pravo ohrodje vse celine, najdaljše poldnevniško gorovje na svetu, ki meri okoli 1500 miriametrov. Te gore se imenujejo Kordiljere. Blizu Atlantskega oceana so pa iznad nižave vspeta samčasta in bolj nizka gorstva.

G o r e.

a. V. Južni Ameriki:

1. Južnoameriške Kordiljere so okoli 670 miriam. dolge. Po jih razredbi bi jih lahko delili v enovrstne južne Ande, v dvovrstne srednje in mnogovrstne severne Ande; po deželah se pa navadno delé:

a Kordiljera na Ognjeni zemlji, katero večni sneg pokriva.

b. Kordiljera Patagonska, enovrstno pogorje, katerega najviši vrh Minchinmadon meri 2375 metrov.

c. Kordiljera Čilska, ki ima mnogo ognjenikov; med temi je tudi Akonkagua 6840 m., ki so ga dolgo imeli za najviši hrib v Ameriki.

d. Kordiljere Bolivske in Peruvanske, v katerih stojé Lirima (8150 m.?), Illimani 7425 in. Jlampu 8626 m., naj više točke ameriške zemljine.

e. Kordiljere Quitske z ognjenikom Chimborazo 6548 m., in Kotopajiom 5700 m.

f. Kordiljere Novogranadske s Tolimo 5595 miriam.

2. Sierra Nevada de Santa Marta, visoka gromada gorska blizu Marakaibskega zaliva.
3. Gujansko gorovje ali Sierra Parime med Orinokom in Amazonsko nižavo. Mavaraca (3185 m.) in Duida sta najviša vrhova. Sredi teh gor so v preteklih stoletjih si domišljevali zlati paradiz (El Dorado).
4. Brasiliške gore pokrivajo okoli 18000 □ miriametrov. Podobne so do 650 m. visoki planoti, na ktere stojé razna gorstva. Serra do Mar, ki se pri Rio Janeiru Serra dos Orgaos imenuje. Serra dos Vertentes dela razvodje med Laplato in Maranonom. Serra Mantiqueira ima najviše brazilske verhove Itakolumi t. j. Velikan, 2435 metrov.

b). V Severni Ameriki.

1. Kordiljere severno-ameriške so na medmorji Panamskem po globokem razoru ločene od južnoameriških. Delé se pa v:

- a) Gautemalske Kordiljere v Srednji Ameriki; med jih vrhovi je okoli 40 ognjenikov, med kterimi je več do 4800 m. visokih.
- b) Mehikanske Kordiljere, ki ograjajo visoko planoto Anahuak; tudi te imajo mnogo ognjenikov, med kterimi sta Popocatepetl (5400 m.) in Citlaltepetl ali Orizava (5450 m.) najviša.
- c. Kordiljera Sonora, srebra bogata Sierra Madre ste precej visoki vzporedni gorstvi.
- d. Sierra Nevada, Kaskadske gore in Primorske Alpe so gore ob obrežji Velikega oceana razrasene. Fairweather (Lepo vreme 3485 m.) in ognjenik Elija sta jih najviša vrhova.
- e) Skalno gorstvo (Rocki Mountains) se imenujejo podaljšane gore Sierra Madre nad 43° severne širjave. Pikes Pik je najviši jegov vrh (4400 m.).
- f). Čipevejsko gorstvo je podaljšek Skalnih gorá.

2. Alleghany (r. Alegeni) je edino od Kordiljer ločeno gorovje v Severni Ameriki. Začne se na zahodni strani zemljine ob 34° severne širjave ter drži v mnogih vzpo-

rednih panogah proti severovzhodu. Najviši vrhovi teh na vse strani zeló razdrtih gorá merijo 1900 do 2300 metrov.

Planote gorske.

1. Peruvanska planota stoji med Peruvanskimi Kordiljerami okoli 4200 metrov nad morjem ter meri naj manj 600□ miriametrov.
2. Quitska planota je razprostrta med Quitskimi Kordiljerami ter stoji 2300 do 2900 metrov nad morjem.
3. Male planote v Srednji Ameriki in sicer v Kostariki, Hondurasu in Guatemali.
4. Planota Anahnak v Mehiki je okoli 2200 m. visoka.
5. Novomehikanska planota je 1300—1600 m. visoka.

Nižave.

a). V Južni Ameriki.

1. Patagonska nižava med Atlantskim morjem in Patagonsko Kordiljero; po večem je puščobna in skalovita in le ob globoko vdrtih rekah s travo pokrita.
2. Nižava ob Laplati meri s prejšnjo okoli 40000□ miriametrov. Veči del te ravni je s travo pokrit — pampas; ponekodi so pa razprostrte močvirnate ali pa puščobne pokrajine.
3. Amazonska nižava (72000□ miriametrov) obsega ves svet med Kordiljerami in Atlantskim oceanom pa Brazilskim in Gvajanskim gorovjem. Posredi je zarašena z velikanskim pralesom ter se imenuje selvas (hylea); prek njih 450 miriam. hoda ne zadeneš na najmanjši kamen. Drugodi je nižava brez gozdov in le s travo do 3 metrov visoko pokrita, — pravijo jej ljanos.
4. Nižava ob Orinoku meri okoli 9000□ miriam. ter je po večem s travo pokrita — ljanos.

b). V Severni Ameriki.

1. Nižava ob Misisipiu obsega vso zemljo med Kordiljerami in Alleghanskimi gorami. Pravijo jej onde, kjer je s travo pokrita, po portugalsko savane, po francosko pa prairies; po nekterih straneh pa je tudi z velikimi gozdovi zarašena. Po neizmernih teh travnikih se pasejo brezštevne črede ameriških bivolov.
2. Primorska nižina med Alleghani in Atlantskim oceanom je po večem brdnat rodoviten svet, ktereга premnoge plovne brežnice namakajo.

3. Arktična nižina ob Hudsonovem zalivu in ob Ledenem morji je velika plošča polna skalovja in jezer. Iznad puste zemlje so vzpeti kamenati grebeni, ki pa nikjer ne dosežejo 520 metrov. Sploh je ta plošča v vsem podobna manjši Čuhonski v Evropi.

Nektere reke, zvrstene po jih dolgosti.

Misisipi-Missouri	703 miriam.	Severna Dvina	160 miriam.
Amazonska reka	533 "	Magdalena	153 "
po drugih pa	618 "	Ohio (Misisipi)	150 "
Jenisej	555 "	Menam	143 "
Jang tse kiang	550 "	Gambija	134 "
Niger	482?	Tisa pri Donavi	134 "
Nil	445?	Labá z Veltavo	127 "
Amur	442 "	Ren	111 "
Ob	440 "	Zahodna Dvina	107 "
Lena	393 "	Pečora	106 "
Volga	378 "	Rodan	104 "
Hoangho	371 "	Visla	96 "
Parana	371 "	Loire	96 "
Indus	365 "	Odra	89 "
Laplata Paragvaj	356 "	Tajo	89 "
Mackenzie	348 "	Nemen	89 "
Iravadi	341 "	Dnester	81 "
Reka sv. Lovrenca	315 "	Ebro	77 "
Ganges	310 "	Sava	69 "
Donava	285 "	Garona	69 "
Evfrat	282 "	Pad	65 "
Orinoko	208 "	Seine	63 "
Dneper	200 "	Drava	61 "
Senegal	183 "	Vezra	50 "
Kama pri Volgi	180 "	Soča	14 "
Tigris	181 "	Zila (pri Dravi)	9 "
Don	178 "	Ljubljanica	4 "
Indigirka	168 "		

Nekteri hribi, zvrsteni po jih visokosti.

M. Everest	8844 metrov	Sahama	6717 metr.
Dapsang (Karak.)	8716 "	Čimboraso	6530 "
Kinčindžinga	8586 "	Kilimandžaro	6120 "
Davalagiri	8180 "	Kotopaji	5720 "
Illampu	7627 "	Elbrus (Kavkaz)	5640 "
Ilimani	7420 "	Fairweather	5515 "
Akonkagua	7385 "	Atakama	5500 "
Čumulari	7300 "	Popokatepetl	5400 "

Orizava	5300 metrov	Grintovec	2556 metrov
Ararat	5220 "	Kanin	2275 "
Montblanc	4804 "	Krn	2245 "
Monte Rosa	4636 "	Stol	2233 "
Ortler	3903 "	Snežnik na Krasu	1800 "
Veliki zvonar	3800 "	Matajur	1596 "
Mulhacen	3579 "	Blegaš	1563 "
Maladetta	3485 "	Merzovec	1406 "
Etna	3290 "	Učka gora	1394 "
Gran Sasso d. J.	2992 "	Nanos	1299 "
Triglav	2865 "	Kum	1217 "
Babji zob	2675 "	Krim	1106 "
Lomniški rt	2646 "	Šmarna gora	658 "

Razdelitev raznih prirodnin po zemlji.

Vse stvari na zemlji se ločijo v žive in nežive. Tem prištevamo rudnine, ktere so iz enakošne tvarine sestavljene ter nimajo nikakoršnih posebnih delov za posebne namene, onim pa rastline in živali, ki imajo posebno pristvarjene dele, namenjene za razne opravke. Iz rudnin je sestavljena naša zemlja; uže zato pri njih ni opaziti nikakoršnega zakona, po katerem bi se bile po zemlji razdelile. Tiste rudnine se nahajajo tu na zmerno toplem, kakor tam na vročem pasu, tu sredi suhe nižine, tam v visokih gorah ali pa tik morja. Tudi še niso zasledili splošno veljavnega pravila, zakaj se kake rudnine dobiva na nekem mestu silno veliko, na nekem pa kaj malo. Kolikor so dosedanje preiskave zemeljske skorje pokazale, bogate so dežele vročega pasa zlasti dragih kovin in kamenov, kraji zmerno toplega pasa pa imajo posebno veliko koristnih kovin in gorljivih rudnin (kopanega kuriva).

Vse drugače, namreč vrstoma, so po zemlji razdeljene žive ali organske stvari, in sicer ne le rastline, ki se samovoljno gibati ne morejo, ampak tudi živali, ki se morejo po svoji volji semtertje gibati. Jih razširjenost se naj bolj ravna po prsti ali svetu, mokroti, svetlobi in toploti.

Razdelitev rastlin in živalij po paseh.

Gorki pas z mnogoverstnostjo in lepoto rastlin in živalij sploh prekosiva druge pasove.

a. Organske prirodnine na toplem pasu:

1. Rastline: Kruhovec, kakao, kavino, poprovo in sladkoškorjevo drevo, cukrovo trstje, palme (kokosova, dateljneva), rajkta smokva ali muza, laško pšeno ali rajž in razne dišave.
2. Živali: Lev, tiger, slon, kamela, lama, gazela, antilopa, opice, noj, kolibri, papiga, velikanske in strupene kače, krokodil. —

b. Organske prirodnine na severnem zmerno toplem pasu:

1. Rastline: Razna žita (pšenica, rž, ječmen...) vinska trta, kostanj, sadno drevje (hruške, jabelka, črešnje), krompir.
2. Živali: Naša domača živina in perutnina, medved, volk, jelen, srna, divja koza, zajec, bučele,...

c. Organske prirodnine na severnem mraznem pasu:

1. Rastline: Praprotnje, mahovi, lišaji, perničevje, kri-
vinčasto in pritlično drevje (pritlična breza).
2. Živali: Severni jelen, beli medved, sobol, hermelin ali velika podlasica, gaga, tulenj ali morski pes, mrož, vodomci....

Le malo rastlin je razširjenih po vseh paséh kakor n. pr. trave, mahovi. Razne prirodnine segajo sem in tje ravno tako črez podnebne pasove kakor podnebje samo.

Prirodnine le posameznim zemljinam lastne.

Naštete prirodnine niso razširjene po vseh deželah, ki so na istem pasu, ampak različnost in mnogovrstnost živalstva in rastlinstva vsaktere dežele se ravna po njeni legi in posebni lastnji. Tudi po zemljinah so kaj različno razdeljene, posebno različno pa med stari in novi svet. Amerika in Avstralija imate veliko prirodnin, ki jih na starem svetu ni, ali vsaj sprva bilo ni, tako tudi nasproti.

1. Avstraliji posebno lastne so: Kljunač, kenguru in razni drugi vrečarji, črni labud, beli orel, emu, menura. Razen psa (dingo) ta zemljina ni imela nobene domače živali. Tudi ob-

delovane rastline Nova Holandija ni imela nobene; razne redilne so pa razširjene čez vse otoke.

2. Ameriki: Lama, edina domača žival ameriškanskih prvotnikov, jaguar ali ameriški tiger, tapir, veliki mravljinčar, morski prašček, bivol ali ameriški bison, kondor, kolibri, kača klopotaća, tresovec (električna jegulja). Tobak, vaailja, piment, kineško drevo, ki daje preimenitno škorjo (kino), krompir, turšica, kakao, mahagoni, sladkorni javor. — Razne domače živali in obdelovane rastline, žita i. t. d. so Amerikanci dobili od Evropejcev.
3. Aziji: Kruleči bivol, dvogrbavi velblod ali baktrijanska kame-la, kašmirska koza, mošus, pritlični jelen, tiger, slon in rovka (največi in najmanjši sesavec na zemlji) in razne naše domače živali, katerih nekatere še sedaj tam po divje živé. Čajevec, mastika, boraks; tudi razna žita in sadna drevesa so bila sprva le Aziji lastna.
4. Afriki: Enogrbavi velblod ali dromedar in noj, ki pa živita tudi v bližnji Arabiji in prednji Aziji, cebra, žirafa, gnu, nosorog, povodni konj, termite ali bele mravlje i. t. d. Raznovrstne palme (dateljnjeva, oljnata), opični kruhovec (adansonia digitata), pravi velikan med drevjem vsega sveta.

Č l o v e k.

Po telesi tudi človeka k živalim prištevamo; vendar se med njimi očitno odlikuje uže po svoji — zunanji — postavi, duševne lastnosti jegove pa ga stavijo tako visoko nad raznovrstno živalstvo, da ju prej ko ne nikakoršna lestvica med sabo ne veže. Telesne lastnosti, zlasti pa duševne moči so človeka toliko okrepile, da sebi v korist vsaj nekoliko gospoduje silni prirodi. Tudi se hrani z raznimi prirodninami vseh treh prirodnih oborov. Zato se je mogel tudi razširti po celi zemlji, razen nekaj malo pokrajin, n. pr. tečajnih otokov in najviših predelov visokih gor, koder se zaradi nepretergane puščobe — zaradi snežnin in ledovja naselil ni.

Po polti in stasu ali postavi, zlasti pa po obliki glave in črepinje, po velikosti možganov, po zobeh ali laseh, po očeh in medenici i. t. d. so vse človeštvo silno različno ločili. Uže Blumenbachu (1752 — 1840) pa se je zdela vsaka razdelitev človeštva v razna plemena silno težavna in neprimerna, ker se namreč očitne razlike kažejo le v skrajnih rodovih, po srednjih pa plemena polagoma in nevidoma

prestopajo drugo v drugo, tako da pravih mej med njimi zaslediti ni. Vendar je rečeni slavni antropolog (človekoslovec) delil človeštvo v 5 sledečih plemen:

1. Kavkaško ali belo pleme je bele polti in lepo umerjenega stasa; glavo ima okrogolično in pokrivajo jo dolgi in mehki lasje. Prebiva v Evropi (razen Čuhoncev, Laponcev in Samojedov, nemešanih Magjarov in Osmanov) v zahodni Aziji takraj Oba, Hvalinskega morja in Ganga (razen majhnih izjem), v severni Afriki in sedaj je naseljeno tudi v Ameriki in drugodnih evropejskih naselbinah. Vseh je okoli 430 milijonov ali dobre 30% vseh zemeljskih prebivalcev.

2. Mongolsko ali žolto pleme je olivove ali žolte (rumene) polti in potlačene — štirooglate glave, ima nizko čelo, velike zgornje čeljusti, male zeló vdrte oči, široka usta in gladke, strumenaste, po večem črne lase. Prebiva po vzhodni Aziji za Obom in Gangom (razen prebivalcev na otocih vzhodne Indije), ob severnem obrežji severne Amerike in v Evropi, kjer se mu prištevajo vsa pod št. 1. imenovana nekavkaška ljudstva. Vseh je okoli 560 milijonov.

3. Etiopsko ali zamorsko (črno) pleme je črne polti in od strani stisnene glave; čeljusti ima močne in naprej moleče, v katerih prednji zobje na pošev stojé; zato kaže tudi izbuhna lica in ob širokih ustih kaj debele ustnice (šobe). Lasje so črni pa volni podobni. Prebiva v srednji in južni Afriki, po sili tudi v Ameriki. Vseh ljudi tega plemena je okoli 200 milijonov.

4. Malajsko ali rujavo pleme je v obče rujave polti in še precej krepkega stasa; gosti in mehki črni lasje pokrivajo glavo in brado; to pleme ima na sebi razne lastnosti vseh spredaj naštetih plemen. Prebiva na južnih bregovih Azije in po ondešnjih otocih in pa v Avstraliji. Vseh ljudi tega plemena je okoli 210 milijonov.

5. Ameriško ali bakreno-rudeče pleme je bakrobarvne polti in kaj slabotnega stasa; obraza je širokega; dolgi, strumenasti, črni lasje pokrivajo glavo. Tega plemena so prvotni prebivalci v Ameriki, ki pa silno hitro odmirajo; sedaj jih štejejo še okoli 4 milijone.

Vseh ljudij se šteje sedaj na zemlji okoli 1405 milijonov in sicer jih ima

Evropa	310 milijonov ali	3100 ljudij na 1	□	miriam.
Azija	800	" "	1830	" " " "
Avstralija . . .	5	" "	56	" " " "
Afrika	200	" "	666	" " " "
Amerika	90	" "	218	" " " "

Tretji oddelek.

Nekteri splošni pojmovi iz državoznanskega zemljepisa.

Družbene in državne razmere.

Prva družba ljudij je rodbina, iz več rodbin vkup nastaja rod, iz več rodov (ali razrodov), enakih po krvi in govoru, pa narod (ali ljudstvo).

Ker se razno življenje in pa izobraževanje vseh ljudij ravna posebno po posestvu, ločili so jih v 1) narode s posestvom in 2) narode brez posestva: k tem štejejo divjake, in narode, kile životarijo, lovce in ribiče, k onim pa pastirske in naseljene narode.

Da morejo ljudje drug drugega podpirati in braniti, so zlasti, kar je vseljenih, zvezani v velike družbe, — države imenovane, — z raznimi postavami ali zakoni, ki jim določujejo dolžnosti in pravice.

Ljudstva brez posestva, n. pr. ribiči in lovci, se ne združujejo v države. Le redkokrat se to zgodi pri pastirskih razrodih, vendar jih države ravno tako hitro razpada, kakor hitro so nastale. Takim naseljenim razrodom, ki včasih le malo rodbin štejejo, na čelu stoji starejšina ali glavar. Stanovitne države ustanavljajo le vseljeni narodi. Za določevanje, oznanovanje in izpolnjevanje postav, za varnost življenja in premoženja in sploh za pospeševanje sreče in blagovitosti državljanov v vsaki državi

skrbi vlada. Vladarstvo se loči v državno ustavo ali uredbo in upravo.

Način vladanja se imenuje ustava. Če vlada en sam glavar, pravimo državna ustava je samovladna; če pa državljani sami in od njih in izmed njih izvoljeni uradniki izveršujejo vrhovno oblast v državi, je državna ustava ljudovladna. Prve države se imenujejo samovlade, druge pa ljudovlade ali republike.

Samovladne države so cesarstva, kraljestva, kneževine i. t. d., katerih vladarji se zovejo cesarji, kralji, knezi i. t. d. Izborne in dedinske države se ločijo v tem, da v teh vladarji nastopajo vladarstvo po dedinski pravici, v onih pa po izvolitvi.

Če ima samovladar samovoljno oblast čez lastnino, svobodo in življenje svojih podložnikov, ki so jemu nasproti po polnem brez pravice, je jegova vlada despotovska ali samosilniška, država pa despotija (despot ali samosilnik). — Če vlada vladar po postavah od njega samega danih, po katerih pa se tudi sam ravna, in z višimi oblastniki, ki so le jemu odgovorni, imenuje se jegova vlada avtokracija ali neomejena (absolutna) samovlada. — Če vladar nima polne oblasti, ampak po ustavi določeno, omejeno in otesneno, tako da je postavodavna oblast in nadzorovanje državne uprave razdeljeno med ustavnega samovladarja in zastopnike posameznih stanov ali pa celega ljudstva, je jegova vlada omejena ali ustavna (v ustavni državi).

Republikanska država se zove plemeniška (boljarska — aristokracija), če se je v njej samo en stan, po posestvu, omiki ali rodu najbolj veljaven, polastil vrhovne oblasti, — ali pa prava ljudovlada (demokracija), če je vladna oblast v rokah vseh državljanov. Prava ljudovlada se spridi v ohlokracijo ali drhalovlado, če se mnogobrojno prosto ljudstvo (neizobražena drhal) polasti najviše oblasti v državi; pa tudi aristokracija se lahko popači v oligarhijo ali vlado (nemnogih) nekolikerih mož ali rodovin, če se le nekteri iz med najbolj veljavnih državljanov polaste vrhovne oblasti. — Na čelu republikanske vlade stoji po večem izvoljen predsednik.

Državna uprava je izvrševanje vrhovne oblasti v državi, da se postavno življenje v njej ohrani in dalje razvija. Te se ločijo v osrednje in deželne gosposke. Osrednje ali najviše gosposke so zbrane okoli državnega glavarja ter opravljajo najvažniša opravila cele države; deželne gosposke so podredjene osrednjim oblastim ter izvršu-

jejo razna državna opravila posamezne dežele ali posebnega upravnega okraja.

Razmere držav med seboj so različne. Če država sama ustanavlja in opravlja notranjo svojo upravo in tudi zunanje razmere proti tujim državam sama določa, pravimo jej samostalna (ali samooblastna) država. Če ne določa po polnem sama notranje uprave in zlasti če je v zunanjih zadevah odvisna od druge države, je nesamostalna (ali poluoblastna) država. Če se zedinijo razne države v stanovitno nerazrušljivo zavezo, imenujejo se zedinjene države (zaveza posamnih držav); če se za kak določen namen zavežejo le za nekaj časa so zavezne države.

Razdelitev ljudij po veri.

Po veri se ljudje v obče ločijo v spoznavalce enega boga in častilce raznih bogov; ti se imenujejo malikovalci ali mnogobožniki (polytheisti), oni pa enobožniki (monotheisti).

Vere, ki spoznavajo le enega boga so 1. kerščanska (kristjanska), 2. židovska ali judovska in 3. mohamedanska.

Kristjanje se zopet ločijo v 1. katoličane latinskega, grškega in armenskega obreda, 2. nezedinjene Grke, ki sami sebe pravoslavne kristjane zovejo, in 3. protestante ali evangeljce, ki so zopet raznih verskih razlik, n. pr. luterani in kalvinci (evangeljci v ožjem pomenu), anglikani, puritani, čisti bratje, kvakarji, methodisti, menoniti in drugi razkolniki.

Mohamedani so razcepljeni v sunite in šijite.

Sledeči razgled kaže, kako so vsi ljudje na zemlji po veri razdeljeni:

Kristjani:		Nekristjani:	
katoličani	. . . 216 milijon.	mohamedanci	. . . 170 milijon.
protestantje	. . . 115 "	judje	. . . 7 "
pravoslavni	. . . 86 "	malikovalci (črez)	. 800 "
drugi kristjani	. . . 16 "		

Razdelitev ljudij po raznih jezikih.

Zanimive in, ker bistvene, tudi kaj pomenljive so razlike ljudij po njih jeziku; zemljepiscu so pomenljive posebno zato, ker se zlasti po jeziku določuje narodnost

vsakega ljudstva. Po stebelnih lastnostih in po načinu izraževanja misli se vsi jezici ločijo navadno v 3 vrste;

1. Pregibalni ali fleksivni jezici, katerih besede po stebelnih in končničnih premembah razen pomen dobivajo. Taki so: a) indoevropski jezici: indijski (in pa ciganskina), perzijski, slovanska narečja, litevski in latiški, nemški, angleški, italijanski, francozki i. d., b) semitski jezici: kaldejski, sirski, hebrejski, arabski i. d. Kavkaško pleme in sploh polovica človeštva govori pregibalne jezike.

2. Nepregibalni samozložni (korenski) jezici, katerih samozložne in samostojne besede se ne pregibajo, ampak samo po prednicah zlasti pa po povdaru in mestu v stavku razen pomen dobivajo. Več ko 500 milijonov ljudi govori samozložne jezike, n. pr. Kitajci, Japonci in skoro vsi prebivalci v Zadnji-Indiji.

3. Pripenjalni jezici, katerih besede se sicer ne pregibajo, pa se jim vendar pomen po dorastkih na konci in v sredi preminja. Pred ko ne so ti pripenjalni ali prilepljalni (aglutinativni) jezici, kedaj nastali iz enozložnih; potem bi lahko rekli, da zaznamujejo drugo stopinjo jezikovega razvitka. Kaj mnogobrojni in silno različni razrodi govore prilepljalne jezike; v Evropi, n. pr. Turki, Magjari, Esti, Japonci i. d., razni narodi v Aziji in Afriki in vsi prvotni rodovi avstralski in ameriški.

Koliko da je raznih jezikov na svetu, se ne da določiti, in sicer uže zato ne, ker je med znanimi po gostem še nemogoče ločiti samostojne jezike od samih narečij. Po srednji cenitvi je morebiti kacic 2000 različnih jezikov, nekteri jih štejejo celò 3000, drugi pa ne več ko 800. Poleg tega števila samostalnih jezikov pa ločijo vsi še več tisoč raznih narečij.

I. Evropa.

Prebivalci evropski.

Evropa ima okoli 310 milijonov prebivalcev t. j. 22% vseh ljudi na zemlji. Po krvi se skoro vsi vrste h kavkaškemu plemenu; Mongolcev je med njimi komaj 30. del in še ti so po večem s Kavkazci tako zelò pomešani, da se le v najbolj odležnih pokrajinah nahajajo čisti potomci

mongolskega plemena. O mongolskem početku teh malobrojnih razrodov pa dosta jasno priča jih jezik, ki ni niti indoevropske, niti semitske jezičje rodbine.

Evropejci kavkaškega plemena se po jeziku ločijo v 3 glavne mnogobrojne rodbine: v slovansko, germansko in romansko. 1. Slovanska rodbina je po večem naseljena po vzhodni Evropi, od koder sega daleč v gornje Pooderje in Polabje: na jugovzhodu ni le čez ilirski (— slovanski) polotok razširjena, ampak tudi po večini sveta jugovzhodnih apneniških Alp. V oblasti ima namreč dobro 3 petine cele Evrope in šteje okoli 95 milijonov duš. Deli se v severozahodne slovanske narode (Poljaki, Čehi s Slovaki, in pa severni Serbje), jugozahodne ali ilirske (Slovenci in Serbohrvatje) pa vzhodne (Rusi in Bolgari). — 2. Germanska rodbina je naseljena po srednji celinski Evropi od Slovanov proti zahodu in šteje okoli 10 milijonov duš manj od slovanskih narodov (85 milijon.). Deli se v Nemce, Holandce, Flamce, Angleže in Skandinavce (Dance, Švede in Norvežce z Izlandci.). 3. Romanska rodbina je razširjena po zahodni Evropi od Nemcev proti zahodu in jugu ter se deli v Francoze, Italijane, Špance in Portugalce, ki štejejo skup okoli 90 milijonov duš; od njih po polnem odločeni so Rumuni, ki med Slovani in Magjari v dolnjem Podonavju stanujejo in okoli 7 milijonov glav štejejo.

Razen teh velikih narodov je še nekaj Grkov, Turkov ali Ozmanov, Magjarjev (Ogrov), Čuhoncev (Finov), Keltov (Irci), Baskov, Arbanasov (Skipetari), Židov in Slovanom bližnjih Letov ali Litovancev.

Po veri so razen $6\frac{1}{2}$ milijona Mohamedancev, $3\frac{3}{4}$ milijona židov in nekoliko malikovalcev ob Severnem ledenem morji in pa po jugovzhodnih mejnih straneh vsi evropski prebivalci kristijani in sicer so

1. Katoličani: Italijani, Španci, Portugalci, Francozi, Irci, južni Nemci, Magjarji (deloma), zapadni Slovani (Slovenci, Hrovatje in Čehi, Lužičani in Slovaki le deloma), Poljaki in nekaj Rusov in Rumunov.

2. Pravoslavni kristijani: Grki, Rumuni, Serbje, Bulgari in Rusi.

3. Protestanti raznih verskih razlik: Angleži in Škotje, Danci in Skandinavci, Holandci in severni in jugozahodni Nemci, nekoliko Slovakov, Lužičanov in Magjarjev.

Države evropske.

1. Avstrijsko cesarstvo.

Avstrija, ena izmed šestorice velikih evropskih držav, leži sredi Evrope ker je razpeta skoro čez 90° zemljepisne širjave in skoro čez 170° zemljepisne dolgosti; meri pa $6225\frac{1}{2}$ miriametrov ter ima okoli $36\frac{1}{2}$ milijona ljudij

Po posebni pogodbi se celo cesarstvo sedaj deli v neenaki polovici: v zahodno in vzhodno. 1. Manjša zahodna (nemško-slovanska) polovica ali „avstrijska država“ (v ožjem pomenu) obsega vsa kraljestva in dežele, ki so v državnem zboru na Dunaji zastopane; 2. večja vzhodna (ogersko-hervavska) polovica ali „kraljestvo ogersko“ (v širjem pomenu) pa obsega vse dežele ogerske krone.

Pregled posameznih dežel.

Ime dežele	Površje v □ miriam	Ljudstvo brez vojakov 31/12 1869	Gostost ljud. (□ miriam.)
Nadvojvodstvo Avstrijsko pod Anižo	198	1954000	10050
Najvojvodstvo Avstrijsko nad Anižo	120	732000	6140
Vojvodstvo Šalcburško	72	151000	2150
„ Štajersko	224	1131000	5080
„ Koroško	104	336000	3250
„ Kranjsko	100	463000	4663
Primorsko	80	592000	7510
Poknežena grofija Tirolska in Predarelska	293	879000	3020
Kraljestvo Česko	520	5106000	9890
Mejna grofija Moravska	222	1998000	9080
Vojvodstvo Slezijsko	51	512000	10060
Kraljestvo Galicija	785	5418000	6940
Vojvodstvo Bukovinsko	104	512000	4930
Kraljestvo Dalmatinsko	128	443000	3570
V državnem zboru zastopa- ne dežele	3002	20218000	6800
Kraljestvo Ogersko	2254	11500000	5210
Velika kneževina Erdeljska	549	21020000	3820
Kraljestvo Hervavsko-slavon- sko	419	1860000	5180
Reka z okolico	0·19	17800	—
Vse ogerske dežele	3223	15420000	3810
Celo cesarstvo	6225	35637060	5780

Razen Švajce je Avstrija najbolj hribovita dežela v Evropi. Tri različna hribovja, s Krasom še celó štiri jo namreč po večem pokrivajo; le pičlo ena četertina je je ravne. Alpe so razrasene po vseh deželah od Donave do Jadranskega morja in od velike Oggerske nižave do švajcarske meje. — Kras, visoka apneniška planota, je razprostrt po notranjem Kranjskem, Primorskem, po primorski Hrvaciji in po celej Dalmaciji. — Hercinske gore so razrasene po severozahodnih deželah, namreč po Českem, Moravskem, Sleziji in po nadvojvodstvu Avstrijskem onostran Donave. — Karpati pokrivajo severno Oggersko in južno Galicijo, nekaj Moravskega in Slezijskega, Bukovinsko in vse Erdeljsko.

V ta hribovja sicer ne sega velika evropska planjava, ki se le na vzhodni in severni strani nekoliko po Galiciji razprostira, vendar pa je premnoge večje in manjše nižave z neštevilnimi dolinami razdeljujejo in svet silno mnogolično obrazujejo.

Velika Oggerska nižava ob srednji Donavi je deloma prav rodovitna, deloma pa neobdelana goljava pokrita ali s pustim vresjem ali pa še celó z mahovjem, peskom in močarjinami. Tej zeló podobna je Mala Oggerska nižava.

Gališka ravan ob severnem pobočji srednjih Karpatov meri okoli 500□ miriam. ter je ponekodi rodovitna, ponekodi pa mahovita in močvirnata. Manjše ravnine so: Moravsko polje z Dunajsko kotlino, Gradsko, Ptujsko, Celovško in Kranjsko polje.

Na jugu obliva Jadransko morje okoli 170 miriam. dolgo obrežje avstrijsko od Soče do onkraj Kotora. Po deželah se to obrežje deli v Ilirsko od Soče do Reke (36 pristanov), nerazdrto Hervaško od Reke do meje dalmatinske (11 pristanov, sterma pa zeló razdrto Dalmatinsko (55 pristanov).

Visi pa cesarstvo k 4 morjem. K Nemškemu morju visi po Renu in Labi Česko in Predarelsko; k Baltiškemu morju se odteka voda (po Odri in Visli) iz malega dela Moravskega, iz Slezije in polovice Galicije; k Jadranskemu morju visi južno Tirolsko, Primorsko,

hervasko primorje in pa Dalmacija; k Černemu morju je po Donavi in Dnestru naklonjena večina cesarstva, namreč 4950 □ miriametrov.

Med posameznimi veletoki obsega donavsko porečje največ avstrijskega sveta, namreč 4600 □ miriam., rensko pa najmanj (23 □ miriam.).

Avstrija ima premnogo jezer; največ se jih nahaja med Alpami, ki se razen Gardskega in Konstanskega jezera v Donavo iztekajo (Attersko, Travensko, Mesečno jezero na Gornje-avstrijskem; Celovško, Osojansko, Milstatsko in Belo jezero na Koroškem; Bohinjsko, Blejsko in Cirkniško jezero na Kranjskem; Čepiško jezero v Istri). Na Karpatih, zlasti na srednjih je razkropljenih brez števila jezerc, ki je ondodni Slovani „stavi“ ali „ples“ imenujejo, Nemci jim pa „morske oči“ pravijo. Največe jezero stoji na Ogerski veliki nižavi, Blatensko namreč, ki meri 6 □ miriam. in z močvirji celó 10; Nežidersko jezero na Mali Ogerski nižavi je prav za prav silno velika mlaka, ki obsega 4 □ miriam. L. 1871 se je bilo skoro po polnem posušilo. Po deželah Hercinskega hribovja se večja jezera popolnoma pogrešajo, majhnih pa je silno veliko, ki je ali dežnica zaliva — nebeški ribniki, — ali pa je voda vanje napeljana, da se močarine odtekajo.

Ker cesarstvo skoro sredi zmernotoplega pasa leži, ima dosta prijetno in svojim rastlinam in živalim kaj ugodno podnebje. Premokri in zarad tega tudi nezdravi so le nekteri kraji ogerske in slavonske nižave pa neke druge močarine; presuhe in zarad tega razvitku organskih stvarij ne posebno ugodne so pa kraške planote. Se ve, da je med posameznimi deželami velik razloček, in sicer iz čisto naravnih vzrokov, zlasti pa zarad različne nadmorske in zemljepisne lege. Najbolj brezumno je podnebje ogerskih ravnin; po leti je silno vroče 35° C. po zimi pa zeló merzlo (— 25° C.). Najbolj zmerno pa je podnebje ob Jadranskem morji; kajti razen nekterih mest imajo dotična obrežja sicer zeló vroče poletje, pa mehko zimo*).

*) V Trstu n. pr. je po zimi včasí toplo, kakor v Neapolji, ob hudi burji pa merzlo, kakor v Pragi. Zarad zeló spremenljivega vremena, — toplota in mraz se kaj naglo vrstita drug za drugim, — zdravniki štejejo Trst med najbolj nezdrava mesta.

Ne gledé na male razločke se po srednji letni temperaturi vse cesarstvo lahko deli v 3 podnebne predele:

1. Južni (med 42—46° severne širjave) s srednjo letno temperaturo od 11—15° C. ima kratko, mehko zimo, večidel brez snega in ledu ter obsega vse dežele, ki leže na jugu od Alp. Razen raznega žita raste po teh deželah še tudi murba, oljka in mandeljnovo drevo, laško pšeno, turšica, vino, smokva in semtertje še drugo sadje toplih dežel.

2. Srednji (med 46 in 50° severne širjave) s srednjo letno temperaturo od 11 do 9° C., ima precej dolgo in hudo zimo; vendar poletna vročina po tem predelu, ki na severji seže do Sudetov in Karpatov, zori še obilo žita in turšice in po mnogih straneh tudi prav dobro vino in pa lepo in kaj okusno sadje.

3. Severni (nad 50° severne širjave) s srednjo letno temperaturo od 9 do 7° C. obsega pokrajine onostran Sudetov in Karpatov. Todi podnebje uže ni več tako zmerno; poletna vročina za dolgo merzlo zimo in hladno pomladjo le malokje dozorjuje vino, turšico, lepo in okusno sadje; pa tudi drugega žita ni tako obilo; pridelujejo pa po tem predelu veliko lanu (prediva) in konoplje.

Srednja letna temperatura nekterih mest po Celsiji.

Dubrovnik	16·8°	Zagreb	11·2°	Linc	8·3°
Zader	14·7°	Novo mesto	9·8°	Berno	8·9°
Pulj	15·0°	Ljubljana	9·3°	Praga	9·2°
Reka	15·8°	Celje	9·8°	Heb	7·2°
Trst	14·2°	Celovec	7·3°	Rumburg	6·5°
Gorica	13·5°	Gradec	9·1°	Krakov	8·8°
Meran	11·6°	Budim	10·8°	Lvov	8·0°
Insbruck	8·0°	Dunaj	9·6°	Cernovice	8·1°

Moče (dežja, snega, rose) je največ po južnem pobočji Alpских gor in v kotlinah pred zelo visokim morskim bregom kraške planote (Dubrovnik 141 centimetrov, Zader 79 cm., Trident 94 cm., Meran 76 cm., Piran 105 cm., Trst 110 cm., Gorica 170 cm., Ljubljana 180 cm., Celovec 97 cm., Celje 105 cm., Gradec 59 cm., Dunaj 41 cm. Najmanj dežja ima kraška planota v Dalmaciji (40 do 50 cm.) in Istri (30 do 33 cm.) in malo tudi Velika Ogerska ravnina (Pečuh 54 cm., Budim 43 cm., Ostrogon 56 cm., Ščavnica 92 cm.). Tudi dežele Hercinskega in Karpatskega hribovja imajo razen nekterih krajev le malo moče (Brno 48 cm., Budejevice, 62 cm., Plzenj 48 cm., Praga 38 cm., Dečín 62 cm., Krakov 46 cm., Lvov 64 cm.). — Toča posebno rada pobija po Tirolskem, po doljem Štajerskem, dolenskem Kranjskem in po Goriškem.

Šedaj je vseh prebivalcev v našem cesarstvu okoli 36 milijonov in pol. Po jeziku in rodu so po večem Slovani, Nemci, Romani in pa Magjari. Prvi trije narodi stanujejo večidel po goratih deželah, Magjari so pa naseljeni po srednjem ravnem Podonavji, le malo jih je tudi na erdeljskem višavji.

Največ je Slovanov, namreč dosta čez 17 milijonov, t. j. skoro 48⁰/₀ vsega prebivalstva. Ločijo se v severne in južne Slované. Severni Slovani so naseljeni po deželah Hercinskih gor, po zahodnih in srednjih karpatskih krajinah in bližnjih ravninah. Ti se navadno dalje delé v Čehe s Slovaki (6840000), Poljake (2450000) in Ruse ali Rusine (3450000). — Jugoslovani so naseljeni po južnih straneh Alp, po kraškem svetu in po bližnjih vzhodnih ravninah. Štejejo okoli 4500000; med njimi je 1288000 Slovencev, ostali so Srbohervatje.

Nemci štejejo okoli 8750000 glav. Večina jih (4170000) je naseljena po deželah prvotnih in severnih apneniških Alp (nadvojvodstvo Avstrijsko, Salcburško, gorje in srednje Štajersko in Tirolsko pa severno in zahodno Koroško). — Veliko jih je tudi po deželah Hercinskih gor; vendar se ti le ob robu kraljestva Ceskega držé čez mejo cesarstva svojih sorodnikov v Nemčiji, drugodi so med Čehoslovane v večih ali manjših množicah razkropljeni. — Tudi po vzhodnih, osrednjih in južnih deželah so Nemci semtertje naseljeni; le v Dalmaciji jih prav nič ni. Naj bolj številne so jih naselbine po Ogerskem, razen krajev ob srednjem teku reke Tise (1500000). Najbolj mnogobrojna skupna — če prav uže zelo razdrta naselbina nemška je na Erdeljskem (okoli 200000 Sasov). Povsodi drugod so le majhne, posamezne vasi in občine, povsem primerne nepomenljivim otočičem v morji tujih narodov (vsi ti osredki nemških občin štejejo okoli 2 milijona duš).

Magjari so med avstrijskimi narodi zadnji posedli notranje pokrajine Velike Ogerske nižave; sosedni narodi, Severo- in Jugoslovani in pa Rumunje, so se od vseh strani v njih stanovališča vrinili in se še vrivajo. Nekaj večih magjarskih osredkov je tudi na Erdeljskem raztresenih (500000); med njimi so tudi Sikulci, ki so skoro edini posedli večino vzhodnih mejnih gor Erdeljskega. Vsi Magjari štejejo 5300000 duš t. j. 14°/₀ vseh avstrijskih prebivalcev.

Romani se ločijo v zahodne in vzhodne. Zahodni Romani se zovejo Lahii ali Italijani in živé skupoma po dolnjem kosu južnih Tirol in posamezno tudi na vzhodnem bregu Jadranskega morja. Med nje se tudi vrsté Furlani (56000), ki so na Goriškem po dolnjem Posočji naseljeni. Vseh zahodnih Romanov je okoli 520000. — Vzhodni Romani ali Rumunje, tudi Valahi imenovani, stanujejo po Erdeljskem in skoro po vseh sosednih pokrajinah onih dežel (Oger-

skega in Bukovine), ki se dotikate velike kneževine Erdeljske. Štejejo okoli 2800000.

Razen teh štirih poglavitnih narodov je še nekaj malo Arbanasov v Dalmaciji, Grkov na Ogerskem, na Dunaji in v Trstu, Armencev po vzhodni polovici cesarstva, Ciganov posebno po Ogerskem, Bukovini in Erdelji; največ pa je izmed teh malih narodov Judov ali Židov (1375000), po vseh deželah raztresenih, samo v Avstriji nad Anižo, na Salcburžkem, Štajerskem, Koroškem, Kranjskem, Dalmatijskem in Tirolskem jih skoro nič ni. Največ jih je v Galiciji (575000), po Češkem, Moravskem, Bukovinskem, po Avstriji pod Anižo (52000), in pa na Ogerskem (516000).

Enaka je med avstrijskimi prebivalci različnost po veri, po kateri so sicer vsi enobožniki, toda zelo raznih verskih spoznav: kristjani, židi in nekaj malo je celo mohamedancev. — Med kristjani 27900000 je katoličanov (23954000 rimskega obreda, 3942000 grškega : v Galiciji, na Erdeljskem in Ogrskem, nekaj malo pa armenskega obreda: 8300 na Ogrskem in Gališkem). — Nezedinjjenih Grkov ali pravoslavnih kristjanov je 3051000 Protestantov je 3508000, in cepijo se v luterane in kalvince. K tem bi prištevali tudi unitarce (55000) in še nekaj drugih manjih kerščanskih razkolnikov. — Slovenci so skoro vsi katoličani, pa so kakor med več dežel, tako tudi med več škofij razcepljeni.

Prirodnine: Avstrija je bogata raznih pridelkov vseh treh prirodnih oborov. Zemlja je po večem vsa rodovitna, nekatere pokrajine se pa lahko merijo z najplodnejšimi evropskimi deželami. Vendar so posamezne dežele kaj različne plodnosti, ki se ne ravna samo po prsti ali snovini zemlje, ampak tudi po zemljepisni in nadmorski legi, po toplini in moči i. t. d. Več ko pet šestin vsega površja je plodnih. Nekatere dežele pridelujejo posebno obilo žita, zaradi česar se res primerno žitnice imenujejo. Druge so pa manj ugodne za žito, tem bolj pa za živinorejo, s katero se pa tudi žita bogata Ogerska in Galicija zelo pečate. Veliko nad dve tretjini vseh prebivalcev se samo ali po večem s kmetijstvom živi. — Po goratih krajih dobivajo dosta soli in drugih rud, po ravninah pa semtertje veliko premoga in šote.

Kmetijstvo. Plodni svet so: njive, vinogradi, travniki, vrtovi, pašniki in gozdi. Žita naj bolj

bogate dežele so Ogerska, Slavonija, Češka, Moravska in Galicija, ki razen slabih letin navadno izvažajo žito. Vina razen 6 dežel pridelajo mnogo, največ in najboljše pa v deželah ogerske krone. Lesa še dosedaj ni pomanjkovalo razen po goli Kraševini in Ogerskih pustinjah; vendar se je treba v bodoče hujšega bati, če bodo neprevidni stanovalci skoro po vseh krajih tako nemarno z gozdi gospodarili in jih ne bodo potrebni in primerni zakoni ustavljali.

Živinoreja sedaj še nezadostuje vsem potrebam cesarstva, ki vsako leto za 16 milijonov goldinarjev živine in razne živine iz tujega več vpelje, nego je prodana tuje. Ruska, Angležka in Francozka imajo vsaka po več glav živine ko Avstrija, primeroma k številu ljudij jih pa imamo med šestorico velikih evropskih držav pri nas dosti manj nego Angleži, Francozi, Rusi in Prusi, vendar pa precej več od Italijanov. Goved imamo okoli 12¹/₂ milijona. Zeló napreduje reja konj in ovac. Prašičev je okoli 7 milijonov, katerih ³/₄ pridete na dežele ogerske krone. Tudi sviloreja se močno razširja, zlasti po južnih, jej kaj ugodnih deželah.

Razen Rusije nima nobena evropska dežela toliko raznovrstnih kopanin ko Avstrija. Razen platine se kopljejo vse druge kovine: Zlato (na Ogrskem in Erdeljskem), srebro (na Ogrskem, Erdeljskem in Českem), živo srebro v Idriji na Kranjskem (33000 kgr.), kotlovinu, cink, cin ali kositer, svinec, železo (18000000 kgr.). Razen naštetih kovin ima obilo raznih koristnih rudnin, prsti in kamenja. Posebno veliko ima črnega in rujavega premoga (sedaj ga skopljejo na leto 10 milijonov tovorov; tovor po 1000 kgr.). Neizmerni zakladi kopane in morske soli bi nam pri drugačnem ravnanji še tudi lahko silno pospešili živinorejo in obrtnijo. Sedaj je napravijo okoli 500000 tovorov.

Obrtnost. Gledé na mnogovrstne prirodnine, na obilne in močne vode, na velike potrebe države same in pa na kupčijo z inostranskimi deželami, se ni čuditi, da je obrtnijstvo oživelo in dosedaj kaj lepo napredovalo. Vendar se posamezne dežele po obrtnosti med seboj zeló ločijo. Po zahodnih in zlasti po severozahodnih deželah (na Českem, Moravskem, Sležkem, Avstrijskem in Predarelskem) cvetó

fabrike in rokodelnice; v drugih deželah je sicer mnogo rokodelnic, velikih fabrik pa primeroma le malo. Ob južni meji in bližnjih deželah pa primanjkuje celó malih obrtnikov.

Najboljši izdelki domačega obrtnijstva so tkanine iz prediva, pavole, volne in svile, usnje in usnjeno blago, srebrenina in zlatnina, orodje in posode iz železa, kotlovine, jekla, stekla in gline; tudi izdelujejo zmerom več lesenega in kemijskega lesa, mašin, godbinskega in prirodoslovskega orodja in drugih umetnijskih izdelkov, potem mnogo piva in žganja, pesnega sladkorja i. t. d. Okoli 8 milijonov ljudi živi sedaj samo od obrtnijstva ali pa memo tega še nekoliko polja obdeluje.

Kupčija je živahna med posameznimi deželami pa tudi s tujimi državami. Avstrija vvaža razno prekomorsko blago, pitomo sadje gorkih dežel, živino, razne surove pridelke in pomočno snovino za obrtnijo in umetnijo, pa tudi dosta obrtnijskih in umetnijskih izdelkov, od katerih je sedaj primeroma mala vvožnina plačati. Izvaža pa volno, les in lesenino, žito in moko, jeklo, steklo in razne izdelke lastne obrtnije in umetnije. Tudi prevozna kupčija daje cesarstvu mnogo dobička.

Kupčijo posebno podpirajo razne občne in zasebne naprave zlasti pa dobre ceste, železnice (te merijo sedaj nad 1780 miriam.), dobro vredjene pošte, dalekopisi, kupčijske zbornice i. t. d. — Najjimenitniša tržišča so: Dunaj, Trst, Reka, Praga, Pešta, Brodi, Brno, Brašovo, Bolzan, Gradec in druga zlasti glavna mesta posameznih dežel, kakor Ljubljana, Maribor, Gorica, Celovec i. t. d.

Šolstvo. Največo skerb za ljudsko omiko imate cerkev in šola. Učilnice v cesarstvu se delé v male, srednje in visoke šole.

1) Male šole, v občne ljudske šole imenovane, imajo skerbeti za razširjenje najpotrebniših začetnih vednostij vsega ljudstva; zato ima vsa mladina od 6. do 14. leta svoje starosti dolžnost vanje hoditi. Takih šol bode sedaj okoli 33000. Obiskuje je več ko $2\frac{3}{4}$ milijona otrok, vendar jih je to le po 60 od vsakih 100 za šolo godnih dečkov in deklic, ki bi po postavi morali šolo obiskovati. To razmerje

je v raznih deželah različno; najugodniše je v zahodnih in severovzhodnih deželah, najslabejše pa v Dalmaciji, Galiciji in Bukovini.

Od vsakih 100 za šolo godnih otrok jih je vanjo hodilo (1871).

v Bukovini	le 12	v Dolenji Avstriji le	76
v Dalmaciji	19	v Gorenji Avstriji „	82
v Galiciji	21	na Českem	79
v Istri	39	na Moravskem	80
na Goriškem	46	na Tirolskem	87
v Trstu in okol. „	51	na Predarelskem „	90
na Štajerskem	57	na Hrovaškem	60
na Kranjskem	64	na Erdeljskem	70
na Koroškem	59	na Ogerskem	76
na Šlezkem	72		

2) Srednje šole so gimnazije, realke in realne gimnazije. Gimnazije podeljujejo učencem neko občno izobrazbenost ter jih pripravljajo za visoke ali učene šole (bogoslavne, pravoslavne, zdraviloslovne in modroslovne). Vseh je sedaj 330.

Realke povdarjajo pri poduku realne predmete ter učence pripravljajo zlasti za kupčijstvo in obrtnijstvo pa za tehniške šole. Vseh je sedaj 108.

Realne gimnazije imajo v nižih 4 razredih združeni, pa nekoliko prenašeni učni načrt samostojnih gimnazij in realk, tako do jih učenci iz četrtega razreda lahko prestopajo v višo gimnazijo ali pa v višo realko. Vseh je sedaj 57.

3) Visoke šole so vseučilišča in tehnike. Vseučilišč je deset: v Beči, Pragi, Gradci, Inšpruku, Krakovu, Lvovu, Černovicah, Zagrebu, Pešti in Kološvaru na Erdeljskem. — Tehnike, kaj različno uravnane, so na Dunaji, v Pragi, Gradci, Brnu, Krakovu, Lvovu in Budi.

Razen teh šol je še nekaj posebnih viših in nižih učilnic npr. bogoslovnih šol, pravoslovnih akademij, mornarskih, kupčijskih in drugih šol.

Državna ustava. Postavna podlaga celej državi so pragmatična sankcija cesarja Karla od l. 1713., cesarski patent Franca I. od l. 1804., diploma cesarja Franca Jožefa od 20. oktobra 1860 in ustava od 21. decembra 1867. Pragmatična sankcija določuje dedinske pra-

vice habsburgsko-lotarinške rodovine v Avstriji. Pragmatikalni patent od 1. avgusta 1804 je oklical Avstrijo za skupno cesarstvo, ki se po lastnoročnem pismu od 14. novembra 1868 sedaj imenuje avstrijsko-ogerska monarhija. Diploma od l. 1860 je oklicala Avstrijo za ustavno državo; sedaj veljavna ustava je bila razglašena po 6 osnovnih postavah od 21. decembra 1867.

Cesarstvo je razdvojeno v dve enakopravni polovici (avstrijska in ogerska država) ki imate vsaka za se posebno nstavo in posebno upravo. Avstrijske dežele so zastopane v „državnem zboru na Dunaji.“ Ta se deli v gospodsko zbornico in zbornico poslancev. Število članov gosposke zbornice je nedoločeno, cesar sam vanjo pozove razne člane, le knezoškotje in knezi cesarske rodovine so uže vsled svojega stanu člano- vi te zbornice. — Zbornica poslancev pa šteje vsled postave o neposrednih volitvah od aprila 1873 353 članov, ktere v posameznih deželah neposredno volijo prebivalci, razdeljeni v razne skupine; te so: a. veliki posestniki, b. mesta in trgi, c. ponekodi tudi kup- čijske in obertnijske zbornice d. kmetske občine.

Ogerske dežele so zastopane v ogerskem državnem zboru v Pešti. Ta se deli v zbornico velikašev in zbornico zastopnikov. Članovi velikaške zbornice so duhovski velikaši, potem pa raznovrstni posvetni velikaši pa dva zastopnika hervaško-slavonskega deželnega zbora. — Zastopniška zbornica šteje 435 poslancev, izmed kterih je 330 izvoljenih na Ogerskem, 1 na Reci, 75 na Erdeljskem, 29 pa jih pošlje zbor trojedne kraljevine.

Vsej državi skupne zadeve (unanje zadeve, občno-dnarstvene razmere in vojaštvo) obravnavajo tako imenovane delegacije, ktere (po 60 poslancev) ogerski in avstrijski državni zbor izmed sebe izbereta. Shajate se sedaj na Dunaji, sedaj v Pešti.

Zastopi posameznih dežel se imenujejo deželni zbori, tak deželni zbor je tudi v Hervaško-slavonski kraljevini, Ogerska in Erdeljska pa nimate deželnih zborov. Deželni zbori zastopajo zlasti deželne koristi ter sklepajo dotične postave. Upravno in izvrševalno oblast v obče deželnih zadevah izročajo deželni zbori izmed sebe izbranemu deželnemu odboru, kteremu načelnik je vselej predsednik deželnega zbora. Ta predsednik se zove v velikih deželah deželni maršal, v majhnih pa deželni glavar. Imenuje ga cesar sam izmed po skupinah izvoljenih deželnih poslancev.

Z rečenimi zastopi deli cesar postavodavno oblast; izvrševalna pa je jemu samemu pridržana.

Za upravo vsej državi skupnih zadev so ministri

unanjih zadev in cesarske hiše, državnega denarstva in pa državnega vojaštva. Odgovorni so za vse svoje početje državni delegaciji.

Vsaka državna polovica ima za se posebne ministre, ki so dotičnima državnima zboroma odgovorni. Ti ministri so: minister notranjih zadev, pravosodja, bogočastja in šolstva, denarstva, kupčijstva, poljedelstva in deželne brambe.

Politično upravo oskerbujejo v deželah tostran Litave namestniji (z namestniki na čelu) ali pa deželne vlade (z deželnimi predsedniki na čelu). Tem podložni so okrajni glavarji in občinske gosposke samostalnih mest. Dežele ogerske krone so razdeljene v županije in okrajine, katerim na čelu stojé veliki župani in veliki kapitani.

Posamezne dežele.

Nadvojvodstvo Avstrijsko pod Anizo ali Dolenja Avstralija.

198 □ miriametrov; nad 2 milijona ljudij, ki so zunaj glavnega mesta skoro vsi katoličani in Nemci. Meje deželne in gotost ljudstva?

Te dežele je $\frac{3}{4}$ hribovite, $\frac{1}{4}$ pa ravne. Od Donave na jugu stojé apneniške Alpe z Oetscherom, Raxalpo in Snežnikom (2076 m.); Dunajski gozd s Kahlenbergom (540 m.). — Na jugovzhodni strani so pa prvotne Alpe (Wechsel 1738 m.). — Na levi strani Donave so razprostrte Hercinske gore. — Največa ravan je Dunajsko polje, kteremu ob Moravi pravijo Moravsko, proti Novemu mestu pa Novomeško kamenito polje.

Glavna reka je Donava z mejno plovno Anizo, Erlavo in Litavo na desni, s plovno Moravo z Dijo na levi.

Mesta: Dunaj, glavno in stolno mesto vsega cesarstva, šteje nad en milijon ljudij. Razen velečastnih cerkev ima mnogo lepih starih in novih poslopij, več železničnih kolodvorov, imenitnih zbirk in knjižnic. Tudi je središče uradnij, raznih znanstvenih in šolskih, obertnijskih in kupčijskih naprav in zavodov. (5 gimnazij, 11 realk in 4 realne gimnazije). V okolici so lepi cesarski gradovi: Schönbrun, Laksenburg in Hezendorf.

Dunajsko novo mesto (19000 lj.) z raznimi šolami in fabrikami. Pottendorf z največo bombažovo predilnico na Avstrijskem (čez 1300 delavcev). Sv. Ipolit (St. Pölten, 9000 lj.), sedež škofa. Korneuburg in Krems, obrtni mesti na Donavi.

Zemlja je skoro vsa plodna, z lesom zarasena ali pa dobro obdelana. Rodi mnogo žita, veliko prediva in konoplje in čez 1100000 hektolitrov dobrega vina. — Po zahodnih goratih straneh redé tudi mnogo lepe živine in bučel. — Ima tudi veliko premoga (140000 tovorov), precej železa, olovnika ali grafita, mavca ali gipsa, goluna. Veliko obrtnijstvo in kaj razvito rokodelstvo (predilnice, papirnice, pivovarne, fabrike za železnino in drugo kovinsko blago, usnjarnice) izdeluje razno blago, ki je prodajajo po vsem cesarstvu pa tudi na tuje. Dobro urejenih narodnih šol je okoli 1300 po deželah, dalje je 11 gimnazij, 11 realnih gimnazij, 14 realk, vseučilišče, tehnika, veliko učilišče za kmetijstvo in razna posebna učilišča.

Nadvojvodstvo Avstrijsko nad Anižo ali Gorenja Avstrija.

(120 □miriametrov; 740000 ljudij, ki so skoro vsi katoličani in Nemci. Meje deželne in gostost ljudstva?)

Ta dežela je skoro vsa gorata. Večo južno polovico jej pokrivajo severne apneniške Alpe in jih razrastki. Jih najimenitniša obgorja so: Dachstein ob viru Travne (3000 m.), Veliki Priel (2510 m.) in Pyrgas (2240 m.). — Na manjši severni polovici pobočja in razrastki Českega lesa držé do Donave. — Ob Travnju je dolina razširjena v Welško mahovje, ki pa je sedaj po večem lepo obdelano.

Glavna reka v dobro močeni deželi je Donava; desni je dotoci so: mejna Ina s Salico; dereča Travnja, ki teče skozi več prelepih jezer; je vrhovina se zove Salzkammergut, ki se prelepo vidi s Schafberga (1780 m.); Aniža s Štiro na jugovzhodni strani dežele. Jezera: Halstatsko, Gmundsko, Atersko, Mondsko in Volbenško jezero.

Mesta: Linc na Donavi, glavno mesto z 32000 lj., ima gimnazijo in realko in več drugih šol, cvetočo obrtnijo (volnino, usnje, ladije) in kupčijo. Freistadt z višo realno gimnazijo. Ried (4500 lj.) z gimnazijo in kupčijo z žitom. Hallstadt, Ischl in Ebensee s solovarnicami. Gmunden, glavno založišče kuhinjske soli. Steier (14000 lj.) na sotočji Štire in Aniže ima poseb-

no slovečo železno in jekleno obrtnijo; Kirchendorf izdeluje posebno srpe in kose.

Neprodne zemlje je okoli 9□ miriam., drugo pa krijejo gozdovi ali pa je tako izvrstno obdelana, da rodi na ostajanje žita. Iz obilnega sadja (jabelka in hruške) delajo jabelkovec, ki jim nadomestuje vino. — Ker ima poleg mastnih pašenj med vsemi avstrijskimi deželami primeroma največ travnikov, dospela je je živinoreja na zelo visoko stopinjo; sosebno se odlikuje z veliko govejo živino. — Iz zemlje pa dobivajo mnogo premoga in kamecene in varjene soli. — V velikih fabrikah, še bolj pa v neštevilnih rokodelnicah se izdeluje posebno razna železnina in jeklenina; ker nimajo domače železne rude, dovažajo surovo železo zlasti iz gorenjega Štajerskega po Anizi. Tudi druga obrtnost zelo cvete (prejnice in tkalnice, pivovarne, strojnice, papirnice). Kupčija je jako živahna. — V deželi je okoli 500 ljudskih šol, postavno uravnanih in dobro obiskovanih; dalje so 4 gimnazije in dve realki (v Linci in Steieru.

Vojvodstvo Salcburško.

72□ miriam.; 152000 ljudij, ki so skoro vsi katoličani in in Nemci. Meje deželne in gostost ljudstva?

Vsa ta dežela je gorata, le na severozahodu je Sališka dolina razširjena v visoko planjavo. Na jugu proti tirolski, koroški in štajerski meji stojé prvotne Alpe — Visoke Ture. Njih vrhovi so: Rt treh gospodov (Dreiherrnspitze, 3505 m.), Sulcbaški Venediger (3674 m.), najviši vrh v deželi, Hochnarr in Ankogel (3253 m.). Bolj na severi stojé Salcburške apneniške Alpe s Kamenitim morjem (Snežnik 2940 m.). Nahaja se dosta sotesk in prelazov (Klamm, Lueg, Mandling i. t. d.)

Največa reka je Salica, ki si gorenjo dolino rada zasipuje in močviri. Vanjo se izliva več potokov, med kterimi na desni Krimmlerache dela naj bolj visoki veličanski slap v cesartvu. Aniza in Mura imate v tej deželi svoje povirje.

Mesta: Salcburg, glavno mesto na Salici (20000 lj.), slov po lepi legi in raznih spomenikih zidarske umetnosti (cerkve, palače i. t. d.). Ima višo bogoslovsko šolo, gimnazijo in realko, precej živahno kupčijo. Hallein (4000 lj.) s solinami in slano kopeljo Hof-Gastein in Wildbad-Gastein z imenitnimi toplicami.

Plodne zemlje je sicer precej, ker pa je zaradi visokih, s snegom in ledniki pokritih gorá podnebje neugodno in hladno, pridelajo žita z velikim trudom le malo, tako malo, da ga morajo več ko polovico vvažati. Veliko pa imajo lepih gozdov. — Obširne so zelene planine in lepe senožeti, ki so živinorejo in mlekarijo povzdignile na prav visoko stopinjo; v tej se Salcburško lahko meri z vsako deželo celega cesarstva. Pincgavska in pongavska goveda in pincganski težki vprežni konji slovó po vsej Avstriji. — Izmed kopanin dobivajo največ soli, precej železa, nikelja, hobreža ali kobalta in arzenika ali mišnice. Bogata pa je dežela mramora in mavca. — Obrtnost se sedaj nekoliko oživlja, pa vendar sedaj še za ondešnje zelo redko prebivalstvo ne nareja dosta potrebnega blaga. — Najimenitniše tržišče je Salcburg. — Razen oaih pri glavnem mestu omenjenih učilišč je okoli 150 ljudskih šol po deželi.

Vojvodstvo Štajersko.

224□ miriam.; 1145000 ljudij, ki so skoro vsi katoličani, po rodu in jeziku je 61 % Nemcev, 39 % pa Slovencev. Meje deželne in gostost ljudstva?

Lepa Štajerska se vrsti med planinske dežele; ima pa vendar mimo goratih krajev več prijetnih in dobro obdelanih ravnin. Severne in zahodne kraje pokrivajo visoke Alpe, na južnih in vzhodnih straneh se pa nizke gore in prijetna berda vrsté z rodovitnimi dolinami in majhnimi ravninami. Na obeh straneh Mure so razrasene prvotne Alpe in sicer na severni strani Nizke Ture (Hochgolling 2860 m.; Severnik ali Semering v Železorudniških Alpah), na južni so pa Dravsko-murske Alpe, ki se na vzhodu razhajajo v razne odrasleke; med temi jugovzhodni odraslek drži k Dravi ter za Mariborom po lepih Slovenskih goricah prehaja v ravnino. Na levi strani Aniže so severne apneniške Alpe (Hochschwab 2268 m.). Južne apneniške Alpe se začenjajo s Sučavskimi gorami med Savo in Savino (Ostrica 2347 m.) ter se od Savine dalje proti vzhodu brdijo pod imenom Maceljske gore v Hervatijo. Med gorenjo Savino in Dravo stoji po večem še prvotvorno Pohorje z Veliko kapo (1539 m.). Najimenitniše ravnine so: veliko Ptujsko, rodovitno Lipniško in lepo Graško polje.

Reka najdaljša na Štajerskem in za obrtnijo in občenje najimennitniša je Mura, ktera se zunaj dežele izliva v plovno Dravo. Ta velika voda dere iz Koroškega od zahoda proti vzhodu prek južnega Štajerskega (12 miriam.). Ob kranjsko-štajerski meji teče plovna Sava in z desne sprejemlje Savino. Tudi gorenji tek Aniže s Salico je na Štajerskem; Travna in Raba pa le izvirate v tej deželi. Štajerska ima tudi mnogo rudnic, med katerimi je več imennitnih kislih voda (Rogatska slatina). — Podnebje je v različnih krajih dežele različno, kakor je svet viši ali niži. V gorenjem Štajerji je ostro in hladno, ob dolnji Muri, ob Dravi in Savi pa mehko in toplo; zato se tudi rastlinje različnih predelov med seboj tako zelo loči.

Deželni zbor štajerski zboruje v Gradci in šteje 63 poslancev. V državni zbor pošlje dežela 23 zastopnikov, izmed katerih volijo 2 v državno delegacijo. Najviša upravna gosposka v deželi je c. kr. namestnija v Gradci, ktereje je 19 okrajnih glavarstev podrejenih.

Mesta: Gradec ob Muri, glavno mesto z 91000 lj., ima vseučilišče, tehniko, 2 gimnaziji in realki in mnogo drugih šol. Obrtnost in trgostvo mu lepo cvetete (usnje in usnjina, papir, železnina i. t. d.). Fürstenfeld s tobakarnico; Gleichenberg in Tobelbad z zdravilno vodo, ktero obiskujejo bolniki od blizo in daleč. Bruck na Muri (3000 lj.) z živahno kupčijo z železom in železnino. Ljubno (5300 lj.) ima rudarsko šolo in realno gimnazijo, razvito obrtnijo (železnina) in veliko kupčijo. Mariazell s fužinami in imennitno božjo potjo. Judenburg ob Muri, nekdanje veliko tržišče. Aussee s kameneno in varjeno soljo.

Maribor (14000 lj.) ob Dravi, sedež škofa lavantinskega, ima gimnazijo, realko, učiteljsko izobraževališče, vinorejsko šolo, precej obrtnije (strojnice in rozoljarnice) in živahno kupčijo z domačimi in tujimi pridelki in izdelki. Pekre, Radgona in Ljutomer pridelujejo kaj dobro vino. Ptuj (rimski Petovium, 3400 lj.) ima realno gimnazijo, veliko vinorejo in živahno kupčijo na Hrvaško in Ogersko. Rimske in staroslovenske ostaline. Laško in Doberna imate sloveče toplice, Rogatec (700 lj.) pa slatino ali kisló vodo, ktere se na leto razpošlje okoli 400000 steklenic. Celje na Savini (4300 lj.) ima gimnazijo in meščansko šolo. Rimska Celeja. V Hrastniku in Terbovljah dobivajo premog. Brežice na Savi in njih okolica imajo mnogo dobrega vina.

Nerodovitnega sveta ni ravno veliko v tej deželi, vendar pa je primeroma le malo rodovitne zemlje pripravne za poljedel-

stvo, ker ima zaradi različne nadmorske lege prav različno po večem hladno podnebje, po katerem se ravna rastlinje in vsaktero obdelovanje polja. Gledé na te razlike delimo deželo v gorenje in dolenje Štajersko.

Po dolenjem Štajerskem se gosto naseljeni prebivalci močno pečajo s poljedelstvom. Pridno in semtertje tudi umno obdelana zemlja jim daje obilo raznega žita (rži, pšenice, ovs, turšice in ajde), vendar pa ne toliko, da bi se ž njim tudi nerodovita gorenja Štirija preživela. Skoro povsodi marljivo sadé lepo sadno drevje in od leta do leta bolj izbrano vinsko tertó (vsi vinogradi merijo okoli 4□ miriam.). Najboljša vina so ljutomerska, radgonska in pekerska. Iz sadja naredé na leto okoli 17000 hektolitrov jabelkovca, veliko ga pa surovega prodajo na tuje. Pridelujejo tudi veliko prediva in okoli Radgone dokaj konoplje, okoli Gradca Nemškega in Vojšberga pa ščetice. — Živinoreja je precej znamenita. Dobro znaue daleč po svetu je dolenje-štajerska perutnina, ktere posebno veliko rede (štajerski kopuni). — Kopanin razen rujavega in nekaj črnega premoga le malo dobivajo; najbogatejši premogovniki so v Vojšbergu, Köflachu, v Ivnici, Hrastniku in Trebovljah — Obrtniki so po večem rokodelci, ki raznega blaga le za domačo potrebo narejajo. Razen mnogih steklarnic v Pohorji, Golovci in Posavji so večé fabrike skoro le v Gradci in jegovi okolici, ki izdelujejo železino (mašine, železnocestne šine i. t. d.), kemijsko blago, cikoriyo, čokolado, tkanino in pletenino, papir in dokaj usnja in uznjine.

Gorenje Štajersko ima na 96□ miriam. komaj 8□ miriam. oralne zemlje, 22□ miriam. travnikov in zelenih planin; več ko polovica pa je z gozdi zarasena. Gledé na te neugodne razmere in na neprijetno, mrzlotno podnebje ni čuda, da ta gorata pokrajina ne rodi še toliko žita, da bi se v obče zeló redko naseljeni prebivalci (2100 na □ miriam.) ž njim preredili. — Živine pa po obilnih travnikih in dobrih pašnikih zadosti redé; zlasti goveja živina iz Muriškega dola je ravno tako dobro znana kakor težki konji iz Anizke doline. — Izmed kopanin so najbolj znamenite: železo, sol, premog in šota. Železa ima med vsemi avstrijskimi deželami gorenja Štirija največ in to, kakor tudi nje jeklo, slovi uže od nekdanj daleč po svetu (ferrum noricum). — S podelovanjem železa se gorenji Štajerci najbolj pečajo.

V velikih plavžih in fužinah naredé dosta surovega jekla, premnogo tudi izverstno žganega in besemerskega. Dotične naprave se lahko merijo z najizvrstnišimi tujih obrtnijskih držav. Po vseh murskih dolih skoro doli do Gradca izdelujejo železino in jeklenino in raznovrstne svoje izdelke (srpe, kose, drat, žeblje, kmetijsko in rokodelsko orodje, hišno in kuhinjsko orodje in posodje i. t. d.) izvažajo v vse avstrijske dežele in tudi v tuje države n. pr. na Nemško, Francozko, Italijansko, Rusko in Turško.

Kupčija bogate štajerske dežele se od leta do leta bolj razvija na vse strani sveta. Pospešujejo jo železnice, ki sedaj na vse strani deželo prepegajo (105 mirm.), plovne reke, dobre ceste, mnogi kupčijski zavodi in 2 kupčijski zbornici (v Gradci in Ljubnem). Uvaža se razno prekomorsko blago pa nekaj žita in obrtnijskih izdelkov, izvaža pa vino in sadje, les, železo in jeklo in razni izdelki domače obrtnije.

Za duševno izobraženost skrbé precej goste in še dosta dobro uravnane ljudske šole po deželi (okoli 720), v ktere vendar mladina sedaj manj redoma zahaja nego prejšnja leta. Više gimnazije so v Gradci (2), Maribori in Celji, niži realni gimnaziji pa v Ptuji in Ljubnem. Gradec in Maribor imata po eno učiteljsiše. V Gradci ste 2 realki, v Mariboru in Ljubnem po ena. Veliki šoli in druga posebna učilišča so bila že pri mestih omenjena.

Vojvodstvo Koroško.

104□ miriametre; 345000 ljudij, ki so skoro vsi katoličani (razen 18000 protestantov), po rodu je skoro $\frac{2}{3}$ Nemcev, pa 130000 Slovencev. Meje deželne in gostost ljudstva?

Koroška dežela je po večem gorata in ima kaj dolge doline (dravsko, belsko, jezersko, krško, labodsko in zilsko), ki so skoro sredi dežele v precej veliko Celovško ravnino razširjene. Dravi na levo so vse gore prvotvorne Alpe; imenujejo se od tirolske meje do prelaza Kačberga (1604 m.) in Jezerniške doline (Liesertal) skup Visoke Ture ter se po glavnih vrhovih ločijo v več obgorij. Najviši vršaci: Veliki zvonar ali Grossglockner 3400 m., najviši hrib v našem cesarstvu (s prelepim lednikom, Pasterca imenovanim). Hochnarr, Ankogel i. d. Dalje proti vzhodu so ob deželni meji zelo razrasene Mursko-dravske Alpe ali Krške in Labódske planine z mnogimi prelazi. Najbolj znana odrasleka teh gora sta Svinjska planina (Sausalpe, 2073 m.) in Golovec (Koralpe 2137 m.). — Takraj Drave so po apneniške Alpe Karnske ali Goratanske, ki so po sedlu Pontabelskem (787 m.) in globoki preseki potoka Zilice ločene v Zahodne in Vzhodne Karnske Alpe. Zahodne mejijo deželo proti Benečiji (Višja gora 2663 m. in sv. Višarje 1721 m.) ter imajo precej visoko vzporedno rastliko med Zilo in Dravo—Zilske Alpe.

Te deloma še prvotne gore se blizo Beljaka končujejo z Dobračem, s kterega ima potnik prekrasni razgled čez planinski svet (2154 m.); Lesovški vrh pa je jih najviši vršac (2780 m.). Vzhodne Karnske Alpe ali Karavanke držé ob meji kranjski proti vzhodu do Štajerskega ter so podobne velikanski steni, ktere koroško pobočje je zelo strmo, tudi ima v deželi le kratke opore (Obir 2131 m.). Tih najimenitniši prelazi so: Pontablo ali Žabniški predel, Predel med Rabeljnom in Koritnico-Sočo (1165 m.), Rateško razvodje (860 m.) med Belo pečjo in Dolinsko Savo, Podkoren 1044 m. med Zilo in Dolinsko Savo, Ljubelj 1355 m. med Borovljem in Tržičem in Jezerski vrh (1205 m.) med Kapelsko Belo in Kokro.

Poglavitna reka Koroške dežele je Drava, ki prihaja vanjo malo nad Gorenjim Drauburgom in jo po dobro 16 miriam. dolgemu teku zapušča na vzhodni strani malo pod Dolenjim Drauburgom. Primerno jej je ime Drava, kajti deroča voda pada poprek za 1·2 metra vsak kilometer, tako da po njej le plaviti zamorejo. Znamenitni je dotoci na levem bregu so: Gorenja Bela, Jezernica, Krka z Glano in Labodnica, na desnem pa Zila z Zilico, Kapelska Bela in Meža.— Najimenitniša jezera so: Belo, Milstatsko, Osojansko in Vrbsko ali Celovško jezero.— Koroško se kot visokogorata dežela šteje med najhladnejše pokrajine avstrijske, zlasti po gorenjem Koroškem je podnebje zelo mrzlotno in rastlinju ne posebno ugodno; dosta toplejše je dolenje Koroško, najmehkejše podnebje pa ima na jug odprta, drugodi pa dobro zagrajena Labodska dolina.

Deželni zbor koroški ima 37 članov ter se shaja v Celovci. V državni zbor pošlje dežela 9 zastopnikov, izmed kterih volijo 1 v državno delegacijo. Najviša upravna gosposka v deželi je deželna vlada v Celovci, kterej je podrejenih 7 okrajnih glavarstev.

Mesta: Celovec na Glani, glavno deželno mesto, ima 16000 ljudij, višo gimnazijo in realko in nekaj drugih učilnic. Družba sv. Mohorja, ki z velikanskim napredkom dela na slovstvenem polji za izobraževanje slovenskega naroda. Stanovska hiša, kterih sobane so olepšane z grbovi koroških stanovskih rodovin. Zgodovinski in deželni muzej, razvito obrtnijstvo in trgovstvo. V okolici

je Gospo-svetsko polje (Flavium solvensis) z ostanki starorimskega mesta in vojvodskim stolom t. j. kamenitim sedežem s staroslovenskim napisom, na katerem je svoje dni koroški vojvoda, sprejemši prisego zvestobe v Krnskem gradu, navadno delil fevde. V Kloštru ali Viktringu je glasovita suknarija.— Beljak (4700 lj.), staro mesto na Dravi ima višo realno gimnazijo, znamenito obrtništvo (svinčena beloba, minij ali svinčena rusovina, vlivanje krogelj in svinčenega zrnja) in veliko kupčijo (uže v slednjem veku je bilo sloveče skladišče blaga za italijansko in nemškoslóvansko kupčijo). V gotiški cerkvi so nadgrobní spomeniki koroških plemenitih rodovín. Plajberg ima 4000 lj. in največi svinčeni rudnik v Avstriji. Prevalj, Lipica, Lólink, Freudenberg in Puchscheiden imajo velikanske izdelovalnice za železo. St. Vid (3000 lj.) z veliko zalogo koroškega železa. Vošperg (1600 lj.) s slovečo fabriko za svinčeno belobo in St. Pavel z benediktínsko opatijo od leta 1100 in nižo gimnazijo. Velkovec (1600 lj.) z žívijskimi in žitnimi sejmi, Hüttenberg z naj bogatejšimi železniki v deželi. Breze (3800 lj.) in Krka z lepimi cerkvami. Gorenji Beljani (5700 lj.), največi kraj v Gorenjebelski dolini. V tej dolini stoji na višini čez 1360 m. tudi Sv. Križnana božja pot in postaja tistim, ki hodijo na Veliki zvonar. Feldkirchen (5300 lj.); Špital in Trebiž s fužinami. V Borovljah izdelujejo razno jeklenino in puške.

Ker ima Koroška od 80% miriam. plodne zemlje komaj 13% oralnega polja, ne prideluje žita za svojo potrebo, zlasti ker pri hladnem podnebji žito ne rodi bogato. Ima pa dežela veliko lepega prediva; vina v velikem níkjer ne pridelujejo. Nad polovico plodne zemlje je z gozdi zarasene, ki daje tudi za tujo kupčijo mnogo lepega lesa.— Po dolinah in pobočjih so razprostrti lepi travniki in zelene planine, ki živinorejo zeló pospešujejo. Odlikuje se posebno goveja živina.— Največ ljudij pa preživi rudarija in kovinska obrtnija. Sedaj dobé čez 51000 tovorov surovega železa, največ pri Brezah in St. Lenartu, Hüttenbergu, Lipici in Prevalji. Koroško ima največ svinca v Avstriji (5300 tovorov), zlasti pri Plajpergu, veliko ima tudi rujavega premoga, nekaj kositra, kotlovine in srebra.— Obrtnija največ izdeluje kovine, železo in svinec. V Prevalji, kjer je največ fužín, so najprej v Avstriji narejali železnocestne šine; za tem krajem se vrsté Lipica, Franica, Puchscheiden i. d. Po celej Evropi znane so velike fabrike za svinčeno belobo v Celovci in Vošpergu. Vseh fabrik in večih rokodelnic je okoli 260 v deželi.— Kupčija je jako živahna, pospešujejo jo železnice, vode in razne ceste. Izvažá surovo železo, jeklo in svinec in razne kovinske izdelke; vvažá pa prekomorsko blago, vino, žito in drugi živčž, razne obrtnijske izdelke.— Razen srednjih šól, pri mestih omenjenih, je kacih 350

ljudskih šol po deželi: te so pa po slovenskih straneh na jako nenaravni podlagi osnovane.

Vojvodstvo Kranjsko.

100 □miriametrov; 470000 ljudij, ki so skoro vsi katoličani in Slovenci razen kakih 20000 Nemcev (Kočevarjev in nekaj rodovin v glavnem mestu). Meje deželne in gostost ljudstva?

Kranjska je po večem gorata dežela, nekaj alpska, nekaj pa kraška. Na severi in severozahodu so razprostrte apneniške Alpe, in sicer med Dolinsko Savo, Ljubljano in Sočo Julske ali Bohinjske Alpe z obgorji Mangarta (2675 m.) in Triglava (2865 m. Črna prst 1842 m.). Triglavsko sogorje je obdano krog in krog z globokimi debri in ima v lok zavit strm greben, iznad kterega kvišku molé goli skalni vrhovi. Pred tem grebenom je na vzhodni strani prostrta gozdnata planota (Jelovca 1400 m. in Pokluka), ki se po odstavkih znižuje ter se v Gorenjski ravnini z nizkimi hribci končava. Dalje na jugu segajo triglavski odrasleki in niža predgorja z Blegašem (1563 m.), Mladim in Starim Vrhom (1368 in 1193 m.) in Osovnikom (852 m.) tu do Ljubljanskega mahovja, tam pa do Idrice in ceste, ki iz Vrhnike pelje v Idrijo. Onkraj tega precej globokega razora se začinja Kraševina, na katero uže takraj marsikaj (Pokluka, Jelovca) opominja.

Na koroški meji in nekaj še na štajerski stojé ostrorobati Snežniki ali Grintovci (Karavanke): Stol 2233 m., Begunšica 2050 m., Storžec 2128 m., Grintovec 2556 m., Skutka ali Rinka skoro enake visokosti, Ostrica 2347 m. Dalje doli ob Savi, med skalovjem kaj globoko tekoči, so pa gore zeló znižane. Imenitni prelazi: Rateško razvodje, Koren, Ljubelj, Jezerski vrh, Volovljek 1058 m., Črnivec in Kačji verh (915 m.). Še niže so pa alpske gore na desno od Save: Jančeje 794 m., Kum, dolenski velikan 1217 m., Ajdovščina 492 m., Ljubljanski Golovec 490 m.; prek ceste, držeče iz Ljubljane čez Višnjo goro v Novo mesto, polagoma prehajajo v dolenski Kras.

Ostale južne in zahodne strani Kranjskega pokriva Kras, ki se zaradi podzemeljskega razvodja natanko ne loči od hrvaškega in primorskega. Kranjski Kras je nekoliko obrasen (Hrušica i. d.), a kmalu bode tudi todi kazal gola rebra, če bodo dotični prebivalci tako nemarno z gozdovi ravnali. Loči se v več gorskih ploščin (Hrušica 1262 m., Nanos 1299 m., Pivka z Javornikom 1266 m.), sklenenih proti jugozahodu z visokim robom, kterega konec v Kranjski deželi je Snežnik 1796 m. Bolj vzhodna stran kranjskega Krasa obsega tudi mnogo ploščin, po večem še dobro zarasenih, iznad kterih se več posameznih višin vzdiguje do 950 metrov nad morjem. Najviša vrha sta Krim 1106 m. in Rog 1099 metrov. — Gorjanci (Uskoško pogorje) so najbolj stranski oddelek doljske Kraševine. Cerkvica sv. Jederti stoji 1184 m. nad morjem. Lastnije kraškega sveta?

Sredi teh kranjskih gor se širi ravan, podkovi podobna in tako velika, da se med Alpami nikjer tolika ne nahaja (6□ miriam. velika in 280 do 380 m. visoka). Iznad nje so vzdignene obrasene kopice, nektre na samem, nektre pa zvrstene in med seboj sklenene. Ti holmci in griči delé Kranjsko kotlino v več manjših oddelkov. Tako loči Šmarna gora 658 m., Vrašica 538 m., Primski vrh ravan v Gorenjsko ali Krajnsko, gredem podobno, pa v Kamniško in Ljubljansko. To pa zopet ločita Ljubljanski grad (363 m.) in Šiškarški hrib v Ljubljansko polje in Ljubljansko mahovje. To je okoli 220□ kilometrov veliko in na njem stoji 9 majhnih goric kot 9 apneniških otokov.

Kranjsko spada po večem v savsko porečje, le zahodno podolje visokega Krasa visi po Idrici, Ipavi in Reki k Jadranskemu morju. Glavna reka v deželi je Sava, ki se pri Radolici steka iz Dolinske in Bohinske Save (Savice) in na svoji 20 miriametrov dolgi poti po deželi in ob meji v sebe sprejmlje skoro vse vode. Je dotoci so na desni: Sovra (iz Sevšice in Poljanščice nastajoča), Ljubljanska in Krka; Kolpa le meji deželo proti Hrvaškemu; na levi pa: Teržiška Bistrica, Kokra in Kamniška Bistrica.

Najimenitniši med savskimi dotoki je Ljubljana. Ta izvira daleč na Notranjskem z imenom Pivka; čez 20 kilometrov teka se izgublja v Postojnsko jamo (2800 m. dolgo) ter se tu z več potoki pomnoži. Na to se zopet na dan pokaže in teče nekaj časa z imenom Unca skozi Planinsko dolino, potem pa drugikrat ponikne v razvotljeni Kraševini in še le za Verhniko-kot globoka plovna Ljubljana izpod zemlje privre.— Idrica in Ipava, Ljubljanci nekoliko podobna, se pa na Goriškem iztekate v Sočo. Deloma podzemeljska voda je tudi notranjska Bistrica ali Reka, ki se po dolgem skritem teku na Primorskem z imenom Timav izliva naravnost v Jadransko morje.

V Savskem povirji so 3 lepa gorska jezera, namreč Korensko, Bohinjsko (45 hektarov veliko) in Blejsko (32 hekt.).— Cirkniško jezero je najimenitniše izmed presihajočih jezer na svetu, vendar se prav redkoma (tako po leti 1871) posuši do celega.

Kranjsko ima v različnih 3 predelih tudi različno podnebje. Gorenjsko ima hladno planinsko podnebje, kjer časi po visokih vrhovih celó meseca julija ali avgusta sneg pada. Dolenjsko ima ob Krki in semtertje tudi ob Kolpi toplo vreme, drugodi pa je neprijetno in mrzlotno. Po Notranjskem je tudi precej gorško podnebje, le po zimi nastajajo hudi mrazi, posebno kedar brije viharna burja.

Deželni zbor kranjski šteje 37 članov; ti so: knezoškof ljubljanski, 10 poslancev velikega posestva, 8 iz mest in tergov, 2 iz kupčijske in obrtnijske zbornice v Ljubljani in 16 iz kmetskih občin. V državni zbor pošlje dežela 10 zastopnikov, izmed katerih izvolijo 1 v državno delegacijo. Najviša upravna gosposka v deželi je deželna vlada v Ljubljani, kateri je 11 okrajnih glavarstev podrejenih.

Mesta: Ljubljana na Ljubljanci, glavno mesto s 24000 lj., ima višjo gimnazijo in realno in več drugih naučnih naprav. Slovenska matica za povzdigo slov. slovstva, knjižnica, deželni muzej i.t.d. Velikih fabrik razen predivnice za bombaž, pivovarne, nove tobakarnice in fabrike za prižigalice nima, rokodelstvo in trgovstvo jej pa lepo cvete. Druga mesta so na Gorenjskem: Kranj (2300 lj.) ima nižo realno gimnazijo in živahno kupčijo z domačimi pridelki pa precej obrtnosti. Loka, navadno Škofja Loka imenovana (ker je bila nekdanje posestvo briženskih škofov) ima 2400

ljudij ter se peča posebno s platnarijo. Tržič (2000 lj.) pod Ljubeljem, izdeluje dosta usnja in železnine. Radolica (700 lj.) z rokodelstvom; Kamnik (2200 lj.). Za obrtnijo imenitni kraji so še: Bistrica, Sava, Javornik, Železniki, Kropa in Kamnagorica, Bitno in Stražišče,

Na Dolenjskem: Novo mesto (Rudolfovo) na Krki ima 2000 lj. in višo realno gimnazijo; trgovina z domačimi pridelki in izdelki. Kostanjevica (900 lj.) z imenitno božjo potjo k materi božji. Drugi znameniti kraji so še: Toplice z rudnico; Zagorje z rujavim premogom; Krško (1200 lj.) z vinsko kupčijo. Metlika na Kolpi z dobrim vinom; Kočevje (1000 lj.) sredi enako imenovanega okraja z zgoli nemškimi naselniki, ki hodijo po kupčiji daleč po svetu, ima nižo realno gimnazijo; Ribnica z razširjeno kupčijo doma narejene lesenine rešet, ret it.).

Na Notranjskem: Idrija (4800 lj.) s slovečim rudnikom živega srebra (okoli 350000 kilogr. na leto). Ipava (1800 lj.) sredi sprelepe doline ima pri toplem svojem podnebji slovečo sadje- in vinorejo. Postojna (1900 lj.) s slovečo jamo, katero bi primerili prostorni mreži votlin z veliko lepimi podobami iz kapnika. Cirknica (1500 lj.) pri znamenitem jezeru. Lože, kupčija z usnjem in živino.

Po različni podobi zemlje se dežela loči v Gorenjsko, Dolenjsko in Notranjsko. Gorenjsko obsega vse gorenje Posavje do Ljubljane; po nekoliko je gorata z dobrimi travniki, z lepimi gozdi in z železnimi rudniki, po nekoliko pa ravna z rodovitnim poljem, povsodi pa ima precej živahno kupčijo. — Dolenjsko ali jugovzhodna stran dežele (med Ljublanico, srednjo in gorenjo Kolpo) je razen Krške široke doline globoko razdrto predgorje in nizko brdje z njivami in vinogradi, na zahodni strani pa polagoma prehaja v nerodovitni Kras, ki pa je vendar še po večem dobro zarasen. — Notranjsko ali jugozahodna stran dežele obsega ves visoki Kras, dosedaj še po večem s hojevjem in listovci obrasen; ob strani se mu pa vleče prelepa Ipavska dolina, bogata sladkega vina in okusnega sadja.

Plodne zemlje ima Kranjska še nekaj čez 95 [] miriametrov, toda te je okoli 43% z gozdi zarasene, oralne zemlje je le okoli 15%, ostala pa pride na travnike in pašnike, vrtove in vinograde. Zato si dežela na svojih 14 [] miriametrih njivja žita ne prideluje za potrebo ter ga mora iz tujih dežel, zlasti iz Banata vvažati; semenske detelje, lanu in konoplje ima pa veliko celó za tujo kupčijo.

Sadja imajo skoro vsi kraji dosta, zlasti gorenjski, pa tudi veliko trdega in mehkega lesa, s katerim pa žalibog še ne znajo dosti skrbno gospodariti. Travnikov in pašnikov, — po nekterih krajih pač preveč vresnatih, — je veliko, živine pa primeroma še zmerom premalo. Zeló razkosane in premale kmetije najbolj zavi-

rajo, da se živinoreja ni povzdignila na višo stopinjo. Na visoki stopinji pa je bučelarstvo, ki deželi daje na ostajanje medu in voska. Tudi sviloreja se je po nekterih krajih s pridom začela. Slavna kmetijska družba v Ljubljani s svojimi podružnicami zaseja pri vsakteri priliki dobre nauke o kmetijskem gospodarstvu med narod, kateri jo pa še zmerom premalo poslušša. Ta družba sedaj leto za letom nakupava izvrstno plemeno živino na tujem ter jo razdeljuje med kmete, da bi domače pleme požlahtnila.

Kopaniškega blaga dajó največ v vrednosti Idrijski rudniki, v katerih dobivajo od leta do leta več živega srebra (sedaj okoli 350000 kgr.). Drugodi, zlasti na Gorenjskem, dobivajo dokaj železne rude, iz ktere naredé okoli 5100 tovorov surovega in litega železa, na Dolenjskem, sosebno v Zagorji pa več nego 150000 tovorov rujavega premoga. Potem dobé nekaj svinca v Knapovšah in Zagorji, bakra ali kotlovine, dosti cinka in nekaj drugih kovin.

Če je prav roko delnic precej po deželi, obrtnija je vendar le majhna, ker je velikih fabrik premalo. Največ raznovrstne obrtnije ima Gorenjsko; dela in podeljuje se posebno jeklo in železo v Bohinjskih Starih fužinah, na Bistrici, Javorniku in Savi, v Trziči, Železnikih, Kropi in Kamni gorici, v zadnjih 3 krajih narejajo po večem žeblje. Dvor pri Šuženbergu na Dolenjskem pa slovi zarad železnine, ki jo vliiva. V Kamniku in Idriji zeló pleťó čipke; v Kranji narejajo plahte in bukovo sukno, bližnji Stražiščanje pa sita iz žime; v Trziči dokaj usnja, v Poljanah nad Škofjo Loko in v Kamniku pa dokaj lima za tujo kupčijo; loški sodnjski okraj nareja veliko domačega platna za inostranske kraje ob Jadranskem morji, Ribničani in Kočevarji pa rete, rešeta in drugo lesenino kakor tudi Gorenjci razno leseno posodo, sode, škafe, čebre i. d. pa štirooglate podnice (parkete) za sobe. Velike fabrike so skoro le v Ljubljani in njeni okolici za pavolnik, sukno, pivoprižigalice, moko, papir, laneno olje, za barvilo zmleti ali žagani les, lesene žeblje za čevlje i. t. d.

Trgovina z domačimi pridelki in obrtnijskimi izdelki (medom, voskom, suhim sadjem, deteljo, zeljem, maslom, hrastovimi ježicami, hrastovim in smrekovim lubjem, platnom, lesom in lesenino, zeležnino in jeklenino i. t. d.) je precej živahna; pa bi — kakor ima dežela ugodno lego, morje blizo, močno vodovje, dve železnici (34 miriam.), precej dobrih cest pri zboljšani obrtniji in umnejšem gospodarstvu še bolj cvetela. Vvažajo žito iz Ogerskega in Banata, prekomorsko blago, surove kože i. t. d.

Razen 4 gimnazij (v Ljubljani, Rudolfovem, Kranji in Kočevji) in više realke pa učiteljišča v Ljubljani je komaj 330 ljudskih šol po deželi, dosta premalo za prebivalstvo, ktero pa še v te po večem slabo uravnane učilnice otroke le nerado pošilja.

Primorsko :

Poknežena grofija Goriška in Gradiška, mejna grofija Ister-
ska in samosvoje Tržaško mesto z obmestjem.

80□ miriametrov; 610.000 ljudi, ki so skoro vsi katoličani, le v Trstu je več drugovernikov, nekaj Židov pa tudi v Gorici in Gradišči; po rodu in jeziku je več ko $\frac{3}{5}$ vseh prebivalcev Slovanov (med temi 250.000 Slovencev, drugi so Serbohrvatje), ostali Primorci so Italijani — na Goriškem furlanskega podnarečja — in okoli $\frac{4}{10}$ Nemcev in drugonarodnikov.

Razen dolnjega Posočja in nekajih globokih dolinčin je Primorska povsodi hribovita ali vsaj visoka planota: na severnih straneh jo pokrivajo apneniške Alpe, drugodi pa Kras.

Med Rezijansko Belo in Sočo s Koritnico je Čanin s ko obgorje z Rombonom 2147 m., Čaninom 2275 m. in Matajurom 1596 m., ki se dalje proti jugu ob beneško-goriški meji znižuje v prelepa goriška Brda (266 m.). Zadnji južni konci se pred Karminom polagoma izgubé v globoko nižavo ob dolnji Soči. Takraj Predela in Soče ob kranjski meji se med Bačo in Sevšico do Podbrdskega slemenena vlečete visoki sogorji Mangerta in Triglava, s kratkimi odrasleki in gorinami pa kaj strmimi pobočji na goriški zemlji. Najvišji vrhovi so Mangart, Triglav, Krn 2245 m., Kanjavec, Vogel 1920 m. in Kuk 2170 m. Od Podbrda in Baške doline segajo do Idrice niža predgorja.

Na jugu globoko vdrte Idriške preseke se začenja Kras s Ternovskim gozdom. Ta sedaj še dobro obrasena planota, poprek okoli 850 m. visoka, je po Ipavski dolini in goriški kotlini skoro popolnem odločena od drugega Krasa. Najviši vrh Ternovskega gozda je Mrzavec 1406 m. Za Ipavsko dolino proti jugovzhodu pride Pravi (ali Nizki) Kras s Čičarijo. Ta enolična skalnata planota, 500—600 m. visoka, je po večem gola in rastlin kaj vboga; okamneli gobi podobna posrka v sebe vso močo ter nima na površji niti rek, niti studencev. Male nje doline so kodunjaste, še manjše globine pa kakor livi vdrte ponikve. Ne manjka mu tudi globokih brezden, v katerih posebno radi

divji golobje gnezdiijo. Le kupi kamenja ali pa skalnati vršaci in goli grebeni so semtertje iznad žalostne kraške planote vzdigneni: Trstelj 640 m., Šabnit 1010 m., Siga 1237 m. Temu Krasu zelo podobni Isterski položok se v 3 odstavkih s kraške višave znižuje k Jadranskemu morju, s prva precej strmo, dalje proti jugu pa zlagoma. Planik 1268 m. in Učka 1394 m. sta najviša vrhova na severnem odstavku, Celj 640 m. in Sisol 832 m. na srednjem, Peruzovac 467 m. pa na južnem.

Kvarnerski ali Isterski otoci so po legi in snovini le odtrgani četvrti odstavek kraške tvorine. Široki pa nizki Krk (Triskovac 541 m.) je odkrojen podaljšek kraške plošče, podolgovata otoka Čres (Sis 638 m. in Helm 483 m.) in Lošinj (Osoro 584 m.) pa po morskem rokavu odtrgan hrbet Učkega pogorja.

Velikih ravnin nima Primorsko, le ob dolnji Soči je mala nižava, ki obsega okoli 550 □ kilometrov. Zemlja nje je po večem plitva, ker pa je dobro močena, rada rase po njej turšica, vinska rozga in murva.

Voda se s Primorskega vsa izteka v Jadransko morje; ob tem ima dežela, zlasti polotoška Istra z dotičnimi otoki zelo razčlenjeno obrežje (36 luk.). Največa reka je Soča, ki na zahodnem pobočji Triglava izvira. Kaj somerno razvita teče po najdaljši poprečnici južnih apneniških Alp in se Zdobna imenovana izteka v Tržiški zaliv (Monfalcone). Nje struga je po ozki dolini po večem zelo globoko vsekana in ozka, le ob dolnjem teku prek goriške nižave je bolj široka in plitva. Na levi sprejmlje največa svoja dotoka: Idrico in Ipavo. Posebno zanimiva pa je kranjska Reka, ki se izgublja v jami Škocijanski in na Primorskem okoli 60 kilometrov daleč pod razvotljenim Krasom teče. Blizu Devina dere na podnožji Krasa iz 7 skalnatih lukenj (rimski pesnik Vergilij jih omenja devet — per ora novem) na dan ter se Timav imenuje; njegov tek je komaj 950 m. dolg, a vendar nosi od izliva do vira male morske ladije. Vsa Evropa nima druge jemu enake reke! — Suha Istra ima le nekaj malih potokov, n. pr. Dra-

gonjo in Buzetski potok ali Mirno na zahodni strani, Rašo pa na vzhodni.

Podnebje je po alpskem predelu in na kraški planoti še zmerom precej ostro, po leti navadno zelo suho in vroče, po zimi pa zlasti na Krasu zelo mrzlo, posebno kedar brije huda burja. Ob dolnji Soči, na morskem obrežji in po otocih kvarnerskih uže vlada mehko podnebje južne Evrope. Poletje je neprimerno dolgo in vroče, zima pa kratka in mehka, le da se v tem letnem času zaradi naglo vrstečih se vetrov — juga in burje —, temperatura hitro in močno preminja.

Samostojno mesto Tržaško s svojo okolico ima občinski zbor, ki ob dobi zborovanja deželni zborovi ima vse pravice ustavnih teh zastopništev. Šteje 56 zastopnikov, katerih je le 6 iz okolice, ki ima okoli 30.000 prebivalcev. V državni zbor pošljejo Tržačanje 4 zastopnike, izmed katerih volijo 1 v državno delegacijo. — Deželni zbor goriški zboruje v Gorici; šteje pa 22 članov, ti so: nadškof goriški, 6 poslancev velikega posestva (slovenskega in italijanskega), 5 iz mest in trgov, 2 iz kupčijske in obrtnijske zbornice v Gorici in 8 iz kmetijskih občin. V državni zbor pošlje Goriška 4 zastopnike, izmed katerih volijo 1 v državno delegacijo. — Isterski deželni zbor v Poreči šteje 33 članov; ti so: 3 škofje (tržaški, poreški in krški), 5 poslancev velikega posestva, 11 iz mest in trgov, 2 iz kupčijske in obrtnijske zbornice v Rovinji in 12 iz kmetijskih občin. V državni zbor pošlje Istra 4 zastopnike, izmed katerih volijo 1 v državno delegacijo. — Najvišja upravna gosposka v deželi je namestnija v Trstu, katere je 10 okrajnih glavarstev podrejenih.

Samostalno mesto Trst z okolico meri 94¹/₂ kilometrov ter ima 130.000 ljudi. Okoličani so vsi Slovenci, prebivalci v mestu so pa deloma Italijani, deloma pa Slovenci; potem je še nekaj Nemcev, Serbohrvatov, Grkov in drugonarodnikov. To glavno mesto Primorja ima velikansko parobrodarstveno družbo avstrijskega Lloyda, katerega parobrodi plavajo po Sredozemskem in Crnem morji in prek Sueškega prekopa po Indijskem oceanu do Bombaya. Poprek obišče na leto okoli 11.000 raznih ladij to za Dunajem največje tržišče v cesarstvu. Lepo novo mesto je somerno zidano ob pristanišči, ktero velikanski nasipi po večem zagrajajo. Staro mesto je neredno zidano ob gradskem pobočji in ima dobro utrjen grad pa prestaro stolno cerkev. V mestu so: 2 gimnaziji, 2 realki, mornarska in kupčijska akademija, razne kupčijske šole in mnogo ljudskih šol. V okolici je mnogo pristav in prelepih letovišč bogatih meščanov. Dalje od mesta stoji tik morja Miramar, prekrasni grad raj. nadvojvode Ferd. Maksimilijana. Na Krasu je v

kodunji med hrastjem prijetna Lipica s cesarsko žrebčarijo. Občina (1500 lj.), velika vas blizu kraškega roba, kjer se potniku iz severovzhoda prvokrat pokaže čarovni razgled čez 394 m. niže Jadransko morje.

Goriško meri 29.5□ miriametrov ter ima 210.000 ljudi; teh je 58.000 Furlanov, drugi so pa Slovenci.

Gorica (17000 lj.), kaj prijetno mesto s prelepo okolico blizu globoko vderte Soče, ima središčno bogoslovnico primorskih škofov, višo gimnazijo in realko, učiteljsišče (za učiteljice) in nekaj drugih šol. Cvetoča sadje—in vinoreja in živahna kupčija. V mestu je nekaj fabrik za prižigalice, sveče, svilo, bolj važne so pa tovarne v bližnjih Stražicah, zlasti pa velikanski mlin po najnovejši ameriški metodi napravljen, eden največjih mlinov v Avstriji. Blizo mesta stoji Kostanjevica s franciškanskim samostanom, v katerem je francoski kralj Karel X. pokopan. Gradišče (1600 lj.) ob Soči z ostro ječo za hudodelnike. Oglej, sedaj mala vasica z imenitno cerkvijo in zakopanimi razvalinami starega mesta, katero je hunski kralj Atila razrušil leta 452. Tržič (Monfalcone 3000 lj.) in Grad se pečata z morskim ribštvom. Kormin (4600 lj.) s svilorejo. Ajdovščina (800 lj.) z veliko prejnico in slovečo bojarnico. Sežana (1000 lj.), največa vas na goriškem Krasu ima imenitne sejme. Tolmin (1900 lj.), središče gorenje-soškega okrajnega glavarstva; do tega kraja rase terta, ki ondotni dolini daje obilo „cebedina“ za domačo potrebo. Bolec (1500 lj.) pred Predelom.

Istersko meri 49.4□ miriam. ter ima 270000 prebivalcev; teh je 56000 po raznih morskih mestih raztresenih Italijanov, drugi so pa Slovenci (ob severni strani) in Hrvatje; v Pulji je tudi precej Nemcev.

Glavno mesto je Pazin (3600 lj.) z višo gimnazijo; sedež okrajnega glavarja. Koper (Justinopolis 8000 lj.) z višo italijansko gimnazijo, učiteljsiščem (za učitelje) in ječo za hudodelnike; Piran (9500 lj.) z realko in živahno kupčijo; obe mesti imate velike morske soline. Motovan (1400 lj.) z lepim hrastovim gozdom, ki daje dosti lesa za avstrijsko vojno ladijevje. Rovinj (12000 lj.) ima kupčijo z maslikami, ribštvo na morji i. t. d. Poreč (3000 lj.), sedež zbora isterskega, ima baziliko in krščanske starine iz 6. stoletja. Pulj (11000 lj.), rimska Pietas Julia, ima največo luko za avstrijsko vojno ladijevje, starorimske ostaline (velikanski amfiteater, 115 m. dolg, 52 m. širok, s 144 okroglimi obloki v dveh vrstah, stoječih druga nad drugo; lično zidan in olepšan tempelj Rome in Avgusta s stebrovjem korintskim, nadgrobna vrata tribuna Sergija, tako imenovana Porta aurea i. d. Labin (Albona, 2200 lj.) ima blizo rujavi premog. Volovsko (500 lj.), sedež glavarstva.

Na otocih: Lošinj ima mesti Veliki Lošinj (2300 lj.)

z ladijedelnici in Mali Lošinj (6000 lj.), v tem je silo veliko ladijarjev in pa izvrstno globoko pristanišče, kamor dohaja dokaj ladij. Na Cresu je Cres (5000 lj.) naj večje mesto z ribarstvom, mornarstvom in kupčijo z oljem, vinom in južnim sadjem. Krk (2000 lj.), največje mesto na Krku, sedež škofa in živahna kupčija z domačimi pridelki.

Plodne zemlje ima Primorska primeroma veliko, namreč 75□ miriametrov, pa ta jej le malo rodi, ker Soška dolina in morski obkraj z rodovitnimi njivami so silo ozki, na Krasu pa je razven globokih kodunj skalnat in plitev svet, kteremu navadno tudi moče zeló primanjkuje. Zato se ne pridelava dovolj žita (vsega okoli 430000 hektolitrov — primeroma največ turšice — 43% — in pšenice 30% ajde in ječmena), ampak vvažati ga morajo iz tujih krajev, če se prav zmlatega zopet veliko izvažajo. Travnikov je le malo (100/0) in še ti so slabi, veliko pa pašnikov (400/0), zlasti po kraški planoti, ki so pa po večem le drobnici ugodni. Gozdom prištevajo sicer 20% plodne zemlje, a večina ima le pritlično drobno grmovje. Zato primanjkuje lesa skoro vsem stranem, posebno pa kraškim; le gorenje Gorisko sedaj še pokrivajo semtertje lepi gozdi, s kterimi pa prebivalci kaj nemarno ravnaajo. Posebno lepa sta cesarska gosda — Ternovsko hojevje nad Gorico in Motovunsko hrastje v Istri. Sadjereji je podnebje silno ugodno, pa žalibog nikjer se ž njo posebno ne pečajo razen nekterih krajev na Goriškem.

Poleg navadnega sadja imajo tudi smokve, mandeljne in dokaj lepega kostanja. Vina pridelujejo (na 2□ miriam.) v srečnih letih po ravnem in po brdih obilo, vendar je po večem tako slabo pripravljajo in tako malo umno ž njim ravnaajo, da se ne obdrži čez leto in dan; zato tudi ni za daljno kupčijo. V Istri (na obronkih morskega brega) in na Kvarnerskih otocih raste oljka, ki daje dobrega olja veliko čez domačo potrebo (12500000 kgr.).

Z rejo goveje živine se le po gorenjem Goriškem nekoliko bolj pečajo, povsodi, zlasti pa v Istri imajo veliko ovac, skoro le neplemenitih, oslov in mezgov; po Krasu imajo tudi dokaj pogozdovanju škodljivih koz. Malo se pečajo s svinorejo in bučlarstvom (zlasti v Soški dolini, Kobarid), bolj pa s svilorejo, ki se zmerom bolj razširja, le da jo po nekterih straneh huda bolezen sviloprejk zeló zavira in celó zatira. Vsi primorski kraji se s posebnim pridom pečajo z ribštvom, nekteri tudi ribe pošiljajo daleč (po 60—75 miriam.) v notranje dežele.

To posebnost ima Primorsko, da se v njem ne nahaja nikakoršnih kovin. Samo Istra ima rujavi premog, kterega izkopajo po 30000 tovorov na leto. Dalje ima Istra nekoliko galuna in vitrijola pa prav veliko morske soli, ktere v solinah pri Kopru in Piranu naredé okoli 35 milij. kgr. Vse Primorsko se tudi ponaša

s preobilnim zidnim kamenjen, katero uže od nekdanj prek morja pošiljajo v tuje dežele.

Obrtnost namorskim krajem posebno lastna je tesarstvo ladij. Na Goriškem in v Trstu so še nekatere druge obrtniške tovarne: prejuice za bombaž, svilarnice, bojnarnice, usnjarnice, svečarnice, mlini, v Gorici še papirnica, v Trstu pa razne fabrike za drugo blago, zlasti za tako, ki je rabijo za ladije (n. pr. vrvi, jadrovinu, suhor, pa ne mašine i. d.) pa mnogo milarnic, rozcljarnic in fabrike za laške vlitke iz moke. Istra nima skoro nobene večje fabrike, v namorskih krajih pa mnogo ladijedelnic in rokodelnic.

Kupčija je v Gorici in primorskih mestih prav živahna, se posebno pa to velja o Trstu, ki je v resnici kupčijsko mesto za večino cesarstva. Ta velika kupčija obsega vse prirodne in obrtniške izdelke (vrednost vsega blaga je okoli 230 milijonov gld. na leto). Za se Primorsko vvažajo žito in živino, les in razne kovine, pa obrtniške izdelke in prekomorsko blago, čez morje pa pošiljajo zidno kamenje in moko, v gorenje kraje našega cesarstva pa olje in nekoliko zgodnjih pridelkov (raznega sadja, špargeljev, zgodnega krompirja, graha i. d.) pa veliko morske soli.

Ljudska izobrazbenost je na Primorskem še na kaj nizki stopinji; šolstvo je le malo razvito. Primeroma najboljše je zanje prekrbljeno v Trstu in jegovi okolici pa po Goriškem. Vseh ljudskih šol štejejo okoli 400; res samo na sebi precej veliko število, a pomisliti je treba, da so po deželi silo različno — neredno razdeljene; dalje je pomisliti, da jih je tretjina nepravilno uravnanih, tudi so razen Goriškega celó pravilno uravnane postavljene na nenaravno podlago, tako da prebivalstvu malo ali pa prav nič ne koristijo. Srednje šole so bile uže pri mestih omenjene; v Trstu pa je tudi mnogo posebnih učilišč.

Poknežena grofija Tirolska in Predarelska.

292¹ miriametrov; 900000 ljudij, ki so do malega katoličani, po rodu in jeziku je $\frac{6}{10}$ Nemcev 360000 pa Italjanov (med njimi okoli 9000 Ladincev). Meje in gostost ljudstva?

Tirolsko pokrivajo čez in čez najviše Alpe v cesarstvu, le ob rekah so semtertje ozke ravnice. V Predarelskem in na levi strani Ine so po rekah Liku, Izari in Inu v 4 obgorja ločene apneniške Alpe, ki se na južni strani strmo in z golimi stenami spuščajo v Insko dolino. Najviši vrh teh Algausko-tirolskih Alp je Gross-Solstein 2540 m., najimenitniši prelaz pa Arelski 1786 m.

— Prvotne Alpe iz Švajce stopajo v deželo z gorstvom: severno je Rhaetikon (Albuinopf 3313 m.), južno pa Ortlesko z najvišim vrhom v cesarstvu (Ortles 3916 m.); srednje pogorje med Ino in Adižo, Izako in Rienzo polni vso deželo od zahoda do vzhoda. Po prelazu Brennerja (1421 m.) je ločeno v ledeni Oetztalski koren z Wildspitze (3776 m.) in Visoke Ture z Grossvenedigerom (3647 m.).— Južne apneniške Alpe delajo po večem južno tirolsko mejo, vendar so tudi noter po deželi precej daleč razrašene. V Tridentinskih Alpah je Vedretta Marmolata (3496 m.) najimenitniši vršac.

Po veliki množici tirolskih dolin teče obilo voda k Jadranskemu in Črnemu morju, le Predarelsko visi po Renu k Nemškemu morju. Glavna reka In s svojimi potoki teče v Donavo, tako tudi na Tirolskem izvirajoča Ilera, Lik (Lech), Izera in Drava. V Jadransko morje dere Adiža z Izako; razen te pa še Chiesa, Saraka, Brenta in Plava. Ob meji so jezera: Bodemsko, Gardsko in Idersko.

Mesta: Inšpruk (17000 lj.), glavno mesto na Inu, ima vseučilišče, gimnazijo in realko; razni spomeniki lepšajo mesto in jegove cerkve. Hall (5000 lj.) z gimnazijo in solinami. Kufstein trdnjava ob bavarski meji. Imst (2500 lj.) z nižo realko. — Briksen (4000 lj.), sedež knezoškofa ima gimnazijo, in žirahno kupčijo med Italijo in Nemčijo, Bruneck (2000 lj.) z nižo realko. Bolzan (10000 lj.) z gimnazijo in veliko kupčijo. Meran (3400 lj.) z milim podnebjem in izvrstno sadje - in vinorejo; gimnazija. — Trident (17800 lj.) in Roveredo (9000 lj.), največi mesti v laških Tirolih, imate po eno gimnazijo, Roveredo tudi višo realko, pa veliko svilo - in vinorejo; svilarstvo. Arko in Riva s prelepimi pomeranšniki in olivnimi vrtovi ob Gardskem jezeru. — Na Predarelskem: Feldkirch (3000 lj.) z realno višo gimnazijo in obrtnijo; Bregenz (4000 lj.) ob Bodemskem jezeru.

Tirolsko ima komaj 640/0 vsega površja plodne zemlje, a te je le 13□ miriam. njivja, zato pridelujejo žita mnogo manj nego ga potrebuje dežela. Vino pridelujejo v južnih Tirolih, onde tudi okusno sadje, obilo tudi za kupčijo v tuje kraje. Severne imajo mnogo prediva, konoplje in tobaka. — Zivinoreja je na visoki stopinji, ker je travnatega sveta 5 krat več ko oravne zemlje. Cvete tudi sviloreja. — Kopanin ima le malo; največ dobivajo varene soli, premoga in železa, pa prav malo zlata, srebra, bakra, svinca in cinka.

Obrtnostj najbolj razvita na Predarelskem: tu je mnogo prejnic in tkavnic in drugih fabrik za papir, za kovano in lito železnino. Po nemških Tirolih je malo fabrik, mnogo pa rokodelnic za železnino, usnje, bukovo sukno in prte, za lesenino in drugo blago. V južnih Tirolih narejajo zlasti imenitno svilenino. — Kupčija je precej živahna. — Za duševno omiko skerbi okoli 2000 ljudskih šol; druga učilišča so bila uže pri mestih omenjena.

Kraljestvo Česko.

520 \square miriametrov; 5150000 ljudij, ki so po večem katoličani (razen 103000 protestantov in okoli 90000 židov), po jeziku je več ko $\frac{3}{5}$ Čehov, ostali so pa Nemei in Židovi. Meje deželne in gostost ljudstva?

Česka je nekoliko valovita ravnina, nekoliko pa gorata zemlja. Valovita ravnina je v 3 širokih gredeh razprostrta po sredi kraljestva; posrednja je visokost iznaša 300 do 700 metrov. Opasana je z raznimi gorami. Na zahodni meji stoji Česki les ali Šumava s Polkenom (1376 m.). Smrečine molé le z vzhodnimi razrastki na Česko. Od njih držé na severni meji Krušne gore do Labe; Klinova gora 1278 m. je jih najviši vrh. Na vzhodni meji so Sudeti, ki se po znatnih razorih ločijo v Lužisko planoto, Izerske gore in Krkonoše (Snežka 1600 m.) Česko - moravske višine so ob jugovzhodni meji.

Glavna reka je Laba, ki izvirajoča v Krkonoših iz dežele odpeljuje skoro vse tekoče vode. Jeni dotoci na desni so: Izera in Ploučnica, ne levi pa; Upa, Orlica, Hrudimka, Veltava, Ogra in Bilina. Za deželo najimennitniša voda je plovna Veltava, kterej pritekajo na desni: Malša, Lužnica in Sazava, na levi pa Votava in Berounka. Česka ima tudi mnogo po celem svetu znanih rudnic in toplic: Karlovi vari, Toplice, Marijanske kopei in Franciškove.

Mesta: Praga (165000 lj.) ima vseučilišče, 2 tehniki, 4 gimnazije, 4 realne gimnazije in 3 realke, mnogo slavni poslopij in spomenikov; sploh je središče česke učenosti, obrtnosti in kupčije, ktero pospešujejo razne narodne naprave. Na Českem stoji še drugih 300 mest, ki pa imajo v primeri z glavnim mestom le malo prebivalcev. Plzenj ima 24000, Liberce pa 23000 ljudij.

Budejovice imajo 18000 lj.; Karlin, Smihov, Warnsdorf in Heb po okoli 15000. Kutna gora 13000 lj. Dvanajst mest (Přibram, Henrikov gradec, Pisek, Zatec, Litomerice, Toplice, Rumburg, Česká Lipa, Hrudim, Kladno, Pardubice in Kolin) ima po 9000 do 11000 prebivalcev. Več ko 5000 duš štejejo: Strakonice, Slano, Klatovi, Mlada Boleslav, Jičín, Trutnov, Časlava, Karlovi vari, Tabor in še nekatera druga mesta.

Česka ima 245□ miriam. oralne zemlje, ki je rodovitna in dobro obdelana in daje žita in sočivja več ko za potrebo. Sadjereja je izvrstna. Pridelujejo tudi veliko hmelja, prediva in obilo pese za sladkor. Ob sotočji Labe in Veltave rase tudi vino. Lesa je črez in črez na ostajanje. — Živinoreja je sicer hvale vredna, pa vendar še ni dospela na zaželjeno stopinjo. Najimenniša je reja ovac, katerih je skoro $\frac{2}{3}$ plemenitih. Po vzhodnih straneh redé lepe konje. Veliko imajo perutnine, zlasti gosi in bažantov; zadnji slové po obilnosti in dobrem mesu daleč po sveti. Znamenita je tudi reja rib v ribnikih.

Posebno bogata je Česka raznih kopanin. Ponaša se z obilim srebrom in kositrom. Železa dobiva mnogo črez 50000 tovorov na leto, precej svinca, galuna, žepa ali sere; obilo ima dobrega olovnika, pa tudi mnogo dragih kamenov zlasti granatov. Premoga zlasti črnega je na več krajih v prebogatih ležiščih na ostajanje; sedaj ga izkopajo okoli 4 milijone tovorov. Dalje ima mnogo raznovrstne ilovice, zlasti porcelanke; le kuhinjske soli prav nič nima.

Za obrtnijo je Česko v Avstriji prva deželja. Fabrik in rokodelnic je več ko 1400, posebno veliko jih je na severnih straneh, če so prav nekatere obrtnije po celej deželi razširjene. Najimennitnejše blago česke obrtnosti je volnina, pavolnik, platno, steklo, železnina, usnje in usnjina pa pesni sladkor. V platnarstvu prekosí vse druge dežele avstrijske (Rumburg, Krasna Lipa).

Česko steklarstvo pa je skoro v vseh izdelkih tako razvito, da se lahko meri s steklarstvom vsega sveta. Porcelanske fabrike stoje v Ogrski dolini. Pivovaren je okoli 1000, zeló veliko tudi fabrik za pesni sladkor, ktereга naredé veliko tudi za kupčijo v tuje dežele.

Kupčija notranja z raznimi pridelki in izdelki je jako živahna. Najimennitnejše blago, ki se dovaža iz tujega v deželo, je sol in razno prekomorsko blago z bombažem vred, razne surovine in pomočne snovine za obrtnijo. Izvažajo se razni poljski pridelki (žito, sočivje, sadje, hmelj i. d.), posebno pa razni obrtnijski izdelki (volnina, platno, pavolnik, steklo, porcelan, sladkor, pivo, žganje, železnina i. d.)

Šolstvo je na Českem dobro uravnano. Ljudskih šol je okoli 4340 po deželi; potem še 29 gimnazij, 23 realnih gimnazij in 23 realk. Poleg teh je še nekaj posebnih učilišč, pa vseučilišče in tehniko v Pragi.

Mejna grofija Moravska.

222□ miriametrov; 2040000 ljudij, ki so po večem katoličani (razen 57000 protestantov in 42000 Židov); po jeziku so Slovani (Cehi) razen 500000 Nemcev in Židov. Meje deželne in gostost ljudstva?

Moravska dežela je sploh valovita in brdnata planota s tremi gredmi, ki jo na zahodu, severi in vzhodu večje višine oklepajo. Česko-moravske višine so neznatne; na severni strani so Sudeti, katerim pravijo Visoki in Nizki Jeseniki (Veliki Praded 1487 m.). Na vzhodni strani so moravski Karpati (Javornik 1034 m.).

Glavna reka Morava izvira v Špigliškem Snežniku (1417 m.) ter teče v loku proti jugu skozi deželo. Jeni dotoci so na levem: Oskava, Bistrica, Bečva in Olšava, na desnem pa: Hana in Dija. Dija jemlje v sebi Švarcavo, ta pa zopet Svitavo, Česavo in Iglavo. Tudi Odra izvira v deželi.

Mesta: Brno na sotočji Svitave in Švarcave (84000 lj.) ima zelo razvito obrtnost ter je glavno tržišče za volnenino in drugo tkanino. Polytehnika. Svitava (6000 lj.) s sukmarstvom. Znojmo (11000 lj.) z gimnazijo in realko, veliko obrtnijo in kupčijo. Mikulov (7000 lj.); premirje l. 1866. Iglava (21000 lj.) z gimnazijo in realko in kaj razvitim sukmarstvom in usnjarstvom. Mežeričje in Trebič z isto obrtnostjo. Novi Jičín (9000 lj.) izdeluje voze najtičanke. Olomuc (16000 lj.) ima živahno kupčijo z usnjem, zlasti pa z žitom in predivom in pa debelo govedjo. Sternberg (14000 lj.) Šumberk (8000 lj.) in Prostějov (16000 lj.), kaj obrtna mesta.

Moravska ima 214□ miriam. plodne zemlje in te je čez polovico (530%) oralne, kaj lepo, pridno in umno obdelane. Tako prekosi v poljedelstvu vse druge dežele v cesarstvu. Prideluje preobilo žita in sočivja, maka, zelenjadi, lanu in konoplje, krompirja, repice, zlasti pa bele pese za sladkor; ima tudi dokaj vina in sadja. Lesa je povsodi na ostajanje.—Živine si redi veliko in vse hvale vredne. Moravsko ovčarstvo je prvo v Avstriji ter daje veliko najbolj lične volne. Rede tudi lepo govejo živino in konje ter pitajo gosi. Bučelarstvo cvete.—Izmed kopanin nima Moravska niti kuhinjske soli, niti drazih kovin, ima pa dosti črnege in rujavega premoga 475000 tovorov na leto) in železa (25000 tovorov), veliko olovnika.

Obrtnost je kaj razvita. Izdelujejo posebno sukno in drugo volnenino, prtenino, pavolnik, železnino in pesni sladkor. V izdelovanju volnenine je Moravska prva med vsemi avstrijskimi deželami.—Kupčija z domačimi pridelki in raznovrstnimi izdelki je kaj živahna. Vvaža se sol, prekomorsko blago, razne surovine in pomočne snovine za obrtnijo. Izvažajo žito in sočivje, živino in raznovrstne izdelke moravske obrtnosti. V Brnu (za sukno), Lipniku in Olomuci (za vole) so prevažni sejmi.

Šolstvo je na Moravskem zelo razvito. Dobro uravnanih ljudskih šol je okoli 1880 v deželi: med njimi je 1260 českih, 570 nemških, druge so česko-nemške. Razen tehničnega učilišča v Brnu je v deželi še 10 gimnazij, 14 realk in 10 realnih gimnazij.

Vojvodstvo Sleško.

51□ miriametrov; 520000 ljudij, ki so po večem katoličani (razen 74000 protestantov in 6000 Židov); po jeziku je 47% Nemcev in Židov, 30% Poljakov in 23% Čehov. Meje deželne in gotost ljudstva?

To vojvodstvo se loči v 2 dela: v Dolenje in Gorenje Sleško. Zahodni, veči kos je razprostrt po severnem pobočju Jesenikov. Visoki Jeseniki imajo iztegnene grebene (Praded 1487 m.); Nizki Jeseniki so pa valovito gričevje (350—650 m. visoko). Vzhodni, manjši kos leži na severnem pobočju Karpatov ali Beskidov (Lisa gora 1320 m.). Le poleg rek je nekaj majhnih ravnin.

Vsa dežela visi po Odri in Visli k Baltiškem morju. Odra loči Sudete od Karpatov ter v sebe sprejmlje od leve Opavo, od desne pa Ostrovo in Olešnico. Visla izvira v Beskidih ter sprejema v sebe mejno Belo.

Mesta. Opava (18000 lj), glavno mesto na Opavi, ima gimnazijo, realko in veliko suknarij. Bruntal (7000 lj.) ima veliko obrtnijo in realno gimnazijo. Kernov (8500 lj.), kaj obrtno mesto na Opavi.—Tešín (10000 lj.) ima suknarije in žganjarije, v okolici pa železnike. Belsko (11000 lj.), veliko fabriško mesto na galicijski meji.

Sleško ima sicer 23□ miriam. oralne zemlje, a ker je podnebje bolj hladno, ljudstvo pa zelo goste, ne prideluje dosti žita in družega živeža. Pridelujejo posebno rž in oves in pa predivo.—Živinoreje jene se ovčarstvo lahko meri z moravskim ter daje mnogo lične volne v tujo kupčijo. Izmed kopanin ima posebno veliko črnega premoga (800000 tovorov na leto) in železa. Po Su-

detih rujejo izvrstni skrilavec, kterega krojijo v lepe in tanke plošče (skrili) za strehe.—Razvita obrtnost izdeluje prtenino in na pol prteno in končeano blago, cenejši pavolnik in sukno, železnino in usnjino, tudi veliko žganja, likerja in sladkora iz domače pese. Kupčija vvažava surove za obrtnije potrebne snovine in žito, izvažava pa premog in razne obrtnijske izdelke.

Mala dežela ima primeroma jako veliko ljudskih šol; šteje jih okoli 450; le škoda da se povsodi ne vjemajo z naravnimi potrebami dotičnega prebivalstva. Gimnazija je v Opavi in Tešinu, realne gimnazije v Belskem, Bruntalu in Freiwaldau, pa viša realka v Opavi.

Kraljestvo Galicija in Vladomirija.

785 □miriametrov; 5450000 ljudij, ki so po večini katoličani (rimskega obreda 2506000, grškega pa 2330000), pa 38000 protestantov in 577000 Židov; po rodu in jeziku so skoro vsi Slovani (50% Rusov, čez 48% Poljakov), nekaj malo je drugonarodnikov. Meje deželne in gostost ljudstva?

Galicija ima južne kraje gorate, severne pa ravne. Iz Sleziije držé vanjo Beskidi, ki so med Solo in Skavo zeló razraseni. Dunajec jih loči od srednjih Karpotov (Volovjec 2065 m.). Na vzhodni strani reke Poprada so razprostrti Gozdnati Karpati do meje Bukovinske (Črna gora 2050 m.). Ti Karpati imajo več globoko vdrtih sedel, prek kterih sedaj železnice zidajo. Pred jih severnim vzhodom so razna brda in nizki griči, Podgorje imenovani; za temi ste razširjeni veliki dolinski ravnini gorenje Visle in gorenjega Dnestra, poslednjič pa Tarnoviška ploščina in Rusko-podoljska nižina.

Glavni reki ste Visla in Dnester. V Vislo se izlivajo od desne Bela, Sola, Skava, Dunajec s Popradom, Visloka, San in Bug. Dnester, glavna reka v vzhodni polovici izvira v Karpatih ter jemlje na desnem bregu v sebe: Strij, Svieco in Lomnico, na levem pa Sered. Prut le izvira v Galiciji. V Visokih Karpatih je več jezerc—„morskih očij.“

Mesta: Lvov (91000 lj.), glavno mesto, ima 3 nadškofe, vseučilišče in tehniko, 3 gimnazije, realko in druge šole, precej ve-

Iko obrtnost in živahno kupčijo. Krakov na Visli (51000 lj.), nekdanje stolno mesto poljskih kraljev, ima vseučilišče, tehniko, 2 gimnaziji in višo realko, veliko kupčijo in precej obrtnosti. Izmed drugih 83 mest so največa v vzhodni polovici: Brodi (26000 lj.) z veliko kupčijo na Rusko. Tarnopolj (18000 lj.) z obrtnostjo in kupčijo. Kolo me ja (15000 lj.) na Prutu ima lončarnice. Snjatin (11000 lj.) ima usnjarnice in kupčijo s konji in goveje živino. Stanislavov (15000 lj.) s kupčijo. Strij in Sambor zeló obrtni mesti. Drogo bič (17000 lj.) in Premišlj (15000 lj.) z obrtnostjo in kupčijo. V zahodni polovici: Bohnja (8000 lj.) s solinami, ki dajo 15000 tovorov kamenene soli; Vilička (4500 lj.) s solinami, ki dajo 50000 tovorov soli. Tarnov (8500 lj.) z obrtnijo in kupčijo. Rešov (9300 lj.) z obrtnostjo in kupčijo. Biala (7000 lj.) ima razvito suknarstvo in veliko kupčijo.

Stanovalci se najbolj pečajo s kmetijstvom. Oralne zemlje je primeroma veliko in daje mnogo ovsu in ječmena, dosti ajde in krompirja. Po jugovzhodnih straneh imajo mnogo tobaka, turšice in dinj, po Karpatih pa lanu. Lesa je dovolj, le na Poljski ploščini in Podoljskih višinah ga manjka. — Obilni travnati svet pospešuje živinorejo, posebno rejo goveje živine. Veliko redé tudi konj in ovac, bučel in perutnine. — Izmed kopanin ima Galicija posebno veliko kamenene in varjene soli. Bogata je tudi premoga zlasti pri Krakovu, in šote, ktere največa ležišča so pri Lvovu. Dalje ima precej železa, mavca, kositra, kalamine, goluna, žepa i.t.d.

Obertnost je sploh na nizki stopinji. Najbolj se izdeluje iz domačih pridelkov prtenina, žganje, usnje, pesini sladkor; po malem tudi sukno, steklo, papir, vžigalice, železnina i.d. Kupčija izvažá surove pridelke, vvažá pa obrtnijske izdelke.

Šolstvo je jako zanemarjeno. Ljudskih šol je okoli 2480, ki so po deželi kaj različno razdeljene: po zahodni polovici jih je dosta več nego po vzhodni. Pa še te so po večem slabo uravnane (500 šol za silo) in še slabše obiskovane. Tudi srednjih šol je primeroma malo, namreč 16 gimnazij, 7 realk in 4 realne gimnazije. Vseučilišči in tehniki ste bili že pri Lvovu in Krakovu omenjeni.

Vojvodstvo Bukovinsko.

105 □miriametrov; 520000 ljudij, ki so skoro vsi pravoslavni kristijani (razen 75000 katoličanov, 11000 protestantov in 48000 židov); po rodu in jeziku je 48% Rusov (Rusinov), 40% Rumunov, ostali so pa Poljaki, Slovaki, Nemci, Magjari in Armenci. Meje deželne in gostost ljudstva?

Bukovina sloni na Džumalei (1853 m.), mogočnem sklopu Gozdnatih Karpatov. Od tega hriba je v de-

želo raztegnenih več odraslekov, ki se proti severu in vzhodu polagoma znižujejo in izgubljajo v 90 do 100 metrov nad morjem stoječo planjavo. Med rekami so razprostrte v več gredeh znižane valovite planote.

Vsa Bukovina visi k Črnemu morju. Reke imajo po leti le malo vode, kedar pa sneg kopni ali po močnem deževju se pa rade napno in udarijo črez bregove. Največa reka je Prut, ki prišedši iz Galicije prek severnega kosa teče dalje v Donavo. Druga reka je Seret, ki v deželi izvira, pa onostran meje v sebe sprejmlje Sučavo, Moldavo in Bistrico. Dnester teče mimo meje.

Mesta: Cernovice na Prutu (36000 lj.), ima novo vseučilišče, gimnazijo, realko in učiteljišče, veliko obrtnost in kupčijo v Moldavo in Rusijo. Sučava (8000 lj.) ima gimnazijo in precej razvito obrtnijo. Seret (7000 lj.), eno najstarih mest bukovinskih, z nižo realko in velikimi sejmi. Radavec (9800 lj.) z realno gimnazijo in veliko žrebčarijo.

Bukovina ima 25 □miriam. oralne zemlje, vendar jo razen duhovnikov drugi kmetovalci le nemarno obdelujejo. Pridekujejo pa turšico (za mamaligo), oves, rž, pšenico in ječmen, veliko zeljenadi in povrtnine, zlasti kumar.— Zivinoreja je še na nizki stopinji. Velika žebčarija v Radavci, najmenitniša v cesarstvu, je bila že omenjena.— Izmed kopanin ima precej soli (kamenene in varjene), železa in nekaj malo bakra.

Velika obrtnija se je komaj začela, celo rokodelcev po gostem pomanjkuje. Imenitne so pivovarne in žganjarnice; naredé tudi dovolj pepeljike, nekaj papirja, železnine, stekla in usnja.— Kupčija se peča skoro le z domačimi pridelki in izdelki; vvaža pa tudi prekomorsko in obrtnijsko blago.

Šolstvo je v Bukovini med vsemi avstrijskimi deželami naj bolj zanemarjeno. Ljudskih šol je okoli 180, veliko premalo za prebivalstvo; pa še te so pogostem slabo uravnane in še slabeje obiskovane. Srednje šole in vseučilišče so bile že omenjene.

Kraljestvo Ogrsko.

2254 □miriametrov; 11800000 ljudij; po veri jih je $6\frac{3}{4}$ milijona katoličanov, 1.7 milijon. pravoslav. kristij., 2640000 protestantov in 540000 Židov. Po jeziku je 4800000 Magjarov, 2400000 severnih Slovanov (1860000 Slovakov in 540000 Rusinov), 860000 Jugoslovanov (med njimi 60000 Slovencev v Železni in Zaladski županiji), 1500000 Nemcev in 1600000 Rumunov in nekaj drugonarodnikov. Meje deželne in gostost ljudstva?

Ögrska je po nekoliko gorata, po nekoliko pa ravna. Nižava obsega Malo in Veliko Ogrsko ravnanje, višava pa se loči v alpski in karpatski svet. Alpski razrastki prestopajo mejo na več straneh, nekaj iz Avstrije, nekaj pa iz Štajerskega. Najimenitnije skupine so Rozalijina gora, Litavska gora, Bakonjski les (707 m.) in Pečujske gore (200—300 m.), bolj podobne valovitemu brdju. Onostran Donave in Tise so Karpati, katerih najimenitniši oddelki so Tatra, Liptovska gora, Ostrovsko in Ščavniško rudogorje, Matra, Fatra, Novogradski hribi in Hegyallya.

Glavna reka je Donava. Najimenitniši jeni dotoci, katerih porečje spada vse, ali vsaj po kakem delu k Ogrski, so na levem: Morava, Vag, Nitra, Gran, Ipolj, Tisa s Samošem, Krišem, Morišem in Starim Begejem, z Bodrogom in Hernadom, in Tamiš; na desnem pa: Litava, Raba, Šarvica in Drava.— Blatno in Nežidersko jezero.

Mesta: Pešta (230000 lj.), glavno mesto na Donavi, ima vseučilišče, znanstveno akademijo in razne naučne zavode; velika obrtnija in kupčija. Velikaški železni most drži čez Donavo v Budo, staro stolno mesto Ogrskega kraljestva (58000 lj.), ki ima polytehniko. Za temi največa mesta so: Segedin (75000 lj.), Sobotica (60000 lj.), Debrecin in Požun po 50000 lj., Kečkemet (43000 lj.), Temešvar in Arad po 35000 lj., Veliki Varadin (30000 lj.), Zombor Segled, Baja, Novi Sad, Vršeč, Bečkerek, Košice, Miškovec, Pečuh, Stolni Belgrad, Šopronj, Gjur in še nekteri drugi kraji imajo po 20 do 26000 ljudij. Kaloča (17000 lj.), Kaniža (14000 lj.), Komarno (14000 lj.), Vespriim 18000 lj.), Pančeva (15000) in še mnogo drugih ki štejejo 10000 do 15000 prebivalcev.

Ogrska ima okoli 1000 miriam. oralne zemlje, ki daje obilo lepe pšenice (Banat, Bačka), rži, ječmena, ovs, sočivja, repice (ogršice), bele pese za sladkor, tobaka, lanu, konoplje in krompirja. Tudi raznega sadja imajo Ogrji dosta, če prav jih sadjereja ni na visoki stopinji. Vina pa na 34 miriametrijh pridelajo največ v Avstriji, namreč nad 13 milijonov hektolitrov na leto. Najizvrstnije vino na sveti je samotok tokajski, zeló imenitni so še samotok meneški, rustski in šentjurski. Gozdi so kaj neenako razdeljeni; okrog in okrog imajo gorati ali brdnati kraji obilo lesa, sredi Velike nižave pa tako zeló pomanjkuje drv, da morajo ljudje celó s suhim gojem kuriti.

Ker ima veliko košenine (265□ miriam.), bi se jej živino oreja dala povzdignoti še na veliko višo stopinjo, nego jo je sedaj dospela. Zeló rede konje in govejo živino; po pustinjah in goratih krajih držé tudi obilo drobnice, drugodi zlasti po hrastovji pa veliko prašičev. Dalje pitajo perutnino (gose in race), v vodah pa imajo neštivilno rib.

Ogrska ima tudi mnogo raznih k o p a n i n: zlato v Ščavnici, Kremnici, Novi Banji, Oravici; srebro v istih krajih pa tudi v Smolniku i. d. Bakra ima največ v Avstriji. Po severnih straneh je tudi dokaj železa (130000 tovorov na leto). Dalje ima precej živega srebra, svinca, solitra, galuna, žvepla, posebno veliko kamenene in varjene soli, črnega in rujavega premoga, pa šote.

O b r t n o s t je še le v zadnjih letih toliko oživila in se razvila, da sega vsaj nekoliko čez prvo podelavo domačih surovin; nekoliko izdelkov izdeluje do konca; skoro nobenega blaga pa ne nareja dosti za domačo potrebo. Glavni izdelki so: usnjina, prtenina, suknina, železnina, steklo, papir, žganje, pivo in sladkor iz bele pese. — K u p č i j a z domačimi surovinami in tujimi izdelki je jako živahna. Je središča so veliki sejmi in tedenski trgi, ktere ima več nego 900 krajev.

Z a š o l s t v o in občno duševno izobraženost se je zadnjih 20 let preveliko storilo, toliko da so nekteri kraji precej dobro preskrbljeni z raznimi učilišči. Po nekodi pa je šolstvo še jako zanemarjeno; todi je namreč primeroma malo šol in še te so slabo uravnane in še slabije obiskovane. Malih šol je okoli 13000. Tudi nekaj realk (34) in mnogo (120) gimnazij z liceji je v deželi. Visoki šoli ste bili že omenjeni.

Velika kneževina Erdeljska.

549□ mirřametrov; 2200000 ljudij, po veri jih je 41 0/0 katoličanov, okoli 31 0/0 pravoslonih kristijanov, 24 0/0 protestantov; 60000 unitarcev, 25000 Židov; po rodu je čez 1400000 Rumunov, okoli 500000 Magjarjev, čez 200000 Nemcev (Sasov).

Meje deželne in gostost ljudstva?

Erdeljska je vzhodna mejna višava našega cesarstva. Preprezajo jo na vse strani vzhodni Karpati s svojimi razrastki in predgorji. V vzhodnem mejnem gorstvu je Inieu t. j. Kravji rog najviši vrh (2281 m.). Južne oklepne gore se zovejo Erdeljske Alpe, katerih vršaci so Čukaš, Bučec (2519 m.) in Kraljeva stena; teh se drže Fogaraške gore (Negoi 2543 m. Retezat 2496 m.).

Zahodno mejo zagraja Erdeljsko rudogorje, ki se raz-

teza daleč proti sredi dežele. Velikih ravnin ni, ker je vsa dežela gorata, ima pa obilo dolin.

Vode vse tečejo v Donavo. Največa reka je Moriš, ki sprejemlje Aranjoš, Ternavo (Kokel) in Strela ter se na Ogrskem izliva v Tiso. Manj znamenita sta Kriš in Samoš. Naravnost k Donavi tekó: Tamiš, Žul, zeló imenitna Olta in Seret.

Mesta: Sibinj (20000 lj.) ima precej razvito obrtnost in živahno kupčijo. Braševo (28000 lj.), največe mesto v deželi s kupčijo in obrtnijo. Erdeljski Belgrad (15000 lj.) z zvezdarno in denarno kovnico. Kološvar (26000 lj.) z novo ustanovljenim vseučiliščem. Moriški Novi trg (Maros Vasarhely, 13000 lj.) z vino—in sadjerejo. Potem še nekaj drugih mest od 5000 do 10000 ljudij.

Ker je Erdeljska zeló gorata, ima le 142□ miriam. oralne zemlje, ki žita (turšice, pšenice, rži, ovs) ne daje za potrebo, rodi pa tudi precej vina in obilo sadja. Pašniki, travniki in gozdi dajejo, kakor jih je veliko, še malo dobička, dasi je Erdeljcem živinoreja bolj v skrb ko poljedelstvo; redé konje in govejo živino, posebno pa ovce in prašiče. — Dežela je zeló bogata dragih kovin pa kamenene soli. Zlato kopljejo pri Zlatni, Abrudbanji, v vodah pa spirajo zlat pesek; tudi srebra in kotlovine ima veliko, manj pa železa svinca in premoga.

Obrtnost je na jako nizki stopinji; velikih fabrik je malo v deželi, veliko pa rokodelnic, ki podelujejo skoro le domače surovine; tudi napravljajo le toliko izdelkov, kolikor malo jih dežela sama zase potrebuje. — Kupčija ni ravno velika; izvažá skoro samo surovine, vvažá pa žito in obertnijsko blago.

Šolstvo je v različnih straneh dežele različno razvito. Ljudskih šol je okoli 2200, največ pri saskih naseljenikih, razmerno najmanj jih je pri Rumunih. Vsa večá mesta imajo gimnazije, nektera celó po 2, Kološ pa 3.

Kraljestvo Hrvaško in Slavonsko.

419□ miriam.; 1880000 ljudij; po veri jih je $\frac{1}{10}$ katoličanov, okoli $\frac{1}{10}$ pravoslavnih kristijanov, nekaj protestantov in Židov; po rodu so Slovani — Srbje in Hrvatje. Meje deželne in gostost ljudstva?

Ti upravno in ustavno v eno kraljestvo zedinjeni deželi ste razprostrti med Jadranskim morjem in srednjo Donavo pa med Dravo in Savo. Zahodno kraljestvo ali Hrvaško spada po nekoliko v Kraševino, po ne-

koliko pa k alpskim predgorjem in nižini ob Dravi in Savi. Kras zeló strmo propada k morju ter ima na planoti več vzporednih slemen: Velika in mala Kapela in Pleševica (Belolašica 1533 m.); ob dalmatinski meji stoji Velebič. Na severi je dosta niže (Bitoraj pri Fužinah 1385 m., Tisovec pri Lokvah 850 m.). — Med Dravo in Savo prestopajo Maceljske gore deželno mejo ter se Varaždinske gore imenovane vlečejo dalje proti vzhodu skoro do ustja Dravskega. Razni jih imenitniši kupi nosijo posebna imena n. pr. Ivančica (1060 m.), Železnica, Kalnik (639 m.), Reka, Bilo, Črni vrh, Papuk, Beli vrh i. t. d. Najviši med njimi je Papuk, ki pa komaj 954 m. meri. Dalje proti vzhodu so med Donavo in dolenjo Savo nizke Sremske gore (Fruška gora in Vrdnik 537 m.). Ob Savi in Dravi je globoka nižava, po nekoliko rodovitna, po nekoliko pa močvirnata.

Hrvaško-slavonska dežela po večem visi (po Dravi in Savi — Donavi) k Črnemu morju, le jugozahodna (kraška) stran je naklonjena k Jadranskemu morju. — Glavna reka je Sava, ki v sebe sprejemlje Kolpo z Glino, Krapino, Lonjo, Ilovo. Druga velika reka je Drava, ki dela mejo med Ogrsko in trojedno kraljevino. Bedna, Bistra in Karašica so nje neznatni dotoci. S Kraševine k Jadranskemu morju tekó le potoki n. pr. Rečina (pri Reki) in Lika.

Mesta: Zagreb (22000 lj.) ima novo vseučilišče, gimnazijo, realko in druge učbene naprave, malo obrtnost pa živahno kupčijo z domačimi pridelki. Karlovec (5300 lj.) z nižo gimnazijo. Sisek na sotočji Kolpe in Save, najimenitniše žitno tržišče na Hrvaškem. Varaždin (11000 lj.) z gimnazijo, tobakarnico in živahno kupčijo. Krapina, imenitna žveplena kopel. — Reka ima z bližnjo okolico 19000 ljudij in 19□ kilometrov ter je neposredno združena z Ogerskim; svobodno pristanišče, veliko kupčijo, razvito obrtnost, mornarsko akademijo in druga učilišča. Baker, Kraljevica, Bag, primorska mesta s kupčijo. Senj (3700 lj.) z luko ima gimnazijo in škofa. Glina, kupčija s prašiči. Belovar, sedež županijske oblasí. Osek (18000 lj.) močna trdnjava na Dravi, ima gimnazijo in nižo realko, živahno kupčijo z domačimi pridelki. Djakovo, sedež rimsko katoliškega škofa. Požega (3000 lj.) z gimnazijo. Vukovar na Donavi (7000 lj.) ima rib-

štvo, svilorejo in trgovstvo. Brod ob Savi, mesto z živahno kupčijo. Vinkovci (3800 lj.) z višo gimnazijo. Petrovaradin (4200 lj.) na Donavi, ena najmočnejših trdnjav v cesarstvu. Karlovci (4600 lj.), sedež patriarha pravoslavnih kristijanov v ogrskih deželah. Zemun (9000 lj.), v zakotji Save in Donave, glavno skladišče za avstrijsko-turško kupčijo.

Plodne zemlje je le 85% vsega površja, a te je komaj četrtina oralne, tako, da razen poprejšnje Slavonije drugi kraji morajo še nekaj žita vvažati. To pa ne le zaradi obširne — puščobne Kraševine in močvirnatih stranj v nižavi, ampak tudi zaradi zelo zanemarjenega kmetijstva. Sadjereja jim daje veliko dobička, posebno slovê češplje (slive), iz katerih kuhajo slivovico, — in pa kostanj. Isto velja o vinstvu. Primeroma nima nobena avstrijska dežela toliko sveta zasajenega z vinsko rozgo kolikor Hrvaška. Le škoda da je vinarstvo in zlasti kletarstvo premalo razvito, drugače bi deželi dajalo premnogo dobička. Veliko je gozdov; razven Kraševine imajo vsi kraji obilo lesa — hojevja, bukovja in hrastja. — Tudi živinoreja je na nizki stopinji; le prašičev redê veliko, zlasti po srednjih in vzhodnih straneh, kjer se v hrastovji pitajo z želodom. Precej je tudi ovac in sicer z lično volno. Razširjeno pa je bučelarstvo. — Kopanin nima veliko. Dobivajo posebno veliko žvepla v Radoboju, bakra pri Samaboru, nekaj železa in rujavega premoga; ne manjka tudi mramora in zidnega kamenja.

Obrtnost je prav mala in še ta podeluje skoro samo domače pridelke. Velike fabrike so le v Reki, drugodi jih je kaj malo, in po nekterih krajih še celó rokodelnic ni. Zagreb, Zvečav in Osredek imajo nekatere večje tovarne.

Kupčija se po večem peča z domačimi pridelki, ktere tudi izvažuje, vvažja pa zlasti obrtnijske izdelke. Šolstvo je še na nizki stopinji. Primeroma največ ljudskih šol je v nekdanjih pokrajinah vojaških. Po gostem so te učilnice slabo uravnane, in še slabeje obiskovane. Gimnazij je primeroma precej, realk pa premalo za prebivalstvo. Vseučilišče je bilo uže omenjeno.

Kraljestvo Dalmatinsko.

128□ miriametrov; 456000 ljudij, ki so po večini katoličani, razen 80000 pravoslavnih kristijanov in 240 Židov; po rodu in jeziku so skoro vsi Srbohrvatje, le po nekojih primorskih mestih je rastresenih okoli 18000 Italjanov. Meje in gostost ljudstva?

Dalmacija se prišteva kraški tvorini, nareja namreč precej visoko in golo stopnjevino, ktera se z najviših gor (napačno Dinarske Alpe imenovanih) spušča do morja

ter se tu nadaljuje po mnogih otocih. Znamenite gore so Velebič in Urliške gore (Vizeruna 1631 m. in Sveto Brdo 1760 m.). V obrežnih gorah stoji Orjen (1898 m.), najviši vrh dalmatinski; dve drugi imenitni slemeni ste Biokovo (1766 m.) in Mosor (1339 m.). Najimenitniši otoci, po površji celini podobni, so: Rab (Arbe), Pag, Dolgočka loka, Brač, Hvar (Lesina), Vis (Lissa), Korčula in Mlet.

Med rekami so nejimenitniše brežnice. Zermanja, Krka, Cetina in Neretva.

Mesta: Zader (10000 lj.), utrjeno glavno mesto ob morji, ima gimnazijo in realko. Šibenik (6200lj.), tržišče pri zatonu, v kterega se izliva Krka. Splet (1600 lj.), največe mesto v Dalmaciji, ima višo gimnazijo in realko in veliko kupčijo. Sinj z gimnazijo. Dubrovnik (6100), nekdanja slavna republika, jugoslovanske Atene, ima kupčijo in gimnazijo. Kotor (2150 lj.) v kotu prečudno izpeljanega zaliva, imenovanega „ušče kotorsko.“ Budva (1000 lj.), naj južniše mesto avstrijsko.

Poljedelstvo, ki razen živinoreje, brodarstva in kupčije Dalmatince živi, je zaradi naravnih in društvenih vzrokov na silonizki stopinji in daje le pičlo dobička. Največ imajo turšice in ječmena. Poglavitna pridelka dalmatinska sta pa vino in olje, zraven pa še sladko sadje, smokve, mandeljni, rožiči in višnje. — Živine ima dežela malo in še to slabo redi; primeroma največ je ovac in koz. Precej znamenita je sedaj sviloreja. Ob morji pa ribštvo daje prebivalcem največ dobička. Kakor vse kraške dežele je tudi Dalmacija raznih rudni jako uboga, da najbolj uboga v Avstriji. Napravlja le mnogo morske soli in asfalt iz kamenja; ima pa tudi nekaj premoga.

Obrtnost kaže tako malo napredka kakor v nobeni avstrijski deželi ne; hvale vredno je le tesanje ladij; napravlja tudi raznovrstno žganje. — Kupčija je v primorskih mestih precej živahna, najbolj v Spletu, potem pa v Dubrovniku, Zadru in Kotoru. Izvaža domače pridelke, vvaža pa tuje izdelke.

Šolstvo je na kaj nizki stopinji. Ljudskih šol je okoli 245, pa še te so jako slabo uravnane in še slabeje obiskovane. Primeroma veliko je srednjih šol: 4 gimnazije, 2 realki in 2 realni gimnaziji.

II. Države nemškega cesarstva.

5403□ miriam. in 42000000 ljudij, teh je po veri skoro $\frac{3}{5}$ protestantov, $\frac{2}{5}$ katoličanov in 500000 Židov; po jeziku so Nemci razven 2900000 Poljakov 150000 Lužičanov, 150000 Litovcev, 150000 Dancev in nekaj Francozov.

Nemško je na severi nizka ravnina (Slovansko nemška), ki je deloma zeló rodovitna, deloma peščena in pušta. Po srednjih straneh je razprostrt gorat svet, med katerim se vijejo lepo obdelane doline. Frankovski Jura, Smrečine, Krušne gore, Turinžki in Frankovski gozd, Harz, Tevtonski les, Rhön, Dolenjerenske skrilavske gore, Spessart, Odenwald, Črni les in Vogezi. Na jugu stoji visoka planota Bavarska, katero proti Tirolim zagrajajo Tirolske Alpe.

Nemčija visi k 3 morjem. Jugovzhodna tretjina visi po Donavi in jeni dotocih (Ipera, Lik, Izera in Ina na desni strani; Altmüla, Naba in Rezna pa na levi) k Črnemu morju; zahodna stran in velika večina severne Nemčije se odteka po Renu (z Neckerom, Menom, Lano, Sigo, Ruro, Lipo, Mozelo), Emsi, Vezri (z Allerom) in Labi (s Črno Elstro in Havolo s Sprevo; Moldavo in Salo z Belo Elstro) v Nemško morje; ostala vzhodna stran pa je po Odri (z Barčo in Varto z Notečem; s Kladsko Niso, Svidniško Bistrico, Bobrovo in Lužiško Niso) in Visli naklonjena k Baltiškemu morju.

Jezera so največa na Bavarskem: Kraljevo jezero, Kijemsko, Tegernsko, Wurmsko, Ampersko in veliko Konstanško jezero. Premnogo, pa dosta manjših je po severni nižavi razstavljenih.

Posamezne dežele Nemškega cesarstva:

1. Prusko kraljestvo ima 3480 □ miriam. in 25400000 ljudij, katerih je po veri $\frac{1}{3}$ katoličanov, drugi so razen Židov protestanti. Po jeziku so Nemci, razen Poljakov, Litovcev, 86000 Lužičanov in 150000 Dancev.

Mesta: Berlin (970000 lj.), ima vseučilišče, tehniške šole, mnogo gimnazij in realk, veliko obrtnijo in kupčijo ter je sedež nemškega cesarja (kteri je zmerom pruski kralj) in nemškega državnega zbora. Potsdam (46000 lj.) — Vratislav na Odri (240000 lj.) ima vseučilišče, veliko obrtnost in kupčijo. — Poznanj (60000 lj.), močna trdnjava na Varti, z razvito obrtnostjo in kupčijo. — Kraljevec (120000 lj.) na Pregoli ima staro vseučilišče, velike fabrike in kupčijo po morji in suhem. Elblog (35000 lj.), zelo obrtno mesto s kupčijo in ribštvom. Gdanskó (100000 lj.), najmočnejša pruska trdnjava, ima poleg Stetina največo pomorsko kupčijo na Pruskem. — Stetin (85000 lj.), močna trdnjava na Odri, ima velike fabrike

in velikansko kupčijo po morji in po suhem. Greifswald (21000 lj.) ima vseučilišče. — Devín (122000 lj.), močna trdnjava na Labi, z veliko obrtnijo in kupčijo. Erfurt (47000 lj.) z vrtnarstvom in kupčijo. Hala (58000 lj.) ima imenitno vseučilišče. — Monaster (29000 lj.), srednjeveško mesto blizu Emze, z vseučiliščem. Iserlon in Dortmund (49000 lj.), zelo obrtni mesti. — Kolin (145000 lj.), velika trdnjava na Renu, z veliko obrtnostjo in kupčijo. Bon (28000 lj.) z vseučiliščem. Düsseldorf (76000 lj.), Elberfeld (78000 lj.), Barmen (79000 lj.), Remscheid (24000 lj.), Solingen in Krefeld (60000 lj.), so kaj obrtna mesta na Porenskem. Koblenec (32000 lj.), najmočnejša pruska trdnjava na sotočji Mozele in Rena. Aachen (78000 lj.), zelo obrtno kupčijsko mesto. — Kassel (50000 lj.), eno najlepših mest na Nemškem. Wiesbaden (38000 lj.) ima sloveče toplice. Frankfurt na Menu (98000 lj.), veliko obrtno in kupčijsko mesto — Hannover na Lejni (94000 lj.) z imenitno tehniko in obrtnostjo. Göttingen (18000 lj.) ima sloveče vseučilišče. — Kiel (35000 lj.); pristanišče za vojne ladije; vseučilišče. Altona (79000 lj.) z razvito obrtnostjo in veliko kupčijo.

V severni Nemčiji so še: 2. Veliko vojvodstvo **Meklenburg-Šverin** (133 □ miriam. in 557000 lj.); stanovalci so sicer slovanske krvi, a po polnem ponemčeni; po veri so protestantje. Šverin (28000 lj.), glavno in stolno mesto. Rastok (31000 lj.), največje kupčijsko in obrtnijsko mesto v deželi; vseučilišče.

3. Veliko vojvodstvo **Meklenburg Strelie** (27 □ miriam. in 96000 lj.). Stanovalci so ponemčeni Slovani in protestantje. Novi Strelie (8000 lj.) glavno in stolno mesto.
4. Vojvodstvo **Anhaltsko** (23 □ miriam. in 210000 lj.). Desov (18000 lj.) stolno in glavno mesto z obrtnijo in kupčijo. Serbišče in Köten.
5. Vojvodstvo **Brunšviško** (64 □ miriam. in 330000 lj., ki so protestantje razen 6000 katolič.). Brunšvik na Okri (65000 lj.), glavno in stolno mesto z razvito obrtnostjo in kupčijo.
6. Veliko vojvodstvo **Oldenburško** (64 □ miriam. in 335000 lj., ki so po veri protestantje razen 76000 katoličanov.) Oldenburg (16000 lj.), glavno in stolno mesto s fabrikami in konjskimi sejmi.
7. Kneževina **Lippe Detmold** (11 □ miriam. in 120000 lj.). Detmold (7000), prijetno stolno mesto. Lemgo.
8. Kneževina **Lippe Schaumburg** (4 □ miriam. in 35000 lj. ki so po veri protestantje). Bückeburg (5000 lj.)
9. Svobodno hanzaško mesto Ljubek (54000 lj.) ima veliko obrtnost in kupčijo z deželami ob Baltiškem morji.
10. Svobodno hanzaško mesto Hamburg (260000 lj.) z okrajino ima 350000 ljudi—protestantov razen 8000 katoličanov in Židov. Največe tržišče nemško, ima pa tudi veliko obrtnost.

11. Svobodno hanžaško mesto Brema (88000 lj.) ima z okrajino 130000 ljudij, razvito obrtnost in veliko kupčijo.

Srednje nemške države so: 1. Kraljestvo **Saksonsko** meri 150 □miriam., ter šteje 2680000 ljudij, ki so po veri po večem protestantje; katoličanov je le 58000 (med temi tudi kraljeva rodovina), po jeziku so Nemci razen 60000 Lužičanov (sev. Srbov). — Draždane (197000 lj.), glavno in stolno mesto na Labi, ima več umetnostnih in znanstvenih zbirk in zavodov, veliko obrtnost in kupčijo. Lipsko (128000 lj.) ima sloveče vseučilišče, razvito obrtnost (zlasti tiskarstvo) in veliko kupčijo. Kamenice (78000 lj.), najbolj obrtno mesto v deželi, s katerim se le Elberfeld in Berlin lahko merita. Cvikov (32000 lj.), Gluhov (16000 lj.), zelo obertni mesti. Budišin (15000 lj.), središče saskih Srbov; ima mnogo fabrik.

2. Veliko vojvodstvo **Saski Weimar-Eisenach** (36 □miriam. in 300000 ljudij — protestant.) Weimar (18000 lj.), glavno in stolno mesto. Eisenach ima 14800 ljudij.

3. Vojvodstvo **Saski Meiningen-Hildburghausen** (25 □miriam. in 200000 lj. — protestant.). Meiningen (10500 lj.), glavno in stolno mesto. Sonnenberg (9000), zelo obrtno mesto.

4. Vojvodstvo **Saski Koburg-Gota** (20 □miriam, 185000 ljudij—protestant.). Koburg (15000 lj.) ima lep stolni grad. Gota (23000 lj.), mnogo znanstvenih zavodov.

5. Vojvodstvo **Saski Altenburg** (13 □miriam. in 80000 lj. protest.). Altenburg (21000 lj.) ima razvito obrtnost in kupčijo.

6. Kneževina **Schwarzburg-Rudolstadt** (10 □miriam. in 80000 ljudij Rudolstadt (8000 lj.) z lepim gradom.

7. Kneževina **Schwarzburg-Sondershausen** (9 □miriam. in 70000 lj. — protest.) Sondershausen (7000 lj.). Arnstadt (8000 lj.) z obrtnostjo.

8. Kneževina **Reuss-Greiz** (3 □miriam. in 48000 lj. — protest. Greiz (12000 lj.) ima razvito obrtnost.

9. Kneževina **Reuss-Schleiz** (8 □miriam. 92000 ljudij, protest.). Schleiz (7000 lj.), stolno mesto, Gera (21000 lj.) z obrtnostjo.

10. Kneževina **Waldek** (11 □miriam. in 60000 ljudij—protestant.). Arolsen (3000 lj.), stolno mesto. Pirmont (4000 lj.) s kopeljo.

Južne nemške država so: 1. Kraljestvo **Bavarsko** meri 759 □miriam. in ima 5 milijonov ljudij, ki so po rodu Nemci; po veri je 72% katoličanov in 27% protestantov. Mnihov na Jzari (191000 lj.), glavno in stolno mesto, ima premnogo krasnih poslopij, cerkev in gradov, obilo znanstvenih in umetnostnih zbirk in zavodov, vseučilišče, veliko kupčijo in razvito obrtnost. Freising ali Brizinsko, nekdanje stolišče škofov, ki so tudi Loki na Kranjskem gospodovali. Augsburg na Liku (64000 lj.), veliko kupčijsko in obrtno mesto. Lindava (7000 lj.), tržišče ob Bodemskem jeze-

ru. **Pasov** (15000 lj.) na Donavi tik meje avstrijske. **Rezn** (Regensburg 36000 lj.) na Donavi ima veliko kupčijo in obrtnost. **Norimberk** (92000 lj.), najbolj obrtno mesto v deželi, z veliko kupčijo. **Fürt** (Brod 30000 lj.), zelo obrtno mesto z veliko kupčijo. **Erlangen** (15000 lj.) z vseučiliščem. **Bamberg** (30000 lj.) z obrtnostjo in kupčijo. **Würzburg** (46000 lj.) na Menu z vseučiliščem in obrtnostjo. **Speier** (15000 lj.) na Renu s kupčijo. **Landau** (8000 lj.), imenitna trdnjava.

2. Kraljestvo **Virtemberško** (195 □miriam. in 1900000 ljudij, katerih je 68% protest. in 28% katoličanov). **Stuttgart** (98000 lj.), lepo glavno in stolno mesto s politehniko, obrtnostjo in kupčijo. **Esslingen** (22000 lj.), zelo obrtno mesto. **Tübingen** (10000 lj.) ima sloveče vseučilišče. **Ulm** na Donavi (28000 lj.) s kupčijo.
3. Veliko vojvodstvo **Badensko** (153 □miriam. in 1540000 ljudij, katerih je $\frac{2}{3}$ katolič., $\frac{1}{3}$ pa protest.). **Karlsruhe** (45000 lj.) sprelepo glavno in stolno mesto, ima polytehniko in veliko obrtnost in kupčijo. **Pforzheim** (23000 lj.) z razvito obrtnostjo. **Baden** (12000 lj.) z žvepleniimi toplicami. **Manheim** (45000 lj.) ima razvito obrtnost in kupčijo. **Heidelberg** (24000 lj.) ima sloveče vseučilišče. **Freiburg** v Breisgauu (28000 lj.), sedež nadškofa, ima katoliško vseučilišče. **Konstanc** (13000 lj.) ob Bodenskem jezeru z obrtnostjo in kupčijo.
4. Veliko vojvodstvo **Hesensko** (77 □miriam. in 890000 ljudij, katerih je po veri 68% protestant. in 28% katolič. 26000 pa Židov). **Darmstadt** (46000 lj.), glavno in stolno mesto, ima tehniko, razvito obrtnost in živahno kupčijo. **Offenbach** (26000 lj.), največe fabriško mesto v deželi. **Moguncija** (59000 lj.), najmočnejša nemška trdnjava na sotočji Mena in Rena, ima razvito obrtnost in veliko kupčijo. **Worms** (16000 lj.) na Renu. **Giessen** (14000 lj.) na Lani ima vseučilišče.
5. Državna dežela **Alzacija-Lorena** (145 □miriam. in 1570000 ljudij, katerih velika večina govori francozki; po veri jih je 82% katoličanov, 15% protest. in 44000 Židov). **Strassburg** (86000 lj.) ima novo vseučilišče, veliko obrtnost in kupčijo. **Kolmar** (26000 lj.), obrtno in kupčijsko mesto. **Mülhausen** (56000 lj.), središče razvite obrtnosti v gorenji Alzaciji. — **Metz** na Mozeli (52000 lj.), ena največjih in najmočnejših trdnjav na sveti; peča se z vrtnarstvom in sadjerejo, zelo tudi z obrtnostjo. **Dieuze** (4500 lj.) ima kameneno sol in kemijske fabrike.

Nemčija ima okoli 4950 □miriam. plodnega sveta in tega pride čez polovico na njive in vrtove, četrtina pa na gozdove. Po severni Nemčiji je kmetijstvo še nekoliko bolj razvito ko po južni. Naj rodovitnišo zemljo imajo saske dežele, kjer se pa tudi kaj pridno in umno obdeluje.

Na jugu prekosi Virtemberžko v kmetijstvu vse druge dežele, ki se vendar ž njim kaj pridno in umno pečajo. Sejejo pa pšenico (mnogo tudi pirnice), rž, ječmen in oves; v obče prideluje cesarstvo raznega žita (turšice je malo) veliko črez lastno potrebo. Veliko imajo izvrstnega prediva in konoplje; precej tudi tobaka, vendar se s tem pridelkom zmerom manj pečajo. Bele pese sedaj toliko izrase, da naredé iz nje vsako leto okoli 260000 tovorov sladkora. Hvale vredna je tudi sadje- in vinoreja. Sadja veliko prodajo na tuje. Z obširnimi gozdi kaj umno gospodarijo; ker pa lesa veliko potrebujejo, dovažajo ga sedaj iz tujih krajev.

Živinoreja je skoro po vseh straneh hvale vredna. Lepih konj in lepe goveje živine prodajo celó veliko v taje dežele; na drugi strani jo pa kupujejo zlasti na Ruskem. Posebno pa slovi nemško ovčarstvo (30000000 ovac, katerih večina ima lično volno), Meklenburg prekosi v tem vse druge dežele. Svinoreja je najbolj razširjena po severni Nemčiji, posebno cvete v Vestfaliji.

Kopani in je Nemčija silno bogata. Dobivajo zlato in srebro (v Harci in Sasiji), baker (Prusko in Anhalt), cin, preveliko cinka, svinec i.t.d. Prebogatí so zakladi železne rude, iz ktere sedaj vsako leto napravijo okoli 1400000 tovorov surovega železa (največ na Pruskem, potem v Alzaciji-Loreni, Bavarskem, Brunšviškem, Saskem i.t.d.). Neizmerni so tudi zakladi kopavnega goriva, šote in zlasti črnega in rujavega premoga, ktereга veliko milijonov tovorov prodajo na tuje. Vsega premoga izkopljejo sedaj na leto 34500000 tovorov t. j. dobro 4krat toliko, kolikor v Avstriji. Preveliko imajo tudi kuhinjske soli, zlasti kamenene in varjene: vse dobé okoli 682000 tovorov na leto.

Obrtnost je skoro po vseh deželah zeló razvita; naj bolj pa cvete v Pruskem, Saskem in Virtemberžkem kraljestvu in v Alzaciji-Loreni. Nasproti najmanj obrtne dežele so pa Meklenburžko, Šlezviško, Holsteinsko, Lauenburžko, Oldenburžko in Schaumburg—Lippe. Narejajo pa razne parne mašine, izvrstno orodje za poljedelce, rokodelce, za domača opravila in znanstvene zavode itd. Porensko, Vestfalsko, Virtemberžko, Sasko in Alzacija-Lorena prekose v tem vse druge pokrajine. Preobilo naredé porcelana, lončeni-ne, stekla in raznega kemijskega blaga pa cukra iz bele pese. Premnogo je tudi pivovaren, tobakarnic, svečarnic i.t.d. — Prevelike vrednosti so razni izdelki prejnic in tkalnic. Najbolj cvete uže od nekđaj suknarstvo in platnarstvo, razvito je tudi svilarstvo; tudi fabrik za raznovrstno bombaževino je premnogo v cesarstvu. — Uže od nekđaj se Nemci zeló pečajo s strojarstvom in usnjarstvom. — Tudi papirstvo in zlasti tiskarstvo je zeló razvito.

Kupčija je velika med notranjimi kraji in deželami, še večja pa s tujim svetom. Po suhem in morji izvažajo domače surovine (žito in moko, hmelj, živino, svinec in svinčeni glaj, cink, železo, premog in nekaj soli) in raznovrstne izdelke (mašine, vo-

zove, železnino in jeklenino in drugo kovinsko blago, porcelan, steklenino, sladkor, pivo žganje, raznovrstno tkanino in usnjino). Vvažajo pa prekomorsko blago, bombaž, svilo, predivo, volno, prašiče, ribe, baryila itd.

Šolstvo je zelo razvito skoro po vseh deželah. Ljudskih šol je okoli 56000, primeroma največ na Saskem, Brunšviškem, Anhaltskem, Pruskem in Badenskem; primeroma najmanj jih je na Meklenburškem in Bavarskem, kjer so tudi najslabeje obiskovane. — Srednjih šol je 345 gimnazij, 14 realnih gimnazij, 220 progimnazij in posebnih latinskih šol in okoli 500 realk in viših meščanskih šol. Vseučilišč je 21, tehnik pa 10.

III. Švajca (republika).

414□ miriam. ; 2690000 ljudij, katerih je po veri 1586000 protestantov, 1090000 katoličanov in 8000 Židov; po narodnosti je 1850000 Nemcev, 650000 Francozov, 150000 Italijanov in 42000 jim sorodnih Romancev.

Švajca je najviša gorata dežela v Evropi; kajti $\frac{3}{4}$ njenega površja pokrivajo hribje Alpskega in Jurskega gorovja, ostala četrtnina pa je visoka Švajcarska planota. Skoro vse osrednje Alpe so razpete po tej deželi in sicer: Peninske (Monte Rosa 4640 m.), Lepontinske in Retske (Bernina 4080 m.); še bolj velikanske so Bernske visoke in nizke Alpe, ki so najbolj neprehodne gore v vseh Alpah (Finsterarhorn 4277 m. Jungfrau 4170 m.), Dosta niži so stranski alpski oddelki, katerih najimenitniši so: Vierwaldstadske, Glarnske (Tödi 3612 m., Rigi 1780 m.), Schwyčke in Turske Alpe. Vse jih snežnine (z večnim snegom pokrita površina) merijo 70□ miriam., ledniki pa 30. Imenitni prelazi so: Prelaz Velikega sv. Bernarda (2492 m.) z najvišim zimskim stanovališčem v Alpah, Simplonski prelaz; prehod sv. Gotarda (2140 m.); to sedlo bodo prevrtali in predor bode meril 14800 metrov (skoro 4 ure hoda).—Jurske gore so na francoski meji, po večem podobne našemu Krasu. Švajcarska planota je 300—500 m. visoka. Reke teko k 4 morjem: Ren z Aro pomnoženo z Reusso) v Nemško morje; Rodan v Sredozemsko morje, Tesin v Pad (Jadransko morje) in Ina k Donavi v Črno morje. Jezer je premnogo razstavljenih po dolinah in po planoti.

Mesta v nemških kantonih: Bazil (46000 lj.) na Renu ima vseučilišče, veliko obrtnost in kupčijo. Zürich (25000 z okolico pa 59000 lj.) ima vseučilišče, polytehniko, veliko obrtnost in kupčijo. Luzèrn (16000 lj.), kupčija z domačimi pridelki.

Bern (40000 lj.), glavno mesto švajcarske zaveze, ima vseučilišče, razvito obrtnost in veliko kupčijo.

Mesta v francozkih kantonih: Geneva (50000 lj. z okolico pa 73000) v krasnem kraji ob Genevskem jezeru; ima imenitno vseučilišče, razvito obrtnost in kupčijo. Mali Pariz ali protestantovski Rim. Lausanne (29000 lj.) tudi pri jezeru, z veliko obrtnostjo. Neufchâtel (15000 lj.) ima veliko obrtnost in kupčijo. Freiburg (12000 lj.), po starem zidano mesto na Saani.

Mesta v italjanskih kantonih; Lugano (7000lj.) z živahno kupčijo v Italijo. Locarno in Bellinzona.

Švajcarji sicer pridno in umno obdeljujejo polje, a žita vendar pridelujejo premalo za se. Imajo pa veliko prediva in konoplje, preobilo sadja in precej izvrstnega vina. Živinoreja je na visoki stopinji. Goveda so kaj lepega plemena in krave imajo obilo mastnega mleka (sirarstvo in maslarstvo cvete). Imenitniša je jih sviloreja. — Kopanin le malo dobivajo, namreč nekaj želeža, premoga in soli.

Obrtnost je po nekterih kantonih tako razvita, da se lahko meri z najbolj obrtnijskimi deželami v Evropi. Najbolj razširjeno je izdelovanje bombaževine, prtenine, svilenine in raznih ur. — Kupčija je prav živahna; vvaža žito in moko, prekomorsko blago in barvila, premog, razne kovine i. t. d.; izvaža pa živino, sir, maslo, kože, sadje, žganje in raznovrstne izdelke.

Šolstvo je kaj razvito. Ljudske šole so dobro uravnane in dobro obiskovane. Veliko je tudi srednjih šol, 5 vseučilišč in izvrstna polytehnika (v Zürichu).

IV. Kneževina Liechtenstein.

$1\frac{3}{5}$ □ miriam. in 8500 ljudij (katolič.) Ta kneževina je med Predarelskim in Švajcarskim. Gorata dežela ima trg Vaduc in 13 vasij.

V. Kraljestvo. Italijansko.

2960□ miriametrov; 27400000 ljudij; ti so po veri katoličani razen 34000 protestantov in 27000 Židov. Po jeziku so Italjani razen 135000 Francozov (v Piemontu) in 33000 Slovencev (ob severo vzhodni beneško goriški meji.)

Skoro $\frac{4}{5}$ vse Italije pokrivajo gore, ki se ločijo v Alpe in Apenine. Alpe so po večem le z notranjimi odrasleki na italjskih tleh, glavni jih grebeni stojé le ob

meji. Primorske Alpe, Kotijske Alpe s prelazom M. Cenisa. Skozi ta hrib pelje velikanski predor (12220 metrov — čez 3 ure hoda — dolg) železnico ter neizrečeno pospešuje promet med Italijo in Francijo Grajske Alpe s prelazom Malega sv. Bernarda Peninske, Lepontinske in Retske Alpe; potem še apeniške Tridentinske in Karnske Alpe. — Apenini polnijo ves polotok. Ločijo se pa v Ligurske, Etrurske (M. Cimone 2167 m.), Rimske ali Abruzzi (Gran sasso d'Italia 2992 m., M. Amaro 2900 m.) in Neapolitanske. Ognjenik Etna je po polnem ločen od Sicilskih Apeninov. — Ravnine so: Padska ali Lombardska, po večem zeló rodovitna; Arnska ali Toskanska, Rimska, ktere se drži močvirje Pontinsko, Kampanska (campagna felice) in Apulska nižava.

Pad, Adiža, Bakiljon, Brenta, Plava, Livenza, Taljment so največe reke, ki teko v Jadransko morje; Arno, Tibera, Garigliano in Volturno tekó v Tirensko morje. — Jezer je veliko v gorenji in srednji Italiji.

Mesta: Turin (210000 lj.) zelo lepo in pravilno zidano mesto, z vseučiliščem obrtnostjo in kupčijo. Alessandria (60000 lj.), največa trdnjava v Piemontu. Genova (145000 lj.), veliko primorsko tržišče. — Milan (210000 lj.), eno najlepših mest v Italiji, ima veliko obrtnost in kupčijo. Pavia, Cremona, Bergamo, Brescia so obrtna in kupčijska mesta v Lombardiji (30000—40000 lj.). — Benetke (135000 lj.), imenitno namorsko tržišče. Padova in Verona (trdnjava) imate po 70000 ljudij. — Parma (50000 lj.), s kupčijo. Modena (60000) z vseučiliščem. Ferrara (75000 lj.) s svilarstvom. Bologna (115000 lj.) z vseučiliščem, obrtnostjo in kupčijo. Ankona ali Fakin (50000 lj.) primorska trdnjava s kupčijo. — Florenca (170000 ljudij), eno najkrajšnejših mest v Evropi, z učilišči, obrtnostjo in kupčijo. Lucca (70000 ljudij) ima mnogo živine, svile in olja. Pisa (55000 lj.) z vseučiliščem in obrtnostjo; v srednjem veku imetno tržišče. Livorno (100000 lj.), precej obrtno mesto pa eno največih tržišč v Evropi. — Rim (256000 ljudij), novo glavno in stolno mesto Italjanskega kraljestva; sedež. papeža v Vatikanu, ki je največe poslopje v Evropi, ima namreč 22 dvorišč, 4422 (po drugih celó 11000) sob in soban, s prelepo Sikstovo in Pavlovo kapelo. — Neapolj (460000 lj.) sprelepo stoji ob zalivu Neapoljskem ter je največe, najbogatejše in najživahnejše mesto

italsko z razvito obrtnostjo in veliko kupčijo. Brindisi (16000 lj.) z izvrstnim pristanom. — Palermo (230000 lj.), največe mesto sicilsko, z obrtnostjo in kupčijo. Messina (118000 lj.), ob ožini morski z veliko kupčijo. — Catania (85000 lj.), naj lepše mesto sicilsko z veliko kupčijo. — Cagliari (35000 lj.) na otoku Sardiniji z veliko luko.

Repubblica San Marino ima 7400 lj., ki se žive s kmetijstvom.

Italijani se močno pečajo s poljedelstvom, ki jim daje preobilo žita (pšenice in turšice), rajža in drugih krušnih pridelkov. Prebogata je dežela olja, vina in raznega južnega sadja (pomaranč, limon, rožičev, mandeljnov, fig i. t. d.) — Živinoreja italska je na nizki stopinji. Lepe goveje živine imajo veliko le v gorenji Italiji, kjer cvete sirarstvo. Ovac drže precej, a le malo požlahnjelih. Sviloreja je vse hvale vredna; Italija prideluje največ svile v Evropi. Primorskim krajem daje ribstvo obilo dobička. — Kopanin le malo dobivajo, nekoliko zato, ker je rudarstvo zeló zanemarjeno. Največ je žvepla (v Siciliji in na Liparih) in soli; nekoliko železa, malo premoga, veliko raznovrstne ilovice za lončeno in preobilo najlepšega mramora.

Obrtnost je bila nekdanj zlasti v srednjem veku na visoki stopinji, kajti Italija je bila v tej učiteljica drugej Evropi. Se danes je najbolj razvita v Lombardiji in Piemontu, koder je tudi mnogo velikih fabrik. Najbolj izdelujejo svilenino in žamet, papir, usnje in usnjino, steklo, razno dragotino i. t. d. —

Kupčija je jako živahna; vvaža prekomorsko blago in bombaž, les, konje, tkanino in prejo (razen svile), mašine in drugo kovinsko blago; izvažata pa svilo in svilenino, olje, sačje, vino, rajž, žveplo, sol, slamnike, razne umetnijske izdelke i. t. d.

Šolstvo je silno zanemarjeno. Ljudskih šol je največ v Lombardiji, Piemontu in Toskani; najmanj jih je v nekdanjih papeževih pokrajinah in na Neapolitanskem. Primeroma zeló veliko je gimnazij in vseučilišč, manjka pa realk in tehnik, kupčijskih in obrtnijskih šol.

VI, Pirenejski polotok.

Pireneji so na francozki meji — 40 miriam. dolgi —; jih najviši vrhovi stojé v srednjem oddelku: Pic de Nethou 3485 m., Montperdu 3412 m. in Pic de Midi 2927 m. Od teh držé Kantaberske in Asturske gore proti zahodu, kjer so razrasene Galicijske Alpe (ob Biskajskem zalivu). Po sredi polotoka je razprostrta visoka planota, ktere predelno gorstvo Kastilsko loči v Staro- in Novo-Kastilsko planjavo. Obe ste proti zahodu razsir-

jeni čez Portugalsko do Atlantskega oceana. To zagraja na jugu Andaluzko pogorje, navadno Sierra Morena imenovano. — Sierra Nevada je široko gorovje iz prvotnega in apneniškega kamenja; v tej velikanski gorini stojita najviša španska vrhova: Mulhacen 3575 m. in Veleta 3485 m. — Andaluzka in Aragonska nižava ste v ravni svet razširjeni dolini ob Guadalquiviru in Ebru.

Najmenitniše reke so: Minho, Duero, Tajo, Guadiana in Guadalquivir, ki se izlivajo v Atlantski ocean. Segura, Hucar, Guadalaviar in Ebro tekó v Sredozemsko morje.

A. Špansko kraljestvo meri 5070□ miriam. in ima 17 milijonov ljudij; ti so po veri katoličani, po rodu in jeziku pa Španci razen 500000 Baskov v zahodnih Pirenejih.

Mesta: Madrid (340000 lj.), glavno in stolno mesto, ima majhno obrtnost in kupčijo. Toledo (20000 lj.), starodavno mesto ob Tajui, izdeluje jeklenino. Almadèn (7000 lj.) z najbogatejšimi rudniki živega srebra v Evropi. — Santander (36000 lj.), trzišče ob Biskajskem zalivu. Valladolid (43000 lj.) ima precej obrtnosti. — Sant Jago de Compostela (28000 lj.) z najmenitnišo božjo potjo na Španskem. — Cadiz (65000 lj.), najstareše kupčijsko mesto v Evropi, močna trdnjava in vojna luka, ima soline in veliko kupčijo. Sevilla (115000 lj.), zelo obrtno mesto ob Guadalquiviru. Cordova (38000 lj.) — Granada (65000 lj.) ima imenitna poslopja iz mavrovske dobe. Malaga (95000 lj.) kupčuje z vinom, oljem. — Valencia (110000 lj.) sredi prerodovitnih vrtov. — Barcelona (190000 lj.), najmenitniše obrtnijsko in kupčijsko mesto na Španskem. Zaragoza (60000 lj.) ima veliko vina, olja in fabrik.

Kmetijstvo je v obče zelo zanemarjeno, vendar dežela v srečnih letih še izvažata žito; ima tudi veliko rajža, žafrana, južnega sadja in olja. Preobilo je vina, in nekatera vina štejejo med najboljša na sveti. — V živinoreji se najbolj odlikuje reja ovac, katerih je $\frac{2}{3}$ požahnjenih (merinos). Povsodi se pečajo s prašičerejo, zlasti pa z bučelarstvom, ki daje preobilo dobrega medu. Zelo razširjena je sviloreja. — Raznih kopanin je Špansko zelo bogato, vendar so po najdbi Amerike domače rudarstvo popolnem zanemarili. Preobilo dobé svinca, polovico vse te kovine v Evropi, bakra, cinka, srebra in živega srebra (največ v Evropi), precej železa, zelo malo pa premoga. Neizmerne zaklade pa ima dežela v kameni in varjeni pa morski soli.

Obrtnost je majhna; najbolj cvete v Kataloniji in Biskajni. Vendar ne naredi dosta blaga za domače prebivalstvo. — Kupčija je zlasti ob morji zelo živahna. Vvaža prekomorsko blago, tobak in razne izdelke; izvaža pa le domače surovine: vino, olje, volno, sadje, žafran, živo srebro, svinec, baker, sol, svilo i. t. d.

Šolstvo je silno zanemarjeno. Ljudskih šol je malo po deželi in še te so slabo obiskovane. Več je srednjih šol in mnogo vseučilišč.

B. Kraljestvo Portugalsko meri 927□ miriam. in ima 4400000 ljudij, ki so po veri katoličani, po rodu pa Portugalci.

Mesta: Lizbona (230000 lj.), kaj nesnažno glavno in stolno mesto ob ustji reke Taja, ima 240 cerkev, 99 kapel in 82 samostanov, malo obrtnost in veliko kupčijo, ki pa je v rokah tujcev. Coimbra (20000 lj.), staro obrtno mesto s vseučiliščem. Porto ali Oporto (90000 lj.), najimenitniše primorsko tržišče, ki pa ima tudi kaj razvito obrtnost. Bragança (4000 lj.) rojstni kraj kraljeve rodovine.

Kmetijstvo je še bolj zanemarjeno ko na Španskem; daje zlasti mnogo turšice, ječmena in prosa. Narejajo tudi kaj slabo olje, imajo pa preobilo južnega sadja, zlahtnega vina. Živnoredja je po vsem enaka španski. Najbolj držè ovce z lično volno (merinos), koze, svinje, mezge in osle; z bučelarstvom in svilorejo se malo in slabo pečajo. — Rudarstvo je po polnem zanemarjeno. Napravijo nekaj železa in premoga, pa preveliko najboljše morske soli.

Obrtnost je silno majhna, kupčija skoro vsa v rokah Angležev. Ta vvaža kovine, premog, les, govejo živino in obrtniške izdelke; izvaža pa domače surovine: vino, sadje, sol i. d.

Šolstvo je jako zanemarjeno, tako da razen Turčije stoji med evropskimi deželami na zadnji stopinji. Ljudskih šol je malo, in še te so slabo uravnane in obiskovane. Več je srednjih šol, v Coimbru vseučilišče, v Portu pa tehnika.

VII. Republika Francozka.

5286□ miriam. in 37 milijonov ljudij, ki so po veri katoličani razen 75000 protestantov in 50000 Židov; po rodu so Francozje razen 160000 Baskov, 350000 Italijanov (na Korziki in Nizzanskem).

Francija je razpeta med Sredozemskim in Atlantskim morjem. Večina dežele se prišteva nižavi, kajti le $\frac{1}{10}$ je prav za prav goratega sveta. Med gorami so

ob španski meji Pireneji, katerih osrednji in vzhodni kos je razrasen proti rodovitni nižavi Languedoški. — Druge visoke gore francozke so Alpe, v katerih stojé visoki vrhovi Mont Cenis 3590 m., Mont Genevre 7300 m., M. Ollan 4216 m., M. Iseran 4050 m. in najviši jih vršac Montblanc 4802 m. — Med notranjimi gorami so na jugu: Seveni z razraseno višavo Auverguesko (Puy de Sancy 1890 m. je najviši hrib sredi Francije). Neznatni so hrbti Zlatih goric in severnih francozkih gor. Proti Belgiji so razstavljene Ardenske gore, 300—500 metrov visoke. — Nižava se po veletocih loči v Garonsko, Loarsko in Sensko planjavo; vse so dobro močene in po večem rodovitne. Ob dolenjem Rodanu je razširjena dolina, Provençalska nižava imenovana.

Francija ima 150 plovnih rek in dotokov. Največe so: Skalda, Somme, Sena, Loara, Garona, Adour in Rodan.

Mesta: Pariz (1900000 lj.), dobro utrjeno glavno mesto, ima lepe ulice in velike trge s spominki ozaljšane, premnogo znanstvenih in umetnostnih zbirk in zavodov, veliko razvito obrtnost in velikansko kupčijo, skratka Pariz je središče duševnega in gmotnega razvitka prelepe Francije. Reims (60000 lj.) s suknarstvom in vinarstvom. Sedan (17000 lj.), imenitno bojišče, kjer je bil Napoleon III. vjet. Nancy (60000 lj.), eno najlepših francozkih mest. Dijon (38000 lj.), trdnjava ob prekopu Burgundskem. Lyon (330000 lj.) na Rodanu, ima veliko obrtnost (svilarstvo) in kupčijo. St. Etienne (110000 lj.), „francozki Birmingham“, izdeluje zlasti železnino, jeklenino in svilenino. Grenoble (38000 lj.) in Vienne (23000 lj.) ste obrtni mesti v Dauphinéi. Marseille (300000 lj.), največe primorsko tržišče francozko, ima razvito obrtnost, ribštvo in velikansko kupčijo. Toulon (90000 lj.), velika trdnjava in luka za vojne ladije. Nizza (40000 lj.) ima zdravo mehko podnebje in morsko kopel. Blizu tega mesta je kneževina Monaška, ki ima 3300 ljudij. Toulouse (134000 lj.) z veliko obrtnostjo in kupčijo. Montpellier (58000 lj.) ima vseučilišče in najstarši botanični vrt v Evropi, obrtnost in kupčijo. Bordeaux (210000 lj.) z obrtnostjo in pomorsko kupčijo. Orleans (56000 lj.) na Loari; devica orleanska 1429. Tours (46000 lj.), lepo mesto sredi vrtov in vinogradov. Nantes (120000 lj.), zelo obrtno mesto s pomorsko kupčijo. Brest (80000 lj.), ena najlepših luk v Evropi, teše zlasti ladije. Rouen

(110000 lj.), ima veliko obrtnost in kupčijo. Havre de Grace (80000 lj.), trdnjava in kupčijsko pristanišče. Amiens (65000 lj.), trdnjava z veliko obrtnostjo. Lille (16000 lj.), ena najmočnejših trdnjav v Evropi, z obrtnostjo in kupčijo.

Kmetijstvo francozko je jako razvito, a ker je ljudstvo zelo gosto, navadno vvažajo žito in moko. Mnogo imajo prediva in konoplje, bele pese za sladkor pa največ med evropskimi državami (350000 tovorov sladkora na leto). Francija je prva vinska dežela na svetu, kajti na leto ima 65—70 milijonov hektolitrov vina; tudi je francozko vinarstvo — kletarstvo vsestransko zelo razvito. Hvale vredna je sadje-reja, južni kraji imajo mnogo južnega sadja in preokusnega olja. — Zivinoreja ne zadostuje potrebi precej gostega prebivalstva. Severni kraji se bolj pečajo z rejo goveje živine in konj, južne strani pa redé osle, mezge in sviloprejke. Tudi ovac imajo veliko, med njimi 27 milijonov z lično volno — Rudarstvo redoma napreduje. Najimennitniši kopanini ste železo in premog. Železa ima Francija za Anglijo največ v Evropi; premoga izkopljejo sicer 12300000 tovorov, vendar še dosta premalo za prebivalstvo. Obilo napravijo morske soli.

Obrtnost francozka je za angleško najbolj razvita v Evropi; v nekterih izdelkih so pa Francozi prekosili tudi Angleže. Največ velikih fabrik in rokodelnic je v Parizu in jegovi okolici, potem po vsej severni Franciji. Cvete posebno svilarstvo (Lyon, St. Etienne, Pariz), suknarstvo in platnarstvo (zlasti po severni Franciji) in podelovanje bombaža. Zelo razširjeno je tudi podelovanje kocivin; v izdelovanji dragotine, sreberrnine in zlatnine, prirodoslovnega in astronomičnega orodja pa Pariz prekosi vsa mesta na sveti. Izvrstno je tudi usnarstvo, žganjarstvo i.t.d. — Kupčija je jako velika; vvažaa raznovrstne surovine: svilo, volno, barvila, kože, žito, moko, predivo, bombaž, konje in drugo živino i.t.d.; izvažaa pa vino in žganje, sadje, olje, usnje in usnjino, preveliko raznovrstnih izdelkov.

Šolstvo je le deloma razvito. Ljudskih šol je še povsodi premalo; po nekterih krajih jih pa popolnem pomanjkuje. Tudi so ponekodi slabo oskrbovane in slabo obiskovane. Bolje uravnane in obiskovane so srednje šole. Primeroma veliko je visokih šol v deželi.

VIII. Dolenjerenska nižava

ali kraljestvo Belgijsko in Holandsko.

Južna Belgija je po večem pokrita z Ardenskimi hribi in griči, ki so tudi po holandski pokrajini Luksenburgu razraseni. Ta gorati svet ni nikjer vspet nad 500—600 metrov. Drugodi je Belgija in zlasti Holandija popol-

nem ravna zelo globoka nižava, semtertje celo ni nad gladino bližnjega morja vzdignena. To nižavo so v tisočletjih ondešnje reke (Ren, Moza in Skalda) napravile s svojimi zaisipi.

Nemško morje obliva obe kraljestvi, a le holandsko obrežje je dolgo in zelo razdrto. Najimenitnije reke so: Skalda z Rupelo, Moza, ki tudi priteka iz Francije, in Ren, ki je pred ustjem razdeljen v mnogo plitvih rokavov.

A. Belgijsko kraljestvo meri 295□ miriametrov ter šteje 5260000 ljudij; ti so po veri katoličani, po rodu pa je 49% Flamcev (germanskega podnarečja), drugi so Valonci ali Francozje.

Mesta: Bruselj (215000 lj.), glavno in stolno mesto, eno najlepših v Evropi, ima veliko znanstvenih, umetnostnih, obrtnijskih in kupčijskih zavodov in naprav. Löwen (38000 lj.) z imenitnim katoliškim vseučiliščem. Antwerpen (150000 lj.), močna trdnjava na Skaldi, se šteje med najimenitnija tržišča na sveti. Gent (130000 lj.) z razvito obrtnostjo. Brügge (55000 lj.) s platnarstvom. Bergen (26000 lj.) s premogovniki, Namur (26000 lj.) s kovinsko obrtnostjo. Lüttich (120000 lj.) z najbolj razvito kovinsko obrtnostjo; v okolici ima prebogate premogovnike in železnike.

Belgijanci jako pridno in umno obdelujejo polje, a to vendar zelo gostemu prebivalstvu ne daje zadosti žita in drugih krušnih pridelkov. Imajo pa preobilo prediva in konoplje, hmelja in bele pese za sladkor. — Reja goveje živine je vse hvale vredna; še bolj razvita je reja ovac, ki pa dajo bolj grdo volno za debelo sukno. Veliko dobička daje svinoreja in reja pitomih zajčkov, bučelarstvo in ribstvo. — Kopanin je Belgija posebno bogata, zlasti ima preobilo najboljšega železa in črnega premoga, mnogo cinka in svinca.

Obrtnost je posebno razvita; jih kovinski izdelki slove po vseh tržiščih na sveti. Preimenitno je tudi jih platnarstvo, suknarstvo, usnjarstvo in steklarstvo. — Kupčija je jako živahna; vvaža razne surovine za fabrike, prekomorsko blago, žito, moko, vino in sol; izvaža pa železo in premog, pa raznovrstne izdelke. — Solstvo je vse hvale vredno.

B. Nizozemsko ali Holandsko kraljestvo meri 328□ miriametrov ter ima 3760000 ljudij; k temu pride še Luksenburško s 26□ miriam. in 200000 lj. Po veri je 58% protestantov, 41% katoličanov in 75000 Židov; po jeziku so Holandci.

Mesta: Amsterdam (290000 lj.), glavno mesto in pre-imenitno tržišče morsko, ki pa ima tudi veliko obrtnost. Haag (100000 lj.), lepo stolno mesto z velikimi palačami. Leyden (43000 lj.) z vseučiliščem. Rotterdam (130000 lj.) ima veliko pomorsko kupčijo in cvetočo obrtnost. Utrecht (65000 lj.) z vseučiliščem in obrtnostjo. Maastricht (31000 lj.), kaj močna trdnjava. Luksenburg (15000 lj.), ena najmočnejših trdnjav na sveti.

Polje pridno in umno obdelujejo, vendar ne rodi dosta žita za gosto naseljeno ljudstvo. Veliko imajo prediva in konoplje. Cvete jim vrtnarstvo in cvetličarstvo. — Živišoreja holandska je dospela najvišjo stopinjo v Evropi. Najbolj se odlikuje reja goveje živine (maslarstvo in sirarstvo.) Pečajo se tudi močno s konji in ovcami. Prevažno je ribštvo. Holandski slaniki slovó po celem sveti. — Kopenin je dežela silno uboga; ima le dosta ilovice za lončenino, pa malo premoga in železa.

Obrtnost ni niti posebno razvita, niti posebno razširjena. Napravijo pa veliko ličnega platna, sukna, mnogo žganja in piva i.t.d. — Kupčija je jako živahna in velika zlasti po morji. Izvažá živino, maslo in sir, slanike in polenovke, platno in predivo; vvažá pa žito, les, premog, razne kovine, sol i.t.d. — Šolstvo je v obče hvale vredno. Ljudske šole so dobro uravnane in dobro obiskovane.

X. Kraljestvo Veliko-britansko in Irsko.

3137 □miriametrov; 33000000 ljudij; teh je po veri 82%, protestantov, 17% katoličanov; po jeziku so Angleži, razen Ircev, ki govoré irsko ali keltovsko.

To kraljestvo obsega dva velika otoka: Veliko Britanijo in Irlandijo, pa več manjših otokov. Na Veliki Britaniji gore in griči pokrivajo $\frac{2}{3}$ vsega površja, zlasti po zahodni in severni strani. Najimenitniše so: Gore Kornvallske in Waleske (Snowdon 1086 m.); gore Chewiotski in Grampianske (Ben Newis 1336 m.). Vzhodna stran otoka je popolnem ravna. Bolj kepasta Irlandija je povečem enomerna nižava, na kateri so hribje v posameznih kupih le na obodu razstavljeni.

Reke niso sicer dolge, a vendar so prevažne za kupčijo, ker le malo padajo ter imajo leto in dan obilo vode. Themse, Humber, Tyne, Twed in Severn. Na Irlandiji je Shanon največja.

Mesta v Angliji (24 milij. ljudi): London (340000 ljudi, z okolico pa 4 milijone), velkansko glavno in stolno mesto in središče angleške obrtnosti, kupčije in učenosti. Portsmouth (188000 lj.), dobro utrjena vojna luka ob kanalu La Manche. Bristol (220000 lj.) z veliko obrtnostjo in kupčijo. Birmingham (380000 lj.), največe obrtnijsko mesto na Angležkem (za kovinsko blago). Liverpool (550000 lj.) drugo angleško tržišče. Manchester (500000 lj.), središče za izdelovanje bombaževine in druge tkanine. Sheffield (270000 lj.), središče za izdelovanje jeklenine; promnogo je še mest, ki štejejo 100000 do 200000 ljudi.

Mesta v Škociji (3400000 ljudi): Edinburgh (230000 lj.) z 10 do 12 nadstropij visokimi hišami. Glasgow (560000 lj.), največe in najbolj obrtno kupčijsko mesto v deželi. Dundee (120000 lj.) s platnarstvom. Aberdeen (90000 lj.) ima vseučilišče in veliko obrtnost.

Mesta na Irlandiji (5400000 ljudi): Dublin (250000 lj. s predmestji pa čez 320000) z veliko kupčijo. Belfast (180000) s platnarstvom, lončarstvom i. t. d. Cork (80000 lj.) z obrtnostjo in kupčijo. Limerik (42000 lj.) kupčuje z mesom, maslom in žitom.

Nikjer v Evropi se ne pečajo tako pridno in umno s kmetijstvom kakor v Veliki Britaniji, tudi jim primeroma ne daje nikjer toliko dobička kolikor tam. Sejejo najbolj pšenico, oves, rž, ječmen in sočiyje. Mnogo pridelujejo prediva, konoplje, hmelja pa krompirja. — Živinoreja se je povzdignila še na dosta višo stopinjo od ondešnjega poljedelstva.

Goveje živine prelepega plemena je okoli 10 milijonov glav; ponekodi naredé obilo masla in sira. Britanska konjereja slovi daleč po sveti. Enako razvito je ovčarstvo, ki daje okoli 60 milijon. kgr. lčne volne. V svinjereji prekosi Britanija vse dežele evropske, posebno se ž njo pečajo na Irskem. Tudi ribštvo daje obilo dobička. — Med evropskimi deželami je tudi najbolj bogata raznovrstnih kopanin. Ima namreč neizmerne zaklade najboljšega železa, kterege na leto dobé okoli 5500000 tovorov; še večja so ležišča izvrstnega premoga; tega sedaj izkopljejo okoli 110 milijonov tovorov t. j. polovica več, ko vse druge dežele na sveti. Dalje imajo obilo kositra, svinca, posebno pa bakra; veliko srebra, grafita, ilovice za lončenino, soli i. t. d.

Nobena dežela na sveti nima tako velike in vsestranske tako zeló razvite obrtnosti kakor Velika Britanija. Pred vsem cvete podelovanje bombaža in volne, potem platnarstvo in svilarstvo.

Tudi kovinska obrtnost se je tako razvita, da so glede na njo Angleži prekosili vse druge narode. Isto velja o strojarstvu in usnjarstvu. Imenitna je tudi lončarska obrtnost, potem steklarstvo, papirstvo in narejanje kemijskega blaga pa raznih barvil.

Velika Britanija je prva kupčijska država na sveti, jeno trgovstvo je razširjeno čez vse strani naše zemlje. Vvažajo bombaž, prekomorsko blago in čaj, žito in moko, vole, ovce in druge živali, sir, maslo, špeh, jajca, vino, sadje, volno, predivo, les i. t. d., izvažajo pa premog, železo, baker, kositer, in razne izdelke britanske obrtnosti.

Šolstvo je bilo zelo zanemarjeno, kajti država je ljudske sole skoro po polnem prepuščala posameznim društvom in zasebnikom. Primeroma veliko je srednjih šol pa 9 vseučilišč.

X. Kraljestvo Dansko.

382□ miriametrov, 1820000 ljudij, ki so po veri protestantje, po rodu in jeziku pa Danci.

To kraljestvo obsega Jütlandijo na enako imenovanem polotoku pa otoke med Kattegatom in Baltiškim morjem. Jutlandija je globoka nižava, prek ktorej je potegnen podaljšek Uralobaltiškega hrbita; vzpet je malo čez 70 metrov in najviši grič Himelsberg meri komaj 170 metrov. Enake podobe so tudi danski otoci, le da nimajo niti mahovja, niti peščenega polja. Največi so: Fünen, Seeland, Laaland in Langeland.

Rek ni velikih; največa (Goudenaa) meri le 15 miriametrov.

Mesta: Kodanj (195000 lj.), glavno in stolno mesto, eno najlepših v Evropi, stoji na Seelandu, ima utrjeno luko, precej obrtnosti in veliko kupčijo. Odensee na Fünenu ima 17000 ljudij. Arhus (15000 lj.) je največe mesto v Jütlandiji. — Danski so tudi Farörski otoci in Izlandija (1030□ miriam. in 70000 lj.). Na tem puščobnem otoku, polnem lednikov, ognjenikov in vrelih vodá, je Reikjavik (1300 lj.) največe mesto.

Rodovitna zemlja daje obilo žita (zlasti rži in ječmena), sočivja in krompirja, malo pa konoplje, tobaka in sadja. — Pridno in umno se pečajo z živinorejo, ki daje v tujo kupčijo mnogo konjev, goved in prašičev. Primeroma največ dobička daje ribštvo (slanike i. t. d.). — Kopanin je jako malo; kovin jej manjka popolnem.

Obrtnost je le malo razvita in še manj razširjena. Velike fabrike so le v Kodanji (usnje, tkanino, mašine, sladkor i. t. d.). Rokodelstvo je nekaj bolj razširjeno. — Kupčija je bila nekdanj dosta večja, nego je sedaj. Izvažajo živino in poljske pridelke, vvažajo pa razne surovine (les, kovine t. t. d.), prekomorsko blago in razne izdelke.

XII. Skandinavija

ali Norvegija in Švedija.

7585□ miriam.; 5940000 ljudij, ki so po veri protestantje, po rodu pa Skandinavci ali Švedje in Norvežci razen 22000 Laponcev in nekaj Čuhoncev.

Večina skandinavskega sveta je pokrita z gorami, ki držé po dolgem od severa proti jugu. Manjše zahodno kraljestvo ali Norvegija (3167□ miriam.) je črez in črez hribovito, le ob južnem obrežji so neznatne nižine. Gore so zrasene v planotaste gorine, iznad katerih mole posamezne igle in vrhi. Švedske gore niso tako razširjene in visoke (prim. str. 70. št. 11). — Skandinavska nižava v Švediji je razprostrta med gorami in Baltiškim morjem; v južni polovici je zelo rodovitna, drugodi pa puščobna.

Severno ledeno morje in Atlanski ocean s svojimi deli (Nemško morje, Skagerak, Kattegat in Baltiško morje) oblivata Skandinavijo ter jo razjedata v neštevilnih zalivih in zanožinah.

Norvegija uže zarad lege gora nima velikih rek, le mnogo derečih potokov in visokih slapov. V Švediji so pa: Tornea, Dal, Klara, Göta in Glomen najimenitniše. Med brezštevlnimi jezeri so Venersko, Vetersko, Melarsko in Hjelmarsko največa.

Mesta v Švediji (4200000 ljudij): Stokholm (145000 lj.), glavno in stolno mesto ob iztoku Melarskega jezera v Baltiško morje, ima veliko obrtnost in kupčijo. Upsala (12000 lj.) z vseučiliščem. Falun (6000 lj.) z jamo bakrene rude. Gotenburg (60000 lj.), dobro utrjeno morskó tržišče. Karlskrona (20000 lj.) z luko za vojne ladije in z veliko kupčijo. Norrköping (28000 lj.) z razvito obrtnostjo.

Mesta v Norvegiji (1740000 lj.): Kristijanija (68000 lj.), sedež podkralja in precej razvite obrtnosti in velike kupčije. Bergen (32000 lj.), prvo tržišče v Norvegiji. Trondhjem (22000 lj.), ima obrtnost in zelo razširjeno kupčijo. Hamerfest (1200 lj.), najbolj proti severu pomakneno kupčijsko pristanišče.

Ponebje kmetijstvu ni ugodno, tudi zemlja je zanje le malo pripravna. Švedje se sicer bolj pečajo ž njim, vendar tudi ne pridelujejo dosti žita za se. Pšenica zori še do 60° severne širjave, ječmen pa celó do 70°; še za zemljepisno stopinjo dalje

proti severu sega krompir, ktereга povsodi močno sadé. Največ dobička jim dajo prelepi gozdovi, ki pokrivajo dobro $\frac{3}{5}$ vsega površja. — Živinoreja je dosedaj malo napredovala; po severnih straneh redé severne jelene. Preveliko dobička jim daje ribštvo (slaniki, polenovke, lososi i. t. d.) pa lov raznih divjih zverij (draga kožuhovina). — Kopa in je jako bogata. Preobilo ima najboljšega železa, bakra in srebra; malo pa premoga, cinka, svinca i. t. d. Soli jim pa po polnem pomanjkuje.

Obrtnost je v obče le malo razvita, in še manj razširjena. Kmetovalec si še sedaj v dolgi zimi nareja svoje hišno in poljsko orodje, svoje debelo platno in sukno in pa razno pletenino. Najbolj razvita je kovinska obrtnost: švedske verige in mački za ladije slové daleč po sveti. Zeló razširjeno je podelovanje lesa (ladijedelnice, žage in fabrike za izdelovanje raznega lesenega blaga). — Kupčija je živahna in zelo velika, zlasti pomorska. Izvažá železo in železnino, ladije, les in lesenino, baker, marmor, usnje, kožuhovino, leđ in ribe; vvažá pa žito in moko, konopljo in predivo, vino, olje, sadje, sol, prekomorsko blago in razne izdelke.

Šolstvo je po obeh deželah jako dobro preskrbljeno. Vlada skrbi za to, da se vsak kmet nauči brati in pisati, za to je napravila obilo ljudskih šol. Po samotnih pokrajinah je nastavila mnogo posebnih učiteljev, ki potujejo od hiše do hiše. Dobro uravane in močno obiskovane so tudi jih srednje šole. Hvale vredna jih vseučilišča v Upsali, Lundu in Kristijaniji.

XII. Carstvo Rusko

53332□ miriam.; 80 milijonov ljudij; teh je po veri čez 63 milijonov pravoslovnih kristijanov, 6920000 katoličanov (zlasti na Poljskem), 4130000 protestantov, 2090000 mohamedancev, 2340000 Židov in okoli 200000 malikovalcev. Po rodu so Rusi razen 5 milijonov Poljakov, 3 milijonov Čuhoncev in Latišev, 2600000 Litovcev, 600000 semtertje raztresenih Nemcev (v Baltiških pokrajinah jih je le 136000), potem nekaj Tatarov, Kirgizov in Baškirov, Kalmikov in še nekaj drugih narodičev.

Skorč vsa Rusija je enakomerna nižava, ki je razprostrta od Urala do Avstrije in Prusije in od Severnega ledenega morja do Kavkaza, Hvalinskega in Črnega morja. Na vzhodu meji Ural kot 185 miriam. dolgo gorovje Azijo in Rusijo (pr. str. 70. št. 12). — Kavkaz dela naravno zagrajo med Hvalinskim in Črnim morjem. To zeló neprehodno gorovje štejejo navadno k Aziji (pr. str. 76. št. 9.).

— Na Krimu stojé Tavriške gore, Jaila imenovane, ki proti jugu v morje kaj strmo propadajo (Šator 1540 m.). — Medoborske gore so raztegneni odrasleki Karpatov. Uralsko-baltiški hrbet (naj bolj vzpet je v Valdajskih višinah, 350 m.) in Uralsko-karpatski hrbet sta potegnena od Urala prek ruske nižave do zahodne meje velikanskega carstva. Po teh hrbtih je planjava razdeljena v več med seboj kaj različnih predelov. Severni predel ima premnogo jezer, ponekodi je še dovolj rodovitén, po nekodi zarasen z neprehodnimi gozdovi, ponekodi (proti Lednemu morju) pa se širijo ruske tundre, po leti močvirnate, po zimi pa zamerznene. Veliki osrednji predel ima najrodovitnejšo zemljo („črno zemljo“): tu je dobro obdelana ruska žitnica. Južni predel je po raznih straneh kaj različen. Semtertje zeló peščen, je podoben travnati pustinji, po kateri živé pastirski narodiči; drugodi pa je rodovitén, redi mnogo živine in daje obilo žita za kupčijo v tržišča ob Azovskem in Črnem morji.

Ob severni strani obliva Ledeno morje okoli 260 miriam. dolgo nizko obrežje; na zahodni strani je dosta bolj imenitno Baltiško morje z Botniškim, Čuhonskim (Finskim) in Rižkim zalivom; to moči 250 miriam. dolgo, tu strmo, tu pa nizko obrežje. Na jugu je ob 240 miriam. dolgém obrežji Črno in Azovsko morje, na jugovzhodu pa Hvalinsko morje, največe slano jezero na zemlji; večina njegovega oboda je v ruski oblasti.

Rek, zlasti plovnih veletokov ima Rusija toliko, da se nobena evropska dežela ž njo ne more meriti. Ker je prekopi med seboj sklepajo, godijo posebno kupčiji, ki prelahko prevažá blago na vse strani velikanskega carstva. Najimenitniše reke so: Pečora, Mezenj, Severna Dvina in Onega (krog Ledenega morja); Tornea, Neva, Narva, Zahodna Dvina, Njemen in Visla (krog Baltiškega morja); Dnester, Bug, Dneper, in Don (krog Črnega morja); Volga in Ural (krog Hvalinskega jezera). — Premnogo ima tudi jezer: Ladožko, Onežko, Pejpuško ali Čudsko, Ilmensko, Belo, Kubinsko i. d. jezera.

Mesta: Petrograd (700000 lj.), najnovejšo stolno mesto v Evropi (od leta 1703.), ima velike trge in toliko palač, kolikor nobeno drugo mesto na zemlji, vseučilišče, tehniko, razne zbirke, veliko obrtnost in kupčijo. Carskojeselo je prekrasni grad v okolici. Kronstadt (53000 lj.), trdnjava na otoku pred Petrogradom in luka za vojne ladije. Riga (115000 lj.) imenitno tržišče ob Rižkem zalivu. Derpet (26000 lj.) ima izvrstno vseučilišče in slovečo zvezdarnico. Helsingfors (28000 lj.), največje mesto in glavno pristanišče čuhonsko. — Moskva (630000 lj.), drugo glavno in prejšnje stolno mesto države. To „sveto“ mesto, „matuška ruska“, ima nad 400 raznih svetišč ter je še sedaj središče ruskega naroda; kajti tu stanujejo najstarejši in najimenitnejši rodovine ruske, tu je tudi središče ruske obrtnosti in velike kupčije. Veliki Novgorod (24000 lj.), je uže blezo stal v 5. stoletji in je kakor Kijev zibelka ruskega carstva.

Arhangelsk (10000 lj.) ob Belem morji z ribštvom in kupčijo. Jaroslavl (45000 lj.) in Kostroma (27000 lj.), zelo obrtni mesti na Volgi. Nižnji Novgorod (48000 lj.) preimenitno tržišče ob sotočji Oke in Volge. Sejm o sv. Petru in Pavlu je velikansko zbirališče trgovcev iz 2 zemljini; nad 300000 ljudi, prodajalcev in kupcev (med njimi so Perzijani, Armenci, Buharci, Kirgizi, Kitajci, Hindustanci, Samojedi i. t. d.) se tu shaja ter speča blaga za 150 milijonov srebrnih rubljev. Kaluga (40000 lj.) z obrtnostjo; Tula (70000 lj.), središče ruske kovinske obrtnosti, se šteje med najbolj obrtna mesta v Evropi. Voronež (46000 lj.), Orel (48000 lj.) in Kursk (42000 lj.) s kmetijstvom in obrtnostjo. Jakaterinburg (28000), središče uralskega rudarstva. Kazan (95000 lj.) na Volgi z obrtnostjo in kupčijo. Samara (35000 lj.), Saratov (115000 lj.) in Astrahan (56000 lj.), imenitna tržišča na Volgi. Zadnje mesto se posebno peča z ribštvom. — Derbend (18000 lj.) in Baku (15000 lj.) ob Hvalinskem morji. Tiflis (75000 lj.), obrtno in kupčijsko mesto na Kuru. — Herzon (56000 lj.), obrtno tržišče ob ustji Dnepra. Nikolajev (76000 lj.), utrjena luka za vojne ladije. Odesa (130000 lj.), velikansko tržišče ob Črnem morji. Kišinev (114000 lj.). — Kijev (76000 lj.), najstarejšo rusko mesto. Berdičev (60000 lj.), pravo židovsko mesto. Harkov (65000 lj.) in Vilno (87000 lj.). — Varšava (285000 lj.), močna trdnjava in središče poljskega naroda. Kališ (36000 lj.) s platnarstvom.

Poljedelstvo posebno napreduje od leta 1860., ko je sedanji car odpravil robstvo po celem carstvu. Daje preobilo žita (pšenice, turšiče, ajde in prosa), kterega mnogo prodajo na tuje, veliko ga tudi pokuhajo v žganje. Za žitom najimenitnejši pridelek je predivo in konoplja in pa laneno seme. Tudi te pridelke prodajo v razne evropske dežele. Imajo mnogo hmelja, preveliko bele pese za sladkor, dosta lepega sadja i. t. d. Neizmerne zaklade pa ima

Ruska v svojih gozdovih; in če prav nemarno ž njimi gospodarijo, vendar prodajo veliko lesa na tuje.

Preimennitna je ruska živino reja. Konj je okoli 20 milijonov, dosta več nego jih ima vsa druga Evropa skup. Goveje živine je okoli 27 milijonov glav. Dvakrat toliko je ovac, katerih je $\frac{1}{5}$ požlahnjenih. Drže prašiče, sviloprejke in bučele (ruski vosek in med slovita daleč po sveti). V rekah, jezerih in morjih imajo na ostajanje rib, po gozdih in severnih planjavah pa premnogo divjih živalij, katerih lov daje obilo dobička.

Raznovrstnih kopanin je Rusija tudi posebno bogata. Premnogo dobivajo zlata, srebra, platine, bakra in železa, dokaj tudi svinca, cinka, kalamine i.t.d. Zasedili so tudi velike lege črnega in rujavega premoga, kterege sedaj še malo izkopljejo. Preobilo dobe soli, kamenene in varjene, iz vode pa mnogo v pustinskih jezerih. Na ostajanje je vitrijola, solitarja, galuna, marmora, porcelanke in druge glin, dragih kamenov.

Obrtnost je po nekterih gubernijah tako razvita, da se lahko merijo z najbolj obrtnijskimi deželami v Evropi. To velja zlasti o osrednji Rusiji pa o pokrajini Petrogradski. Narejajo pavolnik, sukno in drugo volnenino, platno in vrvi (v vrvarstvu prekosi Rusija vse dežele na sveti) in svilenino; strojarstvo in usnjarstvo slovi daleč po tujem ter je razširjeno čez celo carstvo. Tudi dokaj raznovrstne železnine in drugega kovinskega blaga naredé v fabrikah in velikih rokodelnicah. Cukrarnice napravijo okoli 160000 tovorov cukra iz bele pese. Mnogo je žganjarnic, lojarnic, pivovaren i.t.d.

Ruska kupčija je velika z evropskimi in azijskimi deželami. Izvažá v evropské dežele: žito, predivo in konopljo, laneno seme, loj, živino kože, ščetine, loj, vosek, les, usnje, razne kovine, kaviar i.t.d.; v Azijo pa razen nekterih surovin razne izdelke domače in tuje obrtnosti. Vvažá pa prekomorsko blago in čaj, bombaž, olje, vino, sadje in razne izdelke.

Šolstvo se kaj hitro zboljšuje in razširja; sedaj je okoli 27000 ljudskih šol. Bolj razširjene so raznovrstne srednje šole Vseučilišč je 10 in mnogo drugih zvanstvenih zavodov.

XIII. Ilirsko - grški polotok

ali Turčija, Srbija, Černagora, Rumunija in Grecija.

Ves polotok meri brez Dalmacije 5661□ miriametrov. Velika večina tega sveta je pokrita z gorami, ki so le semtertje v posameznih vrhovih vzpete nad 2600 metrov nad morjem. Skoro sredi členovitega polotoka stoji široka gorina Ril in Šardag z iglasto Kobilico (2600 m.). Od

Šardaga so razrasena zelo razdrta gorstva po Črnogorskem, Hercegovinskem in Bosenskem; po zahodnih straneh so gola in pusta, prava kraševina. Proti severu naravnost držé Srbske gore (Žleb 2100 m.). Proti vzhodu se vlečejo Stara Planina in Bolgarski hribi, ktere skup navadno imenujejo Visoki in Nizki Balkan. Proti jugovzhodu je izrasen Despotodag t. j. Duhovniške ali samostanske gore. Od Šardaga naravnost proti jugu je več hrbtov; najimenitniši med njimi je Boradag, ktereга podaljšek se zove Pind (2270 m.). Zaraseni Otiris loči turško Tesalijo od grške Livadije, ktero pokriva Varduzijska gora (Koraks 2340 m.), Parnas, Zagora (Helikon), pusti Citeron i.t.d. Tudi polotok Morea je ves gorat. Žirija gora (Cilenska) in Pentedaktyl (Tajget) so najimenitniši hrbti. Tudi otoci so črez in črez gorati. Obširnih nižav ni na polotoku: Lakonska in Tesalska kotlina, Macedonska in Traška ravan so le razširjene doline ob dotičnih rekah. Prava nižava pa je ob dolnji Donavi v Valahiji in Moldaviji, po večem zelo rodovitna.

Pet raznih morij obliva ta po prirodi bogato obdarjeni Slovansko-grški polotok ter mu dela veliko zalivov in brez števila dobrih luk. Glavna reka na severni strani je Donava; jeni dotoci na levi strani so: Žul, Olt, Seret in Prut; na desni pa: mejna Sava z Uno, Vrbasom, Bosno in Drino, Morava, Timok in Isker. Neretva, Drin in Vojuca tekó v Jadransko morje; Aspropotam in Alfej v Jonsko morje; Salambrija, Vardar, Struma, Mest in Marica pa v Egejsko morje.

A. Turško carstvo.

3470 □/miriametrov in 11200000 ljudij. Teh je 1 milij. Turkov ali Ozmanov in Tatarov, 1 milij. Grkov, 1300000 Albanezov, 1530000 Srbov in 6 milijonov Bolgarov. Po veri so 4 milijoni mohamedanci, drugi so pravoslavni kristijani razen 600000 katoličanov in nekaj Židov.

Mesta: Carigrad (1075000 lj.), glavno in stolno mesto ob Bosporu, z malo obrtnostjo in velikansko kupčijo. Adrianopolj (150000 lj.) ima veliko obrtnost in kupčijo. Filpopolj ali Plovdin (100000 lj.) se peča s kmetijstvom in obrtnostjo. Kalipolj (50000 lj.), imenitno kupčijsko pristanišče. Solun (100000 lj.), za Carigradom najimenitniše kupčijsko mesto v državi. Skadar (30000 lj.), Janina (25000 lj.) in Drač (20000 lj.) v Albaniji. Serajevo (50000 lj.), središče bosensko. Sofija (30000 lj.), obrtno mesto v Bolgariji. Nikopolje (16000 lj.), Ruščuk (32000 lj.) in Silistria, trdnjave na Donavi. Šumen (62000 lj.), močna trdnjava na Balkanu. Varna (27000 lj.), utrjena luka ob Črnem morji.

B. Kneževina Rumunska.

1210 □miriametrov in 4450000 ljudij, ti so po rodu Rumuni ali Vlahi, razen 135000 Židov in nekaj Rusov, Armencev i.d., po veri pa pravoslavni kristjani razen Židov, 50000 katoličanov in 30000 protestantov.

Ta kneževina obsega pokrajini Valahijo in Moldavijo, ki ste se leta 1861. združili v ustavno državo; po imenu je od visna od Turčije. Mesta: Bukreš (148000 lj.), grdo glavno in stolno mesto v Valahiji, ima malo rokodelstvo pa veliko kupčijo z obilnimi pridelki valaškega kmetijstva. Kraljevo (23000 lj.) blizu Žula, stanovališče bogatih boljarjev. Jurjevo (20000 lj.) in Brajl ov (30000 lj.), preimenitni tržišči na Donavi. Jaš (95000 lj.) z živinorejo in kupčijo. Galac (43000 lj.), najimenitniše moldavsko tržišče ob Donavi.

C. Kneževina Srbska.

436 □miriametrov in 1340000 ljudij; ti so po rodu in jeziku Srbje razen 127000 Rumunov in 24000 ciganov; po veri so pravoslavni kristijani razen 9000 katoličanov in 1500 Židov.

Mesta: Belgrad (28000 lj.), glavno in stolno mesto ob sotočji Save in Donave, središče srbske trgovine in obrtnije pa tudi duševnega napredka vseh Slovanov pod turško oblastjo. Smederovo na Donavi (5000 l.) z vinstvom in kupčijo. Pažarevec (6000 lj.) na Donavi. Kragujavec (5000 lj.), stolno mesto kneza Miloša.

D. Kneževina Črnogorska.

44 □miriametrov in 200000 ljudij; — Srbje in pravoslolni kristijani.

Cetinje (3000 lj.) je glavno in stolno mesto. Drugodi je po Črnigori pustemu Krašu podobni, semtertje razstavljenih 110 vasij, ki se pečajo nekoliko s kmetijstvom, zlasti pa z živinorejo.

Kmetijstvo je po vseh 4 državah silno zanemarjeno. Kmetje ne poznajo razvitka poljedelstva po drugih deželah in so po večem tudi preleni, da bi zemljo dobro obdelovali. Temu se pri turških pravnih in družbinskih razmerah ni čuditi. Posebno omeniti se morajo pridni Bolgari, ki se kljubu vsemu tlačenju kaj skrbno pečajo s poljedelstvom. Pšenica in turšica se najbolj pridelujeta in sicer veliko črez domačo potrebo za kupčijo v tuje dežele. Imajo tudi dokaj rajža in bombaža, drugodi tudi južnega sadja, mnogo tobaka in vina. — Z živinorejo se v obče nekoliko bolj pečajo nego s poljedelstvom. Redé posebno konje, ovce in prašiče. Tudi bučelarstvo, sviloreja in ribštvo dajo mnogo dobička. — Rudarstvo je sila zanemarjeno; sedaj dobivajo nekoliko železa, bakra in živega srebra in veliko soli.

Obrtnost je le malo razširjena in po večem zeló zanemarjena. Najbolj imenitno je strojarstvo; veliko naredé rožnega olja in drugih enakih dišav. — Notranja kupčija je jako ovirana; najbolj jo zadržuje pomanjkanje potov in pa velika nevarnost po raznih straneh. Vvažajo kožuho vino, konopljo in predivo in vse izdelke evropske obrtnosti; izvažajo pa živino in kože, žito, volno, vosek in med, vino, sadje i.t.d.

Šolstvo je močno zanemarjeno; po turških pokrajinah šol semtertje po polnem manjka. Nekoliko bolje je v Rumuniji, zlasti pa v kneževini Srbski.

E. Kraljestvo Grško.

501 □miriamet. in 1480000 ljudij; ti so po jeziku večidel Grki razen 332000 Albanežov in 3000 Cincarov, po veri so pravoslolni kristijani.

Mesta v Livadiji: Atene (52000 lj.), glavno in stolno mesto z imenitnimi poslopji in razvalinami iz starega veka, ima vseučilišče, zvezdarnico i.t.d. Pirej (8000 lj.), luka atenska z živahno kupčijo. Lamia (6000 lj.) tržišče ob Zajtunskem zalivu. — Na Peloponezu: Navplia (5000 lj.), utrjena luka gerška. Argos (12000 lj.) s starinami in kupčijo. Patras (28000 lj.), utrjena luka s kupčijo. — Na otocih: Sira (22000 lj.) na enako

imenovanem otoku ima ladjedelnice in največo kupčijo na Grškem. Kerf (25000 lj.) ima veliko vina, soli, olja, sadja i.d. in pa veliko kupčijo. Zante (22000 lj.) kupčuje z vinom, oljem in grozdijem.

Kmetijstvo je povsodi na kaj nizki stopinji, daje nekaj ječmena, turšice, prosa, sočivja i.d., pa premalo za lastno potrebo. Lesa skoro povsodi pomanjkuje, obilo pa je olja, južnega sadja, vina in grozdja, iz kterega napravljajo suho grozdije. — Še manj razvita in slabejša je grška živinoreja. Precej dobička jim daje le bučelarstvo, sviloreja in ribstvo. — Rudarstvo je po polnem zanemarjeno. — Obrtnost je majhna; imenitno je le izdelovanje svilenine in tesanje ladij. — Notranja kupčija je mala, velika pa zunanja. Izvažajo sadje, suho grozdije, olje, bombaž, svilo, vosek, tobak, vino, gobe i.t.d.; vvažajo pa živino, žito in moko, razne izdelke i.t.d. — Šolstvo je močno zanemarjeno.

II. Azija.

Pregled posameznih dežel in držav.

1. **Turška Azija** meri 17417 □miriamet. in ima 16½ milij. prebivalcev; teh je 13 milij. mohamedancev, 3 milij. pravoslavnih kristijanov, ostali so katoličani, Židovi i.t.d. Po rodu so Grki, Turki, Sirci, Židovi, Arabci, Armenci i.d. Najimenitniše pokrajine so: A. Mala Azija—Smyrna (150000 lj.), cvetoče tržišče v Levanti. Brusa (100000 lj.) Skutari (80000 lj.), obrtno mesto Carigradu nasproti. Tarabizon (40000 lj.).
- B. Armenija in Kurdistan: Erzerum (100000 lj.). Van (36000 lj.).
- C. Mezopotamija: Diarbekir (40000 lj.). Mosul (25000 lj.) izdeluje bombaževino, po mestu mušlin imenovana. Bagdad (140000 lj.) ob Tigridu. Basra (40000 lj.) na Šatel Arabu.
- D. Sirija s Palestino: Haleb (100000 lj.), najlepše mesto turško. Bajrut (100000 lj.), luka ob Sirkem morji. Damask (200000 lj.), najimenitniše mesto sirske. Jeruzalem (30000 lj.).
- E. Turška Arabija ali Hedžas in Jemen: Meka (50000 lj.), sveto mesto mohamedansko; jena luka in tržišče je Džidda (40000 lj.). Moka (20000 lj.) daje najboljšo kavo v kupčijo. Aden (40000 lj.) močna angleška trdnjava in imenitna postaja za ladije, ki plavajo med Indijo in Evropo.
2. **Arabija** (27000 miriam. in 5½ milijon. ljudij). Na vzhodni strani ima dve imenitni mesti: Maskat (60000 lj.) in Manama (40000 lj.).
3. **Iranska planota** obsega 3 dežele:
 - A. Perzija (16471 □miriam. in 5 milij. ljudij, po veri mohamedanci, po rodu pa Perzijanci.) Teharan (85000 lj.), stolišče perzijskega šaha. Isfahan (60000 lj.) z veliko obrtnostjo in kup-

čijo. Tebris (110000 lj.), najimenitniše tržišče v Perziji. Asterabad (40000 lj.) v lepem kraju ob Hvalinskem morji. Širas (25000 lj.), tržišče ob Perzijskem zalivu.

B. Afganistan (6500 □miriam. in 5 milij. ljudij): Herat (100000 lj.), „mesto 100000 vrtov“ imenovano. Kandahar (50000 lj.).

C. Beludžistan (2765 □miriam.). Kelat (20000 lj.) največe mesto v deželi.

4. **Prednja Indija** ima 41000 □miriametrov in 240 milijonov ljudij; med njimi je 143 milijonov bramincev, 42 milij. mohamedancev, drugi so kristjani, židovi, budisti i. t. d.

Prednja Indija, podobna velikanskemu trikotu, moli v Indijsko morje. Loči se v visoko planoto Dekan in v nižavo Hindostan. To na severi zagraja Himalaja proti osrednji Aziji, v katero držite dolini gorenjega Inda in Brahmaputre. Sama nižava je kaj dobro močena (Ind s peterimi pritoki, Ganges s celim mreževjem raznoveških dotokov in Brahmaputra), in po večem silno rodovitna; le ponekodi je močvirna ali pa peščena goljava.

Oceanska Indija ali Dekan je visoka planota, ktero ob robih ograjajo više gore. Te so razdrte gore Vindhijske, Zahodni Gati (ostri vrhovi molé še nad 2600 metr.), Vzhodni Gati, komaj 1300 mt. visoki, Nilagiri in Aligiri na južnem kotu, ktereга skrajna končina je rt Komorin. Najimenitniše reke so: Mahanadi, Godaveri, Krišna, Kaveri in Nerbuda.

Dve tretjini vse Indije je v angleški oblasti, druge dežele so ali v zavezi z Veliko Britanijo ali pa pod njenim varstvom; neodvisni indijanski državi ste le dve.

Mesta: Kalkuta (800000 lj., s predmestji pa čez 1 milijon) ob zahodni panogi Gangesa, kaj obrtno in kupčijsko mesto. Dakka (200000 lj.) ob Brahmaputri in Patna (350000 lj.) ste kaj obrtni tržišči. — Allahabad (200000 lj.), trdnjava na Gangesu. Benares (600000 lj.), najsvetejše mesto indijsko ob Gangesu in središče indijanske učenosti in umetnosti. Delhi (300000 lj.) na Džumni. Luknow (300000 lj.) sredi naj rodovitnejše pokrajine indijske. — Madras (600000 lj.), veliko tržišče na Koromandskem obrežji. Kalikut (40000 lj.), staro tržišče na Malabarskem obrežji, kjer je Vasco de Gama leta 1498. stopil na suho. — Bombay (650000 lj.) za Kalkuto največe tržišče v Indiji. Su-

rata (450000 lj.), obrtno tržišče. — Kolombo (110000 lj.), glavno mesto na otoku Ceilona.

Kašmir (60000 lj.) v visoki dolini s prezdravim podnebjem.

Lahore (100000 lj.).— Hyderabad (200000 lj.) z veliko mošejo.

Goa (12000 lj.), središče portugalskih posestev.

Pondichery (40000 lj.), glavišče francozkih posestev.

Prednja Indija je silno bogata raznih pridelkov. Pregošto naseljeni in pridni prebivalci pridelajo obilo rajža, pšenice in drugega žita. Imajo tudi mnogo maka za opij, bombaža, rastline za indigo, cukrovega trstja, čaja, cimeta, popra in drugih dišav, tobaka, konoplje in raznih tropičnih sadežev. Prelepi gozdovi dajo mnogo najboljšega lesa. — Tudi živalij je Indija prebogata. Prodajajo svilo, volno, slonove kosti, želvine, kože, vosek, bisere i.t.d. — Kopanin je veliko, a rudarstvo je zanemarjeno. Dobé malo zlata in srebra, veliko pa železa, potem drage kamene (demante, rubine, safire, smaragde, ametiste, topaze i.t.d.).

Obrtnost je že v starodavnih časih v Indiji zeló cvetela; v preteklem, zlasti pa v sedanjem stoletji so jo sebični Angleži zelo zatirali in ponekodi tudi zatrli. Nekteri indijanski izdelki so pa še sedaj izvrstni. Po celem sveti slovó šali in preproge: Kašmir nareja najlepše na sveti. Lepa je jih svilenina, pavolnik (mušelin), razna dragotina in lepotina. — Kupčija je kaj živahna; izvaža posebno domače surovine in nekaj malo indijskih izdelkov; vvaža pa raznovrstne izdelke evropske obrtnosti.

5. **Zadnja Indija** (22000 □miriam. in 30 milij. ljudij), nekaj je angležke, nekaj Francozke, obsega pa tudi več samostalnih indijskih držav. Singapur (160000 lj.), imenitno angležko tržišče. Saigon (40000 lj.), glavno mesto francozke Kambodže. — Amarapura (90000 lj.), glavno mesto v Birmi. Bangkok (500000 lj.), največe mesto v Siamu. — Hué (100000 lj.), utrjeno tržišče v Kočinčini.

6. **Vzhodno-indijski otoci**: A. Veliki sundski otoci: Sumatra s Padang'om (20000 lj.), ki je cvetoče tržišče na zahodnem obrežji in sedež holandskega namestnika. — Java je „biser holandske krone. Batavija (60000 lj.) na severnem nezdravem bregu je najimenitniše tržišče na indijskih otocih. Surabaya (80000 lj.), prelepa luka s kupčijo. — Borneo, ktereга se lasté Holandci. — Celebes, ki ima na južnem polotoku imenitno tržišče Mangkasar (25000 lj.).

B. Mali sundski otoci so po večem pod oblastjo Holandcev, le Timora je vzhodna polovica portugalska.

C. Moluki ali Dišavinski otoci, ki so po večem pod holandsko oblastjo. Na Amboini je naselbina Amboina (16000 lj.), kaj imenitno tržišče.

Đ. Filipini ali Manilski otoci so po večem pod špansko oblastjo. Na Manili ali Luzonu je glavno mesto Manila (165000 lj.) z veliko kupčijo.

7. **Cesarstvo Kitajsko** ima 96900 □miriametrov in 450 milijonov ljudij skoro le mongolskega plemena. Največ je Kitajcev, primeroma le malo je Koreancev in Tibetancev, še manj pa pravih Mongolov (v ožjem pomenu), Mandžurov in Tatarov.

Carstvo Kitajsko ali Čineško je ena najstarejših držav na sveti. Razprostrto je od Mustaga in Belurdaga do Kitajskega in Japonskega morja. Obsega zadnje azijske visoke planote in dotične gore Himalajo, Kuenlun, Tianšan, Kitajske Alpe in Altaj; na vzhodni strani teh gorá je razgrnena Kitajska nižava (6500 □miriam.). Ta ravan je prerodovitna, dobro obdelovana in gosto naseljena in preprežena z gosto mrežo prekopov in tekočih vodá. Cesarski prekop meri 150 miriametrov ter je 70 do 300 metrov širok, 10 do 22 m. pa globok.

Med rekami so najimenitniše: Peho, Hoangho, Jangtsekiang in Songka.

Pravo Kitajsko meri 40000 □miriam., ter ima čez 425 milijon. ljudij. V tem so najimenitniša mesta: Peking (2½ milij. ljudij), utrjeno stolno mesto carsko z veliko obrtnostjo in kupčijo. Nanking (čez milijon lj.), središče kitajskih učenjakov. Šang-hai (400000 lj.), imenitno tržišče za evropske ladije. Kanton (1½ milijona lj.), središče evropsko-kitajske kupčije. Tik tega stoji portugalsko tržišče Makao (30000 lj.). Hangčeufo, Fučev, imenitni tržišči (čez 600000 lj.). Je še okoli 150 mest, ki imajo po več ko 200000 lj.) Kažgar (100000 lj.), Jarkand (80000 lj.) in Kuldža (60000 lj.) so v Visoki Tatariji.— Hlasa (26000 lj.), glavno mesto v Tibetu.

Kmetijstvo se je po pravem Kitajskem tako razvilo, kakor nikjer ne na zemlji. Car sam je pokrovitelj poljedelstva, katero Kitajci med vsemi deli in opravili naj bolj časté. Polje povsodi tako pridno in lepo obdelujejo kakor pri nas vrtove; najmanjši kos zemlje ni zanemarjen; njive delajo celò po ravnih strehah in po čolnih na vodi. Posebno skrbe za gnoj; prav nič jim ga ne gre v izgubo. Glavni pridelki so: rajž, pšenica, ječmen, proso pa razno sočivje. Imajo tudi obilo čaja, ki ga prodajajo na vse strani sveta. Obilo je bombaža za tujo kupčijo. Imenitni so še: cukrov trst, indigo, tobak, razne rastline za olje, za papir, sadje i.t.d.— Sviloreja močno cvete (carica sama je nje pokroviteljica), enako

tudi bučelarstvo. Zarad mesa pa pitajo le svinje, pse in perutnino. Odvisne dežele imajo mnogo goved, konj, ovac in koz, velblodov i.t.d. — K o p a n i n je na ostajanje in rudarstvo je zelo razvito. Dobi- vajo zlato, srebro, svinec, živo srebro, železo cink in drage kamene pa izvrstno porcelanko. Preobilo je tudi soli.

O b r t n o s t je po pravem Kitaji jako razširjena in zelo razvita. Najimennitniši izdelki so: svilenina, nanking, (poseben pa- volnik), porcelanina, papir, izrezljano blago, razna drobnina in dra- gotina, barve, tuš ali kitajsko črnilo i.t.d. — K u p č i j a je jako živahna in velika. Evropejcem je sedaj odprtih 14 primorskih mest (Šanghai, Kanton, Svatao, Amoi, Fučeu, Takao, Tamsiu, Ningpo i.t.d.). Izvažajo čaj, surovo svilo in svilenino, mošus, cimeti, tuš, nanking, porcelan, papir i.t.d.; vvažajo pa opij, kožuhovino, volne- nino, razne evropske izdelke i.t.d.

8. **Cesarsvo Japonsko** ima 3870 □mriam. in 37 milijonov ljudij mongolskega plemena; vere so malikovalske (sintovske in budovske).

J a p o n s k o obsega 4 velike otoke (Jeso, Nipon Sikok in Kiu-Siu) pa brezštevilno malih (teh blezo šte- jejo 3850) med Japonskim morjem in Velikim oceanom. Oto- ci so gorati in najviši hribje segajo celo nad ločnico večne- ga snega. Med njimi je mnogo gorečih in vgasnenih ognje- nikov. Velikih rek ni, mnogo pa je derečih brežnic.

Mesta: Jedo (2 milijona lj.), glavno mesto z obrtnijo in kupčijo; jegova luka je Jokohama, ki kupčuje posebno z Evropej- ci. M i a k o (600000 lj.), središče japonskih učenjakov. O h o s a - k a (400000 lj.), preimennitno tržišče ob morji, kjer živé naj boga- tejši kupci in najspretniši umetniki japonski. N a n g a s a k i (na Kiu- Siu) ima 100000 lj. in veliko kupčijo z Evropejci.

K m e t i j s t v o je na Japonskem se skoro bolj razvito ko na Kitajskem. Glavni pridelki so rajž (če dobro ne plenja, ba- ti se je kakor na Kitajskem strašne lakote), žito, sočivje, zelenjad, bombaž, konoplja in zlasti čaj. — Japonska s v i l o r e j a slovi daleč po sveti; razvito je tudi bučelarstvo. Drže mnogo svinj, rac in druge perutnine. — R u d a r s t v o je razvito; daje jim zlato, ba- ker, svinec, kositer, živo srebro, razne kamene i.t.d.

O b r t n o s t je na visoki stopinji, jih izdelki so močno podobni dotičnim kitajskim, vendar so dosta trdnejši in bolj do- vršeni. Najimennitniši so: svilenina in bombaževina, z lakom in fir- nežem prevlečeno blago, izdelki iz bakra, iz mešanih kovin, orožje, papir in razni izdelki iz papirja i.t.d. Sedaj so vpeljali tudi evro- pejske obrtnije ter narejajo parne mašine, dalekopise, puške na iglo, železnice itd. — K u p č i j a je kaj živahna in velika; izvažajo čaj, surovo svilo, sviloprežno seme, bombaž, rajž, sočivje, suhe ribe, vrožje itd.; vvažajo pa volnenino in bombaževino, koviusko blago itd.

9. **Ruska Azija** obsega Sibirijo, Poamurje, Kirgizijo in velk kos Turkeстана; meri 154000 □miriam. ter šteje 11 milijonov ljudi. — Toboljsk (22000 lj.), obrtno tržišče na sotočji Tobolja in Irliša. Tomsk (26000 lj.), najbogatejše tržišče v Sibiriji. Zmejinogorsk (18000 lj.) z velikanskimi plavži za srebrno rudo. Irkutsk (30000 lj.) na Angari, kaj obrtno tržišče. Kjahta (5000 lj.), imenitno tržišče ob kitajski meji. Taškend (100000 lj.), glavno mesto v Turkestanu.
10. **Turan** ali Turkestan (27000 □miriam. in 9 milijon. lj.): Buhara (150000 lj.), učenjaško mesto na rodovitni zelenici. Samarkand (15000 lj.) izdeluje papir in svilenino. Hokand (60000 lj.), imenitno tržišče. Hiva (25000 lj.) sredi prerodovitnega sveta; glavno tržišče za sužnike. Kašgar (60000 lj.)

III. Afrika

Pregled posameznih dežel in držav.

1. **Podkraljestvo Egiptovsko** ima 17000 □miriam, (Pravi Egipt 4600 □miriam.) in 8 milijonov ljudi (Pravi Egipt čez 5 milijonov).

Razen 220 □miriam. velike delte v dolnjem Egiptu ima dežela le v ozki pa dolgi dolini Nilski rodovitno zemljo. Na straneh jo zagrajajo Arabske in Libijske gore, skalnate in po polnem suhe goljave, v katerih ne izvira ne najmanjši studenec ali potok. Nil s svojimi rednimi vsakoletnimi povodnjimi oživlja Egipt, ki bi brez njega hitro postal to, kar sta Sahara in Arabija na njegovih straneh.

Mesta: Aleksandrija (260000 lj.), najimenitniše egiptovsko tržišče in pristanišče o Sredozemskem morji. Rossette in Damiette (30000 lj.) ob Delti. Kahira ali Kairo (400000 lj.), največe mesto v Afriki in stolišče egiptovskega podkralja, ima razvito obrtnost in velikansko kupčijo. Port Said (10000 lj.) na severnem vходу v Sueški prekop. Suez (14000 lj.) na južnem vходу v Sueški prekop. Siut (20000 lj.), glavno tržišče v gornjem Egiptu. — Kartum (30000 lj.), največe tržišče v Nubiji.

Poljedelstvo je pri neugodnih razmerah le malo razvito, vendar v prerodoviti zemlji prideluje obilo bombaža, pšenice, rajža, sadja in datelnov, indiga, brošča, maka it.d. — Živinoreja je na nizki stopinji; posebno veliko držé perotnine. — Imajo precej natrona, žvepla in goluna. — Velikih fabrik ni, rokodelnice so pa po vseh večih krajih. — Kupčija je živahna in velika; izvažá domače surovine, izvažá pa evropske izdelke.

2. **Berberija** obsega sledeče dežele ob severnem primorji:
 - A. Tripoljsko z mestom Tripoli (25000 lj.);
 - B. Tuniško z velikim primorskim tržiščem Tunis (150000 lj.);
 - C. Algerija (pod francozko oblastjo): Algier (110000 lj.) z razvito obrtnostjo in kupčijo. Konstantine (35000 lj.). Oran (34000 lj.);
 - D. Maroko in Fas, samostalno carstvo: Maroko (50000 lj.), obrtno tržišče. Fas (100000 lj.), drugo glavno mesto v deželi. Ceuta in Tandža ob Giberaltarskem prelivu (po 8000 lj.).
3. **Sudan** ali **Nigricija**. Timbaktu (15000 lj.), najimenitniše tržišče sredi Afrike, 5 ur od Nigra.— Angornu (50000 lj.) imenitno tržišče ob Čudskem jezeru.
4. **Senegambija**: St. Louis (15000 lj.), glavno francozko tržišče ob ustji Senegala.
5. **Gorenja Guineja**. Morovia (4000 lj.), glavno mesto v sužniski republiki Liberiji.
6. **Dolenja Guineja** brez imenitnih mest.
7. **Kaplandija** (pod angleško oblastjo) ima 6250 □miriam. in milijon ljudi (med temi 200000 Evropejcev, drugi so Hotentoti in Kafiri). Mesta: Kapstadt (35000 lj.), lepo tržišče ob morji. Konstancija (18000 lj.) z imenitnim vinstvom.— Ta rodovitna in zdrava dežela daje žito, bombaž, indigo, banane, dinje, aloo, olje, vino in les. Ima obilo ovac in goveje živine. Premnogo dobička daje lov divjih živalij (levi, sloni, nosorogi, šakalji, antilope, žirafe, noji itd.). Dobivajo tudi obilo bakra in soli. Obrtnost cvete le med evropskimi naselniki. Kupčija je velika.
8. **Kafirska dežela**: Sofala in Mozambique (9000 lj.).
9. **Savahilska dežela**: Zanzibar (60000 lj.), veliko tržišče.
10. **Abisinija** ali **Habeš** (4100 □miriam. in 5 milij. ljudi): Gondar (10000 lj.), stolišče abune t. j. duhovniškega načelnika kerščanskih Koptov. Masova (4000 lj.), morsko tržišče.

IV. Severna Amerika.

Pregled posameznih dežel in držav.

1. **Angležka** severna Amerika (91000 □miriam. in 4 milijone lj.), obsega Kanado, Labrador, pokrajine ob Hudsonovem zalivu in Britansko Kolumbijo. Mesta na Kanadskem: Toronto (50000 lj.) ob jezeru Ontarijskem, eno

najlepših mest v Severni Ameriki. Quebec (65000 lj.). utrjeno mesto ob reki sv. Lovrencija, ima veliko obrtnost in kupčijo. Montreal (120000lj.), najimenitniše angleško tržišče v Ameriki.

2. Zedinjene države (United states) imajo 93500□ miriametrov (z Aljaško) in 42 milijonov ljudij; med temi je okoli 5 milijonov zamorcev in 300000 Indijanov. Po veri so protestantje razen 5 milijonov katoličanov.

Zemlja Zedinjenih držav se po nadmorski visokosti šteje nekoliko k višavju, po večem pa k nižavju. Gore ločijo svet v 3 predele: 1. Vzhodni predel je razprostrt med Atlantskim oceanom in Alleghanskimi gorami; ta je dobro močen, pridno obdelan pa gosto naseljen. 2. Srednji predel obsega nižavo ob Misisipiu in Misuriu. Ta svet je tu berdovit, tam po polnem ravan, tu s pragozdi pokrit, tam s travo zarasen, po večem rodoviten (razen velike puščave). 3. Zahodni predel od Skalnih gorá do Velikega oceana je ves gorat ali vsaj visoko nad morje vzpet, po nekoliko ploden, po nekoliko pa puščoben. — Od severa proti jugu so to velikansko državo po glavnih pridelkih ločili v predel žita, predel bombaževca in predel cukrovega trstja.

Zedinjene države so poleg Kitajskega in Ruskega najboljše močene dežele na sveti; imajo namreč premnogo rek in veletokov. Ti so: Veletok sv. Lovrencija ob severni meji, St. John, Connecticut, Hudson, Delaware, Susquehanna, Potomak in St. James, plovne brežnice, ki tekó iz Alleghanskih gor v Atlantsko morje. Misisipi z velikanskimi dotoki, Rio Colorado in Rio grande del Norte, ki tekó v Mehikansko morje. Dosta manjše so reke, ki iz Zedinjenih držav teko v Veliki ocean: Zahodni Rio Colorado, San Joaquin, Rio del Sacramento, Oregon ali Kolumbija. Tudi jezer je mnogo v deželi, še več pa na severni meji.

Mesta: Boston (280000 lj.), morsko tržišče z veliko obrtnostjo. Lowell (45000 lj.) najbolj obrtno mesto v Zedinjenih državah — „amerikanski Manchester“ — Novi Jork (1050000 lj.), močna trdnjava in največe mesto v Ameriki, ima razvito obrtnost in velikansko kupčijo s celim svetom. Brooklyn (400000 lj.), utrjeno predmestje Novega Jorka. Bufalo (130000 lj.), krasno tržišče ob Erijskem jezeru. — Filadelfija (700000 lj.) ob Delawaru

z veliko obrtnostjo in kupčijo. Pitsburg (100000 lj.), „amerikanski Birmingham“, ima bogate premogovnike in železnike. — Cincinnati (240000 lj.), krasno mesto ob Ohiju, ima obrtnost in kupčijo z deželnimi pridelki (živina, svinje, sir, maslo, slanina i.t.d.). — Chicago (300000 lj.) z veliko obrtnostjo in kupčijo. — Baltimore (300000 lj.), središče katoličanov v Zedinjenih državah; to morsko tržišče ima največo kupčijo z žitom in moko na sveti. — Richmond (55000 lj.) in Charleston (54000 lj.), primorski tržišči za bombaž, rajž, tobak. — Orleans (220000 lj.) na močvirni delti Misisipia, tretje tržišče Zedinjenih držav, ki izvažata bombaž, rajž, tobak, sladkor. — Louisville (110000 lj.), kaj obrtno tržišče ob Ohiju. — St. Louis (330000 lj.) blizu sotočja Misuria in Misisipia ima preveliko kupčijo in veliko obrtnost. — St. Francisco (210000 lj.), preimeno tržišče ob Velikem oceanu.

Po večem zelo plodna zemlja Zedinjenih držav daje obilo bombaža (vsako leto okoli 650 milij. kgr.), rajža, cukra (iz trstja in javorja), tobaka (na leto okoli 150 milij. kgr.) žita in sicer turšice, pšenice, ovsa i. d. Pridelujejo tudi precej konoplje in prediva, hmelja, sočivja sadja, indiga, nekoliko vina ter imajo neizmerno gozdove najlépšega lesa. — Živinoreja je zelo razširjena, peča se le z domačimi živalmi, ktere so iz Evrope vpeljali. Redé posebno veliko prašičev (okoli 40 milij. glav t. j. več ko v celey Evropi); dokaj je tudi ovac (40 milij.) in goveje živine. Konjereja je po srednjih državah najbolj razširjena; todi cvete tudi bučelarstvo. Premnogo dobička daje lov divjih živalij, zlasti pa ribstvo. — Prebogate so te dežele raznih kopanin. Izmed dragih kovin dobivajo mnogo zlata in srebra in pa živega srebra. Silo veliko je svinca, cinka in bakra. Nepotekljiva so ležišča železne rude in skoro črez vse države razširjena. Železa sedaj napravijo mnogo črez 2 milijona tovorov. Ležišča premoga merijo črez 5700 □miriametrov in sedaj ga vsako leto napravijo črez 40 milijonov tovorov (za Angleži največ na sveti.) Celi svet sedaj zakladajo s petrolejem ali kameninim oljem, ktereга napravijo vsako leto okoli 5700000 sodecv (sodec po 125 kgr.). Preobilo imajo kuhinjske soli, solitra, žvepla, galuna, marmora, mavca i.t.d.

Obrtnost je zelo razvita ter nareja razne izdelke z naj bolj umetalnimi mašinami. Med najimenitniše obrtnije se šteje podelovanje bombaža in volne, manj imenitno je platnarstvo in svilarstvo. V strojarstvu in usjarstvu so pa Zedinjene države prekosile vse druge dežele na sveti. Tudi kovinska obrtnija je zelo razvita (mašine, rezila, razna orodja i.t.d.). Dalje imajo velikanske tobakarnice, žganjarnice, kemijske fabrike, mline, papirnice i.t.d. Kupčija je največa za Veliko Britanijo. Izvažata razne domače surovine, pa tudi precej obrtnijskih izdelkov; vvažata pa kavo, čaj, vino in razne izdelke.

3. **Republika Mehikanska** (19700 □miriam. in 9200000 ljudij, ki skoro vsi špansko govorijo, po plemenu pa je čez 7 milijonov Indijanov in mesticev, 1³/₄ milijona Evropejcev ali belopoltnikov; po veri so katoličani). Mehiko (200000 lj.), glavno mesto republike pri jezerih na planoti Anahuak. Puebla (75000 lj.) ima 75 cerkev in precej fabrik. Verakruz (37000 lj.), imenitno pristanišče in tržišče ob Mehikanskem morji. Guadalajara (70000 lj.) z rudarstvom in obrtnostjo. Queretara (48000 lj.) eno najlepših mest. Tampiko (9000 lj.), tržišče ob Velikem oceanu.
4. **Zavezne republike v Srednji Ameriki:**
 - a. **Guatemala** (1056 □miriam. in 1180000 lj.): Guatemala (40000 lj.) glavno mesto na rodovitni planoti.
 - b. **San Salvador** (190 □miriam. in 600000 lj.): San Salvador (20000 lj.) je bilo leta 1854. po potresu skoro popolnem razsuto.
 - c. **Honduras** (1220 □miriam. in 350000 lj.): Novi Valladolid (10000 lj.)
 - d. **Nikaragua** (1500 □miriam. in 400000 lj.): Managua (10000 lj.)
 - e. **Kostarika** (560 □miriam. in 135000lj.): San José (25000 lj.)

V. Južna Amerika.

Pregled posameznih dežel in držav.

1. **Gujana** ob Atlantskem oceanu; deli se v I. Francozko Gujano z mestom Cayenne (3000 lj.).
 II. Holandsko Gujano: Pamaribo (25000 lj.) v rodovitni ravnini.
 III. Britansko Gujano: Georgetown (30000 lj.) na reki Demarari.
2. **Republika Venezuelka** (9540 □miriam. in 1570000 lj.: Caracas (50000 lj.) glavno mesto ob morji. Maracaibo (25000 lj.), imenitno tržišče. Cumana (22000 lj.), najstara naselbina španska na tem primorju.
3. **Kolumbija** ali Nova Granada (9250 □miriam. in 3 milij. ljudij). Bogota (40000 lj.) na visoki planoti med hribi; hudi potresi so jo uže večkrat razsuli. Kartagena (20000 lj.), lepo mesto v poverju Kavke. Panama (18000 lj.), pristanišče na medmorji.
4. **Republika Ekvadorska** (5670 □miriam. in 1300000 ljudij): Quito (70000 lj.), lepo glavno mesto na 2957 m. visoki planoti. Guaiacuil (22000 lj.), primorsko tržišče.

5. **Republika Peruvanska** (13200 □miriam. in 2½ milj. lj.). Arequipa (40000 lj.), obrtno tržišče. Callas (12000 lj.), primorsko tržišče. Lima (170000 lj.), glavno mesto z veliko obrtnostjo in kupčijo.
6. **Republika Bolivska** (13800 □miriam. in 2 milij. lj.). La Paz (76000 lj.) na 3900 m. visoki planoti. Potosi (23000 lj.) dobiva mnogo srebrne rude.
7. **Republika Čilska** (Chile) meri 3435 □miriamet. in ima 2100000 ljudi; ti so po veri katoličani, po rodu pa mešanci in Indijani.— Čilsko je ozko primorje ob Velikem oceanu; skoro ves svet je gorat, pokriva ga namreč enovrstna Kordiljera Čilska z ognjeniki (Akonkagua 6840 m.) in snežniki. V tej deželi je tudi brezdežna puščava Atakama.
Mesto: Santjago de Chile (150000 lj.), glavno mesto v rodovitni okolici. Valparaiso (75000 lj.), zelo cvetoče tržišče ob Velikem oceanu. Valdivia (16000 lj.) z utrjeno luko.
S poljedelstvom se Čiljanci kaj pridno pečajo ter pride-ljujejo obilo tursice, pšenice, ječmena in sočivja; imajo tudi dokaj prediva brošča in sadja.— Živinoreja je zelo razvita; največ drže goved in ovac, potem konje, mezge, osle, svinje.— Še več dobička daje razvito rudarstvo. Kopljejo baker, srebro, zlato, železo, svinec in premog. Obrtnost ni na visoki stopinji, vendar je bolj razvita nego v kateri koli državi južno ameriški. Kupčija je živahna, izvažata zlasti domače surovine in guano (tičjik), vvažata pa obrtniške izdelke.
8. **Zavezna republika Argentinska** (22500 □miriam. in 1850000 lj.): Buenos Ayres (180000 lj.), glavno zavezno mesto ob ustji Laplate, ima preveliko kupčijo. Parana (15000 lj.).
9. **Republika Uruguajska** (1700 □miriam. in 400000 lj.): Montevideo (130000 lj.) ob ustji Laplate z veliko kupčijo.
10. **Republika Paraguajska** (1650 □miriam. in 1 milij. lj.): Asuncion (25000 lj.) na Paraguaji.
11. **Carstvo Brazilsko** meri 84250 □miriam. in ima 12 milijonov ljudi; med temi je 1400000 Kavkazcev, 4 milijone zamorcev, drugi so mešanci in Indijani.— Skoro $\frac{2}{3}$ vsega površja je ravnega nizkega sveta, hribovje zavzema le malo čez $\frac{1}{3}$. Med Brazilskimi gorami so najmenitniše: Serra do Mar, Serra do Mantiqueria, Serra do Espinhaço in serra do Villarica (Itacolumi 2435 m.). Nižava je dobro močena, deloma z gozdovi, deloma s travo pokrita. Velikanske reke so Maranon, Parana, St. Francisco in Parana s Paraguajem in Uruguajem.

Mesta: Rio de Janeiro (450000 lj.), glavno in stolno mesto z veliko luko, ki se šteje med najlepše na sveti. Razvita obrtnost, velika kupčija. Bahia ali San Salvador (200000 lj.), drugo primorsko tržišče brazilsko. Parnambuko (100000 lj.) z veliko kupčijo. Parà (25000 lj.) tržišče ob ustji reke Parà.

Brazilija se prišteva deželam, ki so z raznimi prirodnimi najbogatejše obdarjene. Poljedestvo je v obče zelo zanemarjeno, vendar pridelujejo preobilo najdražjih pridelkov, kave, cukra iz trstja, tobaka, južnega sadja, bombaža i. t. d., žita pa dosta premalo za lastno potrebo. Na ostajanje je raznovrstnega najlepšega lesa.— Po neizmernih pampasih se pasò neštevilne črede napoldivjih konj in goved, katerih kože in rogove uže od nekdaj izvažajo. Z ribštvom se močno pečajo. — Kopanin je obilo; a rudarstvo je popolnem zanemarjeno. — Obrtnost se je komaj začela in sicer le v večih mestih. — Notranja kupčija je majhna, velika pa prekomorska; izvažà domače surovine, vvažà pa razne izdelke pa žito, moko, vino, železo i. t. d.

12. **Zahodnja Indija.** A. Velike Antilje: Haiti z mestoma Port au Prince (35000 lj.) in San Domingo (16000 lj.), najstarše od Evropejcev ustanovljeno mesto v Ameriki. — Kuba z mesti: La Havana (220000 lj.) ima eno najlepših luk na sveti, fabrike za cigare in čokolado in veliko kupčijo. Sant Jago de Cuba (30000 lj.), Puerto Principe (50000 lj.) ima veliko notranjo kupčijo. — Puerto Rico: St. Juan de Puerto Rico (30000 lj.) z veliko kupčijo. — Jamajka: Kingston (38000 lj.), dobro utrjeno tržišče primorsko.

VI. Avstralija.

Pregled najimenitniših naselbin.

- I. Na Novi Holandiji, ktere so se Angleži polastili: 1. Novi južni Wales: Sydney (160000 lj.) ima veliko obrtnost in največo kupčijo v Avstraliji. Paramata (26000 lj.).
2. Queensland t. j. Kraljična dežela: Brizbane (6000 lj.).
3. Viktorija (800000 lj.): Melbourne (230000 lj.) z obrtnostjo in veliko kupčijo.
4. Južna Avstralija: Adelaide (100000 lj.) z veliko kupčijo.
- II. Tazmanija: Hobartstown (20000 lj.) z luko, v kterej se zbirajo ladije, ki po južnih morjih lové kite.
- III. Nova Zelandija: Auckland (18000 lj.), glavno mesto s kupčijo.
- IV. Sandwichski otoci: Honolulu (16000 lj.), glavno tržišče na otoku Oahu. Ladije, ki potujejo med Ameriko in Kitajskim in Japonskim, počivajo v tem imenitem pristanišči.

Terminologija.

Avtokracija , unumschränkte Alleinherrschaft.	Državoznanski zemljepis, politische Geografie.
Brdo (holmec), Hügel.	Dežjemeter, ombrometer itd., Regenmesser.
Brdje , brda (pl.), Hügelland.	Enakonočišče , Aequinoctium, Tag- u. Nachtgleiche.
Brzica (reška), Strommschnelle.	Golič (hrib), Tafelberg.
Biba , Gezeiten.	Goličava ravna, Tafel Ebene.
Bidov Waidhofen.	Gorina (gorska gromada), Massengebirge.
Bok (pobočje) hriba, Seite des Berges.	Gorovje (hribovje), Gebirgssystem.
Brezvetje (kraj ali pas brez vetra), Windstille (Zone, der W.)	Gorska planota , Hochebene, Plateau.
Brezvodni pas , — predel, Regenlose Zone — Region.	Gorstvo (pogorje), Gebirge, Gebirgskette.
Celina , Continent, Festland.	Grapa (debro), Talschlucht.
Celinsk , continental, festländisch.	Grebenina koralna, Korallenriff.
Daljnogledne zvezde , teleskopische Sterne.	Grenčica (grenka voda), Bitterwasser.
Debro (grapa), Talschlucht.	Hribovje (gorovje), Gebirgssystem.
Drhalovlada , Massen- oder Pöbelherrschaft.	Jezero , der See.
Država , Staat.	Jezero izlivno, Mündungssee.
Država dedinska , Erbreich.	Jezero presihajoče (občasno), periodischer See.
Država izborna , Walreich.	Jezero reško, Fluss-See.
Država samosilska , despot. Staat.	Jezero studenčno, Quell-See.
Država ustavna , Verfassungsstaat (konstitut. St.)	Jeziki pripenjalni, agglutinierende (anleimende) Sprachen.
Državna uprava . (uredba), Staatsverwaltung.	Kadunja , Mulde.
Državna ustava , Staatsverfassung.	Kal , Weiher.
Državna vlada , Staatsregierung.	

- Krnica (reška) in vrtinec, Strudel und Wirbel.
 Kipenje morja, Brandung.
 Kleč, Riff, Klippe.
 Kleč koralna, Korallenriff.
 Kleč kamenična, Muschelbank, -riff.
 Kodanj, Kopenhagen.
 Kolin, Köln.
 Lednik, Gletscher.
 Ledniški ulom, Gletscherlawine.
 Leto lunino, Mondjar.
 Leto prestopno, Schaltjar.
 Leto solčno, Sonnenjar.
 Lijak, suha, Wildbach, Wildriesel.
 Ljudovlada ali republika, Volksherrschaft.
 Ločilno (mejilno) gorstvo, Scheidegebirge.
 Ločnica večnega snega, Schneelinie (navadno).
 Log, Kesseltal.
 Lokva, zatop, Haff.
 Lučnica solčna, Sonnenfackel.
 Luka (pristanišče), Hafen.
 Lunina draga, Mondbahn.
 Magnetnica, Magnetnadel.
 Medmorje, zemeljska ožina, Landenge.
 Mrk lunin, Mondfinsternis.
 Mrk delni, partiele (teilweise) Finsternis.
 Mrk polni, totale Finsternis.
 Mrk solčni, Sonnenfinsternis.
 Mrk obročasti, ringförmige Finsternis.
 Mesec zvezdni (periodični), Sternod. periodischer Monat.
 Mesec lunin (synodični), Mondod. synodischer Monat.
 Mešanec, Mischling, Mestize.
 Mlaj, Neumond.
 Moča (padavina, vlaga), Niederschlag (wässrg.).
 Moguncija, Mainz.
 Monsun ali poluletник (veter), Monsun.
 Mornik (morski veter), Seewind.
 Morska gladina, Meeresniveau.
 Morska mapa, Seekarte.
 Morski tok, Meeresstrom.
 Morski vrtinec, Meeresstrudel, Wirbel.
 Nadglavišče, zenit, Scheitelpunkt.
 Nagizdno blago, Luxusware.
 Napeta voda, Hochwasser.
 Narod, (ljudstvo) Nation, Volk.
 Nasip, Damm.
 Navpičnica temenska, Scheitellinie.
 Nepremičnica (stalnica — zvezda), Fixstern.
 Nižavje, Tiefland.
 Nižina, Tiefebene.
 Nos ali rt, Vorgebirge.
 Obgorje, ohribje, Berg- oder Gebirgsgruppe.
 Obrtnost, Industrie.
 Obrtnijska dežela, Industrie-Land.
 Obratišče, kres, Wendepunkt.
 Obod ali obseg zemlje, Umfang der Erde.
 Obustje, Mündungsgebiet.
 Obzor, Horizont, Gesichtskreis.
 Obzor dozdevni, scheinbarer Gesichtskreis.
 Obzor pravi, wahrer Gesichtskreis.
 Odraslek gorski, Gebirgszweig.
 Odsolnčje, afelij, Sonnenferne.
 Odzemelje, apogej, Erdferne.
 Ognjenik, vulkan, feuerspeiender Berg.
 Ognjenik blatobljuvni, Schlammvulkan.
 Ognjenik plinobljuvni, Fumarole.
 Ognjenik žveplobljuvni, Solfatare.
 Ognjenik goreč, tätiger Vulkan.
 Ognjenik prenehajoč, periodisch tätiger Vulkan.
 Ognjenik ugasnen, erloschen. Vulkan.
 Ognjeniško kamenje, vulkanisches Gestein.
 Oklepno (obrobno) gorstvo, Randgebirge.

- Osolnčje, Sonnensystem.
 Oseka (utok), Ebbe.
 Osekotok, Ebbestrom.
 Ostro gorsko, Gebirgsgrat.
 Ostrov, otok, Insel, Eiland.
 Otočje, Inselgruppe.
 Otoška vrsta (potočje), Inselkette, -reihe.
 Ozračje, Luftkreis, Athmosphäre.
 Parokrog, Dunstkreis.
 Pas, Zone, Gürtel.
 Pas rastlinski, Pflanzenzone, -region.
 Pas vroči ali tropični, heisse Zone.
 Pas zmerno topli, gemässigte Zone.
 Pas mrzli, kalte Zone.
 Pasatni ali stalni (živi) veter, Passat.
 Pega solnčna (priža), Sonnenfleck.
 Prvi krajec (lune), erstes Viertel.
 Peskovina, Strand.
 Planeta, premičnica (zvezda), Wandelstern.
 Plazovina, stark abschüssige Seite des Gebirges.
 Plaz, Lawine
 Plima (natok), Flut.
 Plima nizka, Nippflut.
 Plima visoka, Springflut.
 Plimotok, Flutstrom.
 Plimovanje (morja), Flutbewegung (des Meeres).
 Plitvina, Untiefe.
 Počina ali odprto morje, die hohe See, offenes Meer.
 Podnožišče, — nadir, Fusspunkt.
 Podnebje, Klima.
 Podnebje lastno, physisches Klima.
 Podnebje solnčno, solares (matisches) Klima.
 Podnebje brezumno, excessives Klima.
 Podnebje spremljivo, veränderliches Klima.
 Podnebje stanovitno, konstantes Klima.
 Podnebje celinsko, kontinentales Klima.
 Podnebje namorsko (oceansko) Küsten- oder See-Klima.
 Podolnica, Längental.
 Poldnevnik, Meridian, Mittagskreis.
 Polobla, hemisfera, Halbkugel.
 Polotok, Halbinsel.
 Polutan, mešanec (človek), Mischling.
 Pomorje, Meergebiet.
 Ponikva, ponora, Kesseltal.
 Ponikvenica, ponornica, verschwindender Fluss.
 Porečje, Flussgebiet.
 Potres, Erdbeben.
 Povirje, Quellgebiet.
 Povratnik kozorožcev, Wendekreis des Steinbocks (südl.).
 Povratnik rakov, Wendekreis des Krebses (nördl.).
 Prebrod, Furt.
 Predel rastlinski, Pflanzenregion.
 Predel (gorski), Scheideck.
 Prehod, prelaz (gorski), Pass.
 Preliv, Meerenge, Meeresstrasse.
 Premičnica, planeta, Wandelstern.
 Preplav ali kanal plovni.
 Preseka, poprečna dolina, Quertal.
 Presek gorski, Einsenkung des Gebirges.
 Pretoka, vodotoč, Flussbett.
 Priroda, Natur.
 Prirodnina, Naturprodukt.
 Prirodnina rastlinska, vegetabilisches Naturprodukt.
 Prirodnina rudninska, mineralisches Naturprodukt.
 Prirodnina živalska, tierisches Naturprodukt.
 Prirodopisni zemljevid, phys. Karte.
 Prirodoznanski zemljepis, physische Geographie.
 Prisolnčje, perihelij, Sonnennähe.
 Pristan, pristanišče, luka, Hafen.
 Prizemelje, perigej, Erdnähe.

- Protidomci, Gegenwohner.
 Protinožci, Gegenfüssler, Antipoden.
Rakov povratnik, Wendekreis des Krebses.
 Razrod (rod), Stamm.
 Razsvetljenje (zvezde), erleuchtete Sterne.
 Razvodje, Wasserscheide.
 Rebro, (gorsko), Seite, Abhang des Berges.
 Rebro položno, sanfter Abhang.
 Rebro propadno, schroffer Abhang.
 Rebro strmo, steiler Abhang.
 Rečje, Flussgebiet.
 Reka brežnica, Küstenfluss.
 Reka pustinska (celinska), Continentalfluss.
 Repatica (zvezda), kometa, Haarstern.
 Republika plemeniška, Aristokratie, Adelsrepublik.
 Reški razvoj (zaresna dolgost reke), Flussentwicklung.
 Reška tesnina, Flussenge.
 Režno, Regensburg.
 Rimska cesta, Milchstrasse.
 Robstvo, Sklaverei.
 Rosa, der Tau.
 Rudnica, Mineralquelle.
 Rupa, kadunja, Mulde.
Samosvetilka (zvezda), selbstleuchtender Stern.
 Samovladar, Monarch, Alleinherrscher.
 Samovladar ustavni, konstitutioneller Monarch.
 Sipina morska, Sandbank.
 Sipina krajna, Düne, Sanddüne.
 Skalovito obrežje, Klippenküste.
 Sklop gorski, razgorje, Gebirgsstock, -knotten.
 Slana, Reif.
 Slanica (slana voda), Salzquelle.
 Slap, skakalec, Wasserfall, Katarakt.
 Slatina (kisla voda), Sauerbrunnen.
- Sopremičnica** (mesec), Nebenplanet, Trabant, Mond.
 Sostava premičnic, Planetensystem.
 Sosvetje, Weltall.
 Soteska, Engpass.
 Sotočnica, sovodnica, Zwillingsstrom.
 Sozvezdje, Sternbild.
 Spodnebnik, Meteorit.
 Sprememba lunina, Mondphase.
 Spremnica, glej sopremičnica.
 Stalnica, nepremičnica (zvezda), Fixstern.
 Stopinjska mreža, Gradnez.
 Stopnjevin, Stufen- oder Terrassenland.
 Stran neba (sveta), Himmels- (oder Welt-) Gegend.
 Stran južna (jug), Süd.
 Stran severna (sever), Nord.
 Stran vzhodna (vzhod), Ost.
 Stran zahodna (zahod), West.
 Studenec, vrelec, Quelle.
 Studenec presihajoči, intermittierende Quelle.
 Studenec sušec, Maibrunnen.
 Suha, Wildbach.
 Sušnik (krajni veter), Landwind.
 Svet (zvezda), Stern, Himmelskörper.
 Svetlikanje morja, Leuchten, Phosphorescenz d. M.
 Svetovna os, Weltaxe, (Himmelsaxe).
 Ščip, polna luna, Vollmond.
 Ščit, rt gorski, Spitze des Berges.
 Tečaj, Pol.
 Tečaj južni, Südpol.
 Tečaj severni, Nordpol.
 Tečaj nebesni, Himmelspol.
 Tečajnik, Polarkreis.
 Temenska navpičnica, Scheitellinie.
 Tišina, Windstille, pas tišinski, Zone der W.
 Toplica (topli studenec), warme Quelle, Therme.
Ustje, Mündung.

- Ustje plimujuče, Flutmündung (Ae-
 stuarium).
 Val, Welle, morski, Meereswelle.
 Valovanje morja, Wellenbewegung,
 Wellenschlag des Meeres.
 Veletok, Strom, grosser Fluss.
 Vesoljno morje, Weltmeer.
 Veterna roža, Windrose.
 Vihar (piš), Sturmwind.
 Vihar silno močni, orkan, Orkan.
 Visoka plima, Springflut.
 Višavje, Hochland.
 Vsad (posed) zemeljski, Bergsturz,
 Bergschliffe.
 Vstričnik, Nebenwohner.
 Vzduh, zrak, Luft.
 Vzdušnica, Athmosphäre.
 Vzhodnik, Ostwind.
 Vzporednik (soravnik), Parallel-
 kreis.
 Zadnji krajec, letztes Viertel (des
 Mondes).
 Zahodnik, Westwind.
 Zaliv, Meerbusen, Golf.
 Zanožina, Fjord, Firth.
 Zanožje, Bucht.
 Zatok, Bai.
 Zdravilna voda (zdravilnica), Ge-
 sundbrunnen.
 Zemeljska draga, Erdban.
 Zemeljska os, Erdaxe.
 Zemeljska kosa, Nehrung.
 Zemeljska ožina (medmorje), Land-
 enge, Isthmus.
- Zemeljsko stegno, Erdzunge.
 Zemeljski vsed, Erdsenke, Erdde-
 pression.
 Zemljevid, Erdkarte.
 Zemljevid dežjepisni, hietografični,
 Regenkarte.
 Zemljevid goropisni, orographische
 Karte.
 Zemljevid prirodopisni, phys. Karte.
 Zemljevid vodopisni, hydrographi-
 sche Karte.
 Zemljevid zemljeznanski, geogno-
 stische Karte.
 Zemljepisna dolgost, geographische
 Länge.
 Zemljepisna lega, geographische
 Lage.
 Zemljepisna širjava, geographische
 Breite.
 Zemljina, del zemlje, Erdteil.
 Zverski krog, zodiak, Tierkreis.
 Zvezdarija (astrologija), Sternde-
 tekunst.
 Zvezdarnica (observatorij), Stern-
 warte.
 Zvezdni utrinek, Sternschnuppe.
 Zvezdoznanstvo (astronomija),
 Sternkunde.
 Zvezdovid, Sternkarte (Himmels-
 karte).
 Zvezdoznanski zemljepis, mathe-
 matische Geographie.
 Žepno ali žrelo ognjeniško, Krater.

91
JESENKO J.
Mali
Go Dom

00604320

COBISS®

COBISS®

Naznanilo knjig.

- Jesenko: **Zemljepisna začetnica** velja, . . . 60 kr.
Jesenko: **Občna zgodovina**, I. del., velja . . . 80 kr.
Jesenko: **Občni zemljepis**; 30 tisk. pol, velja 2 fl. —
Jesenko: **Mali občni zemljepis**, velja . . . 80 kr.

Kdor kupi vsaj 10 iztisov, dobi jih pri spisateljji (založniku) za 15 odstotkov ceneje nego pri knjigarjih. — Dalje je Matica Slovenska založila

Jesenko: **Prirodoznanski zemljepis**; 26 tisk. pol.

Spisatelj ima dalje za tisk pripravljena rokopisa po 10 tiskanih pol obsegajoča:

Občna zgodovina, II. del: Srednji vek.

Občna zgodovina, III. del: Novi vek.
